

ISSN 2523-4552
DOI 10.34015

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 1(31)/2025

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

1(31), 2025

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2025**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ

АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2025/№ 1(31)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
20 БЕРЕЗНЯ 2025 РОКУ, №6.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО КАТЕГОРІЇ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit'i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN

OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

1(31), 2025

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2025**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2025/№ 1(31)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON MARCH 20, 2025, №6

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.01

УДК 340.137.3

Вавринчук А. С.,
*аспірантка Національного
університету «Одеська юридична
академія»*
ORCID: 0000-0003-4557-0296

ВІДМЕЖУВАННЯ ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ВІД СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС

В статті досліджуються особливості визначення поняття адаптації законодавства та його відмежування від суміжних категорій з точки зору процедури вступу країни-кандидатки до ЄС. Акцентовано увагу на тому, що поняття адаптації законодавства є предметом значної кількості наукових досліджень, що зумовлює різномістовість таких визначень, що може пояснюватись як різними сенсами, що закладаються в саме поняття, так і сферами дослідження, де проводилась розвідка. Авторка вказує на несинонімічність таких понять як адаптація, гармонізація, уніфікації та апроксимація.

На думку авторки, адаптація законодавства України до законодавства ЄС має на меті закласти підвалини для наступних таких процесів, оскільки безпосередньо сама правова норма в жодному випадку не має наслідку прямої реалізації, для цього мають бути створені належні правові механізми та правові інститути. Окрему увагу приділено дослідженню змісту поняття гармонізації. Гармонізація — є процесом, в результаті якого запроваджуються спільні загальні правила поведінки переважно в конкретизованих сферах правового регулювання для досягнення певного результату, яким є можливість забезпечувати для ЄС усі свободи внутрішнього ринку.

На сьогодні правова система України жодним чином не впливає на розробку правових актів на рівні ЄС, відповідно ті зміни, які ми вносимо в національне законодавство, щоб воно відповідало актам ЄС, вони здійснюються не за процедурою транспонування для країн-членів ЄС, а на підставі договорів про співпрацю між Україною та ЄС. Авторка пропонує адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначати як правовий механізм із розробки та впровадження, науково-теоретичного супроводу нового та внесення змін у вже існуюче законодавство України у відповідність з *acquis communautaire*.

У статті пропонується розглядати адаптацію лише через призму циклу національної правової діяльності, де однаково важливу роль відіграють як

суб'єкти законодавчої ініціативи та органи публічної влади, що реалізують відповідні політики, так і суб'єкти наукової діяльності, що відіграють важливу роль у правотворенні.

Ключові слова: адаптація, гармонізація, уніфікація, апроксимація, законодавство, Європейський Союз, правотворення, правовий механізм.

Постановка проблеми. З початку співпраці України з ЄС в різних формаціях, дискусійними є формулювання та терміни, які застосовуються для усіх процесів, що супроводжують таку співпрацю. Серед таких термінів опинилось і поняття «адаптація». З одного боку, розуміючи очевидну вигоду та доцільність з єдиного тлумачення змісту термінів, все ж ми в цьому дослідженні ми будемо виходити з того, що ЄС не тяжіє до єдиного та одноманітного застосування термінології і здебільшого сенс того чи іншого поняття вони визначають в конкретному нормативному акті, яким регулюється певно коло суспільних відносин, тому говорити про доцільність чи недоцільність на сьогодні застосування поняття адаптації досить складно. Однак, маємо провести таку наукову розвідку з тим, щоб визначити семантику цього поняття, окреслити ймовірні види адаптації, а також виявити спільні та відмінні риси адаптації та інших суміжних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючи свою увагу на наукові розвідки в досліджуваній тематиці, ми хочемо акцентувати увагу на тому, що поняття адаптації законодавства є предметом значної кількості наукових досліджень, що зумовлює різномістовість таких визначень, що може пояснюватись як різними сенсами, що закладаються в саме поняття, так і сферами дослідження, де проводилась розвідка.

Адаптація законодавства на сьогодні є досить поширеним предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних вчених в різних галузях права. Зокрема, варто звернути увагу на публікації таких авторів, як І. А. Діковська, Т. О. Коломоець, Ю. В. Мовчан, В. І. Муравйов, Р. А. Петров, І. В. Суходубова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. Ю. Черняк, К. В. Яценко, тощо. Разом із тим відкриття етапу перемовин України та ЄС щодо членства, ставить перед вітчизняними науковцями та законотворами нові виклики для усвідомлення ролі процесу адаптації в контексті удосконалення національного законодавства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні відмінностей ціннісного та змістового наповнення поняття адаптації законодавства та суміжних категорій в процесі вступу країни-кандидатки до ЄС.

Виклад основного матеріалу. Дослідження національних нормативних актів на позначення процесів приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС дає підстави зробити висновок про абсолютну відсутність послідовності у використанні термінології у нормативних актах. Нам видається, що така невибірковість була зумовлена відсутністю належних наукових досліджень національного порядку, а також якісного перекладу та тлумачення термінології ЄС.

Звертаючи свою увагу на наукові розвідки в досліджуваній тематичі, ми хочемо акцентувати увагу на тому, що поняття адаптації законодавства є предметом значної кількості наукових досліджень, що зумовлює різнозмістовість таких визначень, що може пояснюватись як різними сенсами, що закладаються в саме поняття, так і сферами дослідження, де проводилась розвідка.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає адаптацію як « пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення» [1, с. 17]. Якщо говорити про юридичну семантику такого терміну, то Великий юридичний енциклопедичний словник говорить про адаптацію законодавства визначається як про «форму правової гармонізації, сутність якої полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних, європейських або внутрішньодержавних правових стандартів» [2, с. 15-16]. На наше переконання, таке формулювання є не досить вдалим, зважаючи на покликання до терміну «гармонізація», що також має стосунок до співвідношення та співпраці різних правопорядків.

У тексті Великої української енциклопедії М.М. Шумилом запропоновано адаптацію законодавства визначати як «процес пристосування національної системи права до міжнародних нормативно-правових актів або законодавства співтовариств країн, у які інтегрується держава, а також опертя на норми відповідного права в процесі розроблення нових національних нормативно-правових актів» [3]. Хоча далі

в роз'ясненні цього терміну автор говорить про те, що сьогодні в Україні має місце «приведення законів та інших нормативно-правових актів України у відповідність з *acquis communautaire*». По суті автор синонімізує поняття «пристосування національної системи» до поняття «приведення у відповідність». На наше переконання ці терміни не є синонімічними, оскільки пристосування національної системи є ширшим процесом аніж лише приведення у відповідність. Так, можуть існувати такі норми ЄС, які не мають відповідників в національному законодавстві, які потребують змін, а тому розробляються нові правові норми.

В цьому контексті буде доречною позиція Т. О. Коломоєць та С. В. Грищака, які вказують, що власне «процес пристосування вітчизняного законодавства та приведення його у відповідність до певних стандартів не може не передбачити його видозмінення, модифікацію та внесення конкретних змін та доповнень до нього» [4, с. 10-11].

У зв'язку із чим ми також не можемо погодитись із визначенням, запропонованим К.М. Рудой, яка вказує, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС має визначатись як комплексне поняття, оскільки, має природу складової частини гармонізації законодавства України та ЄС, а також пріоритетної складової європейської інтеграції нашої держави [5, с. 8]. Безпосередньо адаптацію законодавства України до законодавства ЄС авторка тлумачить як діяльність всіх публічної влади, «побудовану на основі єдиної системи планування, координації та контролю, щодо поетапного

прийняття та наближення законодавства України до *acquis communautaire*, яке становить лише визначене «копенгагенськими» вимогами законодавство ЄС для України, на підставі загальних та спеціальних принципів національної правотворчості [5, с. 7]. Погоджуючись з діяльнісною ознакою такого визначення, однак хочемо заперечити обмеження, зроблене авторкою лише «копенгагенськими» вимогами, оскільки фактично до початку переговорів з ЄС, Україна, починаючи з 2004 року (за відлік умовно візьмемо дату прийняття профільного закону про адаптацію законодавства), провадила свою діяльність по внесенню змін у вже існуюче законодавство та розробку нових нормативних актів не на підставі копенгагенських критеріїв членства, а на підставі тих документів, що діяли і діють в даний момент із визначенням напрямків та змісту співпраці між Україною та ЄС. Копенгагенські ж критерії членства, на наше переконання, почнуть відігравати превалюючу роль в реформуванні національної правової системи з того моменту, коли ЄС представить дорожню карту переговорів з Україною за всіма 35 сферами *Aquis*.

На думку Л. Ю. Малюги адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС є «процесом тривалого поетапного узгодження, прийняття і впровадження нових та внесення змін до існуючих актів національного соціального законодавства України,... розроблених з урахуванням законодавства ЄС, наслідком якого є зближення вітчизняної системи соціального законодавства до сучасної європейської згідно з критеріями та стандартами,

відображеними в чинному законодавстві ЄС та країн-членів Європейського Союзу і висуваються щодо держав, що висловили намір приєднатися до нього, а також забезпечення його неухильного дотримання» [6, с. 5-6].

Досліджуючи цілі адаптації законодавства України до законодавства ЄС І. Кравчук у працях науковців виділив такі групи цілей адаптації, як: набуття членства в ЄС; виконання зобов'язань за Угодою про партнерство та співробітництво; проведення реформ, утвердження верховенства права, демократизація суспільних процесів; сприяння доступу українських підприємств на ринок ЄС, створення зони вільної торгівлі з ЄС, діяльності бізнесменів держав-членів ЄС на території України, залучення іноземних інвестицій, уникнення небажаних наслідків розширення ЄС [7, с. 132]. На наше переконання, такі визначені цілі та широкі запропоновані визначення із наслідками адаптації, досить розширюють сенс поняття адаптації законодавства і швидше говорять про цілі євроінтеграційного процесу в цілому, оскільки напрацювання когерентних нормам ЄС норм вітчизняного законодавства не може безпосередньо впливати на, до прикладу, сприяння доступу вітчизняного бізнесу до ринку ЄС. Це можна підтвердити і власне самими копенгагенськими критеріями членства в ЄС, де усі викладене цілі фактично можна віднайти в усіх критеріях. На нашу думку, адаптація законодавства України до законодавства ЄС має на меті закласти підвалини для наступних таких процесів, оскільки безпосередньо сама правова норма в жодному випадку не має наслідку

пряму реалізацію, для цього мають бути створені належні правові механізми та правові інститути. Окремі дослідники також оперують поняттям правової адаптації, яку визначають через пристосування власної правової системи до іншої [8, с. 454].

Не акцентуючи увагу на інших авторських визначеннях адаптації законодавства, лише констатуємо, що досить часто науковці залишають його таким, яке запропоноване в законодавстві.

Досить суперечливим нам видається твердження К. Яценко, що термін «адаптація» має охоплювати «не тільки проведення гармонізації та уніфікації законодавства України з законодавством ЄС, але і здійснення всього комплексу заходів, необхідних для приведення законодавства України у відповідність до вимог нормативно-правових актів ЄС» [9, с. 57]. У такому твердженні автор фактично в поняття адаптації включив і гармонізацію, і уніфікацію, що є абсолютно нерізноточними за обсягом, змістом та формою поняттями. Уніфікація по суті є формою напрацювання єдиного акту на підставі вже існуючих правових норм. І такий процес абсолютно не може бути безпосередньо пов'язаний з право ЄС в сьогодиньньому контексті і в контексті нашого дослідження.

В цьому контексті варто погодитись з О. Ю. Димінською, яка вказує, що гармонізація є широким поняттям, оскільки зближення (правових порядків) може здійснюватись і за межами уніфікації. Тому, як вказує авторка, варто розрізняти гармонізацію права в широкому сенсі і в вузькому сенсах, де в широкому сенсі

уніфікація може відбуватись в межах гармонізації, а у вузькому – уніфікація буде виступати як один із методів гармонізації [10].

Щодо поняття гармонізації законодавства також існує низка наукових розвідок з різними тлумаченнями, що важливо викласти в межах нашого дослідження для того, що відмежувати поняття гармонізації та адаптації законодавства.

Досить часто гармонізацію законодавства визначають через поняття повної ідентичності правових норм держав-членів ЄС через прийняття в межах ЄС спеціальних директив, які мають обов'язкову юридичну силу [11, с. 34]. Важко погодитись із таким твердженням, зважаючи на правову природу самих директив ЄС та впливу їх прийняття на правові порядки країн-членів, про що ми вже говорили в межах цього дослідження. Досить складно говорити про те, чи є на сьогодні хоча б одна сфера регулювання, що визначена ідентичними нормами як на рівні ЄС, так і на рівні країн-членів ЄС.

Науковиця І. А. Діковська визначає гармонізацію як «принцип і процес створення схожих, але не однакових у різних правових системах норм». Авторка пояснює таку тезу тим, що гармонізацію в такому контексті можна вважати певною висхідною засадою для унормування національного законодавства (розробки нових норм чи зміни вже існуючих) з тим, щоб воно відповідало вимогам міжнародних актів [12].

Іноземний науковець П. де Круз говорить про гармонізацію як про наближення або координацію різних законодавчих положень або систем [13, р. 38].

Деякі науковці розглядають термін «гармонізація» в широкому значенні як процес узгодження законодавства однієї держави із законодавством іншої, актами міжнародного права або міжнародних організацій та у вузькому значенні – як спосіб зближення законодавств держав – членів ЄС за допомогою директив, які встановлюють спільну кінцеву мету правового регулювання певних відносин у державах-членах і «зобов'язують національне законодавство держав-членів урегулювати способи досягнення цієї мети» [14, с. 6].

Як вказує в цьому контексті О. Р. Радишевська, гармонізацію законодавства варто визначати як основний механізм правової європеїзації. Такий процес відбувається за допомогою різних правових засобів через діяльність відповідних суб'єктів публічної влади [15, с. 216].

Зі свого боку О. Чорномаза вбачає гармонізацію як цілеспрямоване наближенні правових систем через «усунення суперечностей між ними та формування мінімальних правових стандартів через утвердження спільних правових принципів, що передбачають приведення законодавства держав-членів і країн не-членів відповідно до вимог міжнародного права на підставі міжнародних договорів» [16, с. 225].

Погоджуючись з двома останніми твердженнями, можемо констатувати, що гармонізація — є процесом, в результаті якого запроваджуються спільні загальні правила поведінки переважно в конкретизованих сферах правового регулювання для досягнення певного результату, яким є можливість забезпечувати для ЄС усі свободи внутрішнього ри-

нку. Переважно гармонізація має місце тоді, коли національні правові порядки мають різні (незалежно від ступеня розрізненості) норми правового регулювання конкретної сфери правовідносин, що не дозволяє належно функціонувати спільному ринку ЄС. в цьому випадку ЄС на підставі таких національних норм на-працьовує відповідний акт ЄС (залежно від наслідків та цілей такого напрацювання це може бути і регламент, і директива), де потім країни-члени ЄС транспонують це законодавство у свою правову систему через відповідні механізми для регламентів та директив. За такого підходу держави-члени досить часто мають певну свободу дій щодо тих норм, якими вони будуть покеровуватись, однак для них буде важливим результат такого унормування. Відповідно, можемо стверджувати, що на сьогодні правова система України жодним чином не впливає на розробку правових актів на рівні ЄС, відповідно ті зміни, які ми вносимо в національне законодавство, щоб воно відповідало актам ЄС, вони здійснюються не за процедурою транспонування для країн-членів ЄС, а на підставі договорів про співпрацю між Україною та ЄС. Відповідно змістово такий процес буде змінено тоді, коли України почне виконувати вимоги ЄС, передбачені переговорним процесом до вступу.

Для повноти нашого дослідження, щоб визначити поняття адаптації законодавства та відмежувати його від інших термінів, варто звернути увагу на термінологію, що міститься в актах ЄС.

Так, до прикладу, Р. А. Петров акцентує увагу на понятті транспозиції та його співвідношенні із сумі-

жними категоріями, де транспозицією автор називає «переніс *«acquis»* ЄС у правові системи третіх країн з метою досягнення «адаптації», «зближення», «гармонізації», «уніфікації» національного права з *«acquis»* ЄС» [17]. На нашу думку, таке тлумачення є дещо неоднозначним, як мінімум зважаючи на те, якого кола суб'єктів має стосуватись процес транспозиції. Приміром, за визначенням глосарію, розміщеного на офіційному сайті законодавства ЄС, транспозиція є процесом включення директив ЄС до національного законодавства держав-членів ЄС [18].

На відміну від регламентів та рішень, директиви не застосовуються безпосередньо в усіх державах-членах, але вимагають від національного законодавства включення їх правил до нього. Держави-члени повинні вжити таких національних заходів до кінцевого терміну, які б відповідали меті директиви. Відповідно за результатами транспозиції держави-члени повідомляють Європейську Комісію про свої національні заходи щодо впровадження. Тобто, ми можемо говорити, що транспозиція є засобом впровадження країнами-членами ЄС директив ЄС і така форма діяльності не може бути притаманною третім країнам, які співпрацюють з ЄС.

Також в актах ЄС вживається термін «апроксимація». Він має місце як в Главі 3 «*Approximation of laws*» Розділу VI «*Common rules on competition, taxation and approximation of laws*» ДФЄС, так і в низці назв директив (до прикладу, Directive 2000/14/EC of the European Parliament and of the Council of 8 May 2000 on the *approximation* of the laws of the Member States relating to the

noise emission in the environment by equipment for use outdoors). Фактично мова йде про *наближення* права.

Оксфордський онлайн словник визначає апроксимацію як процес, за допомогою якого держави-члени ЄС змінюють своє національне законодавство, щоб вільний ринок функціонував належним чином [19].

Фактично термін апроксимація має місце в англійській версії Угоди про асоціацію, що подекуди в українською мовній версії перекладається як наближення (ст.ст. 341, 363, 387, тощо), або ж як апроксимація (ст. 322).

На нашу думку, коли мова йде про процеси співпраці між Україною та ЄС по наближенню законодавства, варто вживати поняття апроксимації в тому значенні, що цей процес має двох суб'єктів міжнародного права, що взаємодіють із собою з певною метою. Коли ж мова йде про адаптацію законодавства, то на наше переконання, цей термін повинен мати інший вектор сенсового наповнення та суб'єктний склад, де весь процес адаптації повинен формуватись на рівні лише національних суб'єктів, коли органи влади розробляють та впроваджують такі механізми, які забезпечать процеси зміни та розробки нових нормативних актів України, що будуть відповідати або не суперечити актам ЄС, де буде чітко сформовані процеси перевірки таких актів, їх розгляду та процедур подальшої реалізації.

У зв'язку із викладеним пропонуємо адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначати як правовий механізм із розробки та впровадження, науково-теоретичного супроводу нового та внесення змін у вже існуюче законо-

давство України у відповідність з *acquis communautaire*.

Тобто ми пропонуємо розглядати адаптацію лише через призму циклу національної правової діяльності, де однаково важливу роль відіграють як суб'єкти законодавчої ініціативи та органи публічної влади, що реалізують відповідні політики, так і суб'єкти наукової діяльності, що відіграють важливу роль у правотворенні.

Висновки. Підсумовуючи дослідження національних нормативних актів на позначення процесів приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС, варто зазначити абсолютну відсутність послідовності у використанні термінології як у нормативних актах, так і в наукових розвідках. Нам видається, що така невибірковість була зумовлена відсутністю належних системних наукових досліджень національного порядку, а також якісного перекладу та тлумачення термінології ЄС.

У зв'язку із викладеним пропонуємо адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначати як правовий механізм із розробки та впровадження, науково-теоретичного супроводу нового та внесення змін у вже існуюче законодавство України у відповідність з *acquis communautaire*.

Тобто пропонуємо розглядати адаптацію лише через призму циклу національної правової діяльності, де однаково важливу роль відіграють як суб'єкти законодавчої ініціативи та органи публічної влади, що реалізують відповідні політики, так і суб'єкти наукової діяльності, що відіграють важливу роль у правотворенні. Тож однією з необхідних умов успішної адаптації законодавства України до законодавства ЄС є продовження наукових досліджень питань механізму здійснення правової діяльності у цій сфері відповідно до принципу верховенства права та з метою створення реальних гарантій забезпечення прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голова ред. В. Т. Бусел]. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
3. Шумило М. М. Адаптація законодавства. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація_законодавства (дата звернення: 21.01.2025).
4. Коломоець Т. О., Грищак С. В. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу: монографія / М-во освіти і науки України, Запор. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Д. : НГУ, 2013. 164 с.
5. Рудой К. М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 21 с.
6. Малюга Л. Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу : автореф. дис. ... д-ра юрид.наук. 12.00.05. К., 2020. 43 с.
7. Кравчук І. Адаптація права України до Європейського Союзу: цілі, етапи, пріоритети. *Право України*. 2004. № 10. С. 132–135

8. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Правова адаптація як вид взаємодії правових систем. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 454–461.
9. Яценко К. Місце гармонізації в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейських Співтовариств. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 1. С. 55–61.
10. Димінська О. Ю. Співвідношення процесів гармонізації та уніфікації договірного права ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 133–13
11. Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу : монографія / [Н. М. Хуторян, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін.] ; відп. ред. Н. М. Хуторян. Київ : Юрид. думка, 2008. 304 с.
12. Діковська І. А. Принципи правового регулювання міжнародних приватних договірних зобов'язань: теоретичні та практичні аспекти : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 34 с.
13. De Cruz P. *Comparative Law in a Changing World*. London : Cavendish Publishing, 1999. 223 p.
14. Яценко К. В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством європейських співтовариств про непряме оподаткування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 18 с.
15. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України : питання теорії та практики : дис. д-ра юрид. наук. 12.00.07. К., 2021. 536 с.
16. Чорномаз О. Б. Питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права ЄС. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. Юрид. науки*. 2016. Вип. 3. С. 223–231.
17. Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. <https://core.ac.uk/download/pdf/149248684.pdf> (дата звернення: 21.01.2025).
18. Transposition. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/transposition.html> (data access : 21.01.2025).
19. Approximation of laws. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095420357> (data access : 21.01.2025).

Vavrynychuk Adriana, PhD student of the National University «Odesa Law Academy»

ORCID: 0000-0003-4557-0296

Distinguishing the concept of adaptation of legislation from related categories in the context of Ukraine's accession to the EU

In the article, the author examines the features of defining the concept of legislative adaptation and its distinction from related categories from the point of view of the procedure for accession of a candidate country to the EU. The author emphasizes that the concept of legislative adaptation is the subject of a significant number of scientific studies, which determines the diversity of such definitions, which can be explained both by the different meanings inherent in the concept itself and by the areas of research where the research was conducted.

The author points out the non-synonymity of such concepts as adaptation, harmonization, unification and approximation. In the author's opinion, the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation aims to lay the foundations for subsequent

such processes, since the legal norm itself in no case has the effect of direct implementation, for this purpose, appropriate legal mechanisms and legal institutions must be created. The author pays special attention to the study of the content of the concept of harmonization. Harmonization is a process that results in the introduction of common general rules of conduct, mainly in specific areas of legal regulation, to achieve a certain result, which is the ability to provide the EU with all the freedoms of the internal market.

Today, the legal system of Ukraine in no way affects the development of legal acts at the EU level, accordingly, the changes that we make to national legislation to make it comply with EU acts are carried out not according to the transposition procedure for EU member states, but based on cooperation agreements between Ukraine and the EU. The author proposes to define the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation as a legal mechanism for the development and implementation, scientific and theoretical support of new and amendments to existing Ukrainian legislation in accordance with the *acquis communautaire*.

In the article, the author proposes to consider adaptation only through the prism of the cycle of national legal activity, where an equally important role is played by both the subjects of legislative initiative and public authorities implementing relevant policies, as well as the subjects of scientific activity playing an important role in lawmaking.

Keywords: *adaptation, harmonization, unification, approximation, legislation, European Union, lawmaking, legal mechanism.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.02

УДК 342.25:342.78(477)

Бойко С. Ю.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії
правових наук України, доцент
кафедри теорії держави та права і
конституційного права МАУП
ORCID: 0009-0003-2816-4752

Маринів А. В.,

кандидат юридичних наук, науковий
співробітник Науково-дослідного
інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук
України
ORCID: 0000-0002-0127-7234

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

У статті детально досліджено вплив правового режиму воєнного стану на функціонування органів місцевого самоврядування в Україні. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, зокрема Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану", Закону України "Про оборону України" та інших законодавчих актів. Розглянуто правові механізми і організаційні особливості, що визначають діяльність місцевих органів влади в умовах надзвичайної ситуації, коли до їхніх повноважень можуть бути внесені значні зміни для забезпечення обороноздатності держави. Автори статті також вивчають специфіку функціонування військових адміністрацій, які в умовах воєнного стану виконують функції органів місцевого самоврядування в окремих територіях, особливо в зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Особливо акцентовано увагу на тому, як ці тимчасові державні органи здійснюють свої повноваження та забезпечують порядок, координацію з іншими органами влади, а також взаємодію з військовим командуванням та правоохоронними структурами. Військові адміністрації часто замінюють органи місцевого са-

моврядування, що ускладнює процес прийняття рішень на місцях. У статті також вивчено специфіку правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в прифронтових та постраждалих від бойових дій територіях, зокрема аналізується особливий порядок реалізації їхніх повноважень у таких умовах. Важливим аспектом є визначення процедур взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими структурами, формування та виконання місцевих бюджетів, а також управління комунальною власністю в умовах обмежених ресурсів та знищеної інфраструктури.

Автори статті акцентують увагу на змінюванні пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. На перший план виходять питання забезпечення безпеки, відновлення основних потреб населення, зокрема забезпечення продовольчої безпеки, медичних послуг та житла, а також відновлення пошкодженої інфраструктури.

Ключові слова: воєнний стан, місцеве самоврядування, прифронтові території, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, правове регулювання, територіальні громади, національна безпека, військове командування, місцеві бюджети.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правового режиму воєнного стану та його впливу на місцеве самоврядування в Україні набуває особливої актуальності в умовах триваючої російської агресії. З 24 лютого 2022 року в Україні діє правовий режим воєнного стану, що суттєво трансформував функціонування органів місцевого самоврядування, особливо в прифронтових територіях. Аналіз особливостей правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в цих умовах дозволяє виявити проблемні аспекти функціонування місцевої влади, визначити ефективність механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями та військовим командуванням, а також окреслити шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективного функціонування територіальних громад в особливих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблемних питань право-

вого режиму воєнного стану та його вплив на місцеве самоврядування досліджували в своїх працях такі українські дослідники, як О. А. Гончаренко, І. В. Дробуш, М. В. Ковалів, В. А. Корелова, А. Р. Крусян, Ю. Б. Ключковський, Н. С. Кузнєцова, Б. Б. Мельниченко, Я. С. Рябченко, М. В. Руденко, А. О. Солодка, Р. О. Федоренко.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження є комплексний аналіз правового режиму воєнного стану в Україні та його впливу на функціонування органів місцевого самоврядування, визначення особливостей правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в прифронтових територіях, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим воєнного стану в Україні регулюється Конституцією України [1], Законом України «Про

правовий режим воєнного стану» [2], Законом України «Про оборону України» [3] та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан - це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Воєнний стан в Україні було введено Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [4] у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Цей указ було затверджено Верховною Радою України відповідно до пункту 31 частини першої статті 85 Конституції України [1].

Введення воєнного стану суттєво вплинуло на функціонування органів місцевого самоврядування, особливо в прифронтових територіях. Як зазначає Н. С. Кузнєцова, «воєнний стан змінив правовий режим діяльності органів місцевого самоврядування, надавши їм додат-

кові повноваження, але водночас обмеживши деякі аспекти їх діяльності» [5, с. 18].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану можуть утворюватися військові адміністрації - тимчасові державні органи, які здійснюють на відповідній території повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій та інші повноваження, визначені законом [2]. Військові адміністрації населених пунктів утворюються в разі нескликання сесії відповідної місцевої ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадського порядку і безпеки [2].

Як зазначає О. А. Гончаренко, «військові адміністрації є важливим інструментом забезпечення функціонування публічної влади в умовах воєнного стану, особливо в прифронтових територіях, де діяльність органів місцевого самоврядування може бути ускладнена або неможливою» [6, с. 18].

Відповідно до статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України, а також повноваження органів місцевого самоврядування, їх виконавчих органів, сільського, селищного, міського голови [2].

Водночас, як зазначає В. І. Мельниченко, «утворення військових адміністрацій не означає припинення діяльності органів місцевого са-

моврядування, які продовжують функціонувати, хоча й з певними обмеженнями» [7, с. 8].

Відповідно до статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами [2].

Важливим аспектом функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є їх взаємодія з військовим командуванням та військовими адміністраціями. Відповідно до статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевого самоврядування і військові адміністрації в межах своєї компетенції зобов'язані сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [2].

Як зазначає О. М. Юрковський, «ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування з військовим командуванням та військовими адміністраціями є важливою умовою забезпечення національної безпеки та оборони, а також життєдіяльності територіальних громад в умовах воєнного стану» [8, с. 58].

Введення воєнного стану також вплинуло на формування та виконання місцевих бюджетів. Відповідно до статті 67-2 Бюджетного кодексу України, в умовах воєнного стану виконання місцевих бюджетів здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених законом про

оборону, про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, про правовий режим воєнного стану [9]. Як зазначає О. Б. Заверуха, «в умовах воєнного стану змінюються пріоритети бюджетної політики, зокрема, збільшуються видатки на оборону та безпеку, соціальний захист населення, відновлення пошкодженої інфраструктури» [10, с. 115].

Отже, правовий режим воєнного стану суттєво впливає на функціонування органів місцевого самоврядування, змінюючи їх повноваження, взаємодію з іншими органами публічної влади, формування та виконання місцевих бюджетів. Особливо відчутним цей вплив є в прифронтових територіях, де діяльність органів місцевого самоврядування ускладнюється безпосередньою близькістю до зони бойових дій.

З приводу специфіки правового регулювання органів місцевого самоврядування в прифронтових територіях, то варто зазначити, що цей аспект функціонування органів місцевого самоврядування має свою власну особливість. Остання зумовлена як впливом правового режиму воєнного стану, так і безпосередньою близькістю до зони бойових дій. Як зауважує Р. Б. Бедрій, «діяльність органів місцевого самоврядування в прифронтових територіях характеризується підвищеною складністю та ризиками, що вимагає особливого правового регулювання» [11, с. 46].

Особливості правового регулювання органів місцевого самоврядування в прифронтових територіях проявляються в різних сферах їх діяльності.

По-перше, це особливості формування та функціонування органів

місцевого самоврядування. Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в прифронтових територіях можуть утворюватися військові адміністрації населених пунктів, які здійснюють повноваження органів місцевого самоврядування [2]. Це зумовлено необхідністю забезпечення безперервності публічної влади в умовах, коли діяльність органів місцевого самоврядування може бути ускладнена або неможлива. Як зазначає М. В. Ковалів, «утворення військових адміністрацій в прифронтових територіях є важливим механізмом забезпечення функціонування публічної влади в умовах, коли органи місцевого самоврядування не можуть повноцінно виконувати свої функції» [12].

По-друге, це особливості реалізації повноважень органів місцевого самоврядування. У прифронтових територіях органи місцевого самоврядування зосереджують свою діяльність на забезпеченні життєдіяльності територіальних громад, евакуації населення, відновленні пошкодженої інфраструктури, соціальному захисті населення тощо. Як підкреслює П. В. Ворона, «в прифронтових територіях змінюються пріоритети діяльності органів місцевого самоврядування, на перший план виходять питання безпеки, забезпечення базових потреб населення, відновлення пошкодженої інфраструктури» [13, с. 103].

По-третє, це особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з військовим командуванням та військовими адміністраціями. В прифронтових територіях ця взаємодія набуває особливого значення, оскільки від неї залежить

ефективність заходів з оборони території, евакуації населення, забезпечення безпеки тощо. І. С. Щебетун зауважує, що «в прифронтових територіях органи місцевого самоврядування мають тісно співпрацювати з військовим командуванням та військовими адміністраціями, узгоджуючи свої дії та рішення» [14, с. 15].

По-четверте, це особливості формування та виконання місцевих бюджетів. В прифронтових територіях місцеві бюджети зазнають значних втрат через зменшення надходжень від податків та зборів, пошкодження об'єктів комунальної власності, необхідність фінансування заходів з оборони та безпеки, соціального захисту населення тощо. З цього приводу О. Б. Заверуха підкреслює, що «в прифронтових територіях місцеві бюджети стикаються з проблемою дефіциту коштів, що вимагає особливих механізмів фінансової підтримки з державного бюджету» [15, с. 117].

По-п'яте, це особливості управління комунальною власністю. В прифронтових територіях об'єкти комунальної власності можуть бути пошкоджені або знищені внаслідок бойових дій, що вимагає особливих механізмів їх відновлення та захисту. І варто погодитися з Б. В. Калиновським, що «в прифронтових територіях органи місцевого самоврядування стикаються з проблемою пошкодження або знищення об'єктів комунальної власності, що вимагає розробки спеціальних механізмів їх відновлення та компенсації збитків» [16, с. 215].

По-шосте, це особливості забезпечення життєдіяльності територіальних громад. В прифронтових територіях органи місцевого са-

моврядування мають забезпечувати функціонування систем життєзабезпечення (водопостачання, електропостачання, газопостачання, теплопостачання тощо) в умовах підвищеного ризику їх пошкодження або знищення. Як зазначає І. В. Дробуш, «в прифронтових територіях органи місцевого самоврядування стикаються з проблемою забезпечення функціонування систем життєзабезпечення в умовах їх пошкодження або загрози пошкодження, що вимагає розробки спеціальних механізмів їх захисту та відновлення» [17, с. 8].

По-сьоме, це особливості соціального захисту населення. В прифронтових територіях органи місцевого самоврядування мають забезпечувати соціальний захист населення, яке постраждало внаслідок бойових дій, зокрема, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які втратили житло, майно, роботу тощо. Як зазначає В. І. Мельниченко, «в прифронтових територіях органи місцевого самоврядування мають забезпечувати соціальний захист населення, яке постраждало внаслідок бойових дій, що вимагає розробки спеціальних механізмів соціальної підтримки» [7, с. 9].

По-восьме, це особливості забезпечення правопорядку. В прифронтових територіях органи місцевого самоврядування мають сприяти забезпеченню правопорядку в умовах підвищеного ризику його порушення, зокрема, через діяльність диверсійно-розвідувальних груп, мародерство тощо. Як зауважує О. М. Юрковський, «в прифронтових територіях органи місцевого са-

моврядування мають сприяти забезпеченню правопорядку в умовах підвищеного ризику його порушення, що вимагає тісної співпраці з правоохоронними органами та військовим командуванням» [8, с. 59].

Тож, можна констатувати, що діяльність органів місцевого самоврядування особливо в зонах активних бойових дій характеризується підвищеною складністю та істотними ризиками, що вимагає особливого підходу до її правового регулювання.

Висновок. Таким чином, правове регулювання органів місцевого самоврядування в прифронтових територіях має свою специфіку, зумовлену особливостями правового режиму воєнного стану та безпосередньою близькістю окремих територій до зони бойових дій. Ця специфіка проявляється в особливостях формування та функціонування органів місцевого самоврядування, реалізації їх повноважень, взаємодії з військовим командуванням та військовими адміністраціями, формування та виконання місцевих бюджетів, управління комунальною власністю, забезпечення життєдіяльності територіальних громад, соціального захисту населення, забезпечення правопорядку тощо. Наведене вказує, що в умовах воєнного стану існує необхідність відображення у змісті правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування актуальних пріоритетів їх діяльності, що може становити предмет окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. Офіційний вісник України. 2022. № 17. Ст. 868.
5. Кузнецова Н. С. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи. *Право України*. 2022. № 4. С. 15–28.
6. Гончаренко О. А. Правовий статус військових адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки та оборони України. *Право і безпека*. 2022. № 2. С. 15–217.
7. Мельниченко В. І. Особливості здійснення місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 2. С. 5–12.
8. Юрковський О. М. Правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2022. № 2. С. 56–63.
9. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50-51. Ст. 572.
10. Бедрій Р. Б. Особливості реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 45–48.
11. Ковалів М. В., Іваха В. О. Правовий статус органів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 7. № 2. С. 27–32.
12. Гончаренко О. А. Правовий статус військових адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки та оборони України. *Право і безпека*. 2022. № 2. С. 15–21.
13. Щebetун І. С. Організаційно-правові проблеми розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 12–20.
14. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні : конституційно-правові засади функціонування та розвитку. Київ : УкрДГПІ, 2019. 396 с.
15. Дробуш І. В. Функціонування органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації та воєнного стану: проблеми та перспективи. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2022. № 1(25). С. 5–12.

Boyko Sergiy, Ph. D. in Law, Research Fellow of the Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law and Constitutional Law IAPM

ORCID: 0009-0003-2816-4752

Maryniv Andrii, Ph. D. in Law, Research Fellow of the Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-0127-7234

The legal regime of martial law and its impact on local self-government

The article thoroughly examines the impact of the legal regime of martial law on the functioning of local self-government bodies in Ukraine. Special atten-

tion is given to the analysis of the regulatory framework governing the activities of local self-government bodies under martial law, particularly the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," the Law of Ukraine "On National Defense of Ukraine," and other legislative acts. The legal mechanisms and organizational features that define the activities of local authorities in emergency situations are considered, especially when significant changes can be made to their powers to ensure the defense capability of the state. The authors also study the specifics of the functioning of military administrations, which, under martial law, perform the functions of local self-government bodies in certain territories, particularly in areas of active combat or temporarily occupied territories. Special attention is paid to how these temporary state bodies exercise their powers and ensure order, coordinate with other authorities, and interact with the military command and law enforcement agencies. Military administrations often replace local self-government bodies, complicating the decision-making process at the local level. The article also explores the peculiarities of the legal regulation of the activities of local self-government bodies in front-line and conflict-affected territories, particularly the special procedures for exercising their powers in such conditions. An important aspect is the identification of the procedures for interaction between local self-government bodies and military structures, the formation and execution of local budgets, as well as the management of communal property in conditions of limited resources and destroyed infrastructure.

The authors emphasize the changing priorities of local self-government bodies under martial law. Issues of security, the restoration of basic needs for the population, including ensuring food security, medical services, housing, and the reconstruction of damaged infrastructure, take precedence.

Keywords: *martial law, local self-government, frontline territories, military administrations, local self-government bodies, legal regulation, territorial communities, national security, military command, local budgets.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.03

УДК 342.5

Топчій В. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор навчально-наукового
інституту права Державного
податкового університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028*

Колб О. Г.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739*

Коваленко В. В.,

*кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем
державного управління та
адміністративного права Інституту
держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0009-8283-9267*

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА – НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У даній науковій статті здійснено аналіз правозастосовної та судової практики, які пов'язані з реалізацією конституційного принципу верховенства права, а також за його результатами сформульовані науково обґрунтовані висновки щодо соціально-правової природи існуючих у зв'язку з цим в Україні проблем. Зокрема, встановлено, що у деяких випадках суб'єкти нормотворчості, всупереч конституційним засадам діяльності судів, присвоюють собі функції правосуддя шляхом відміни рішень судів, які набрали законної сили і підлягають виконанню органами законодавчої та виконавчої влади в нашій державі.

Визначено також, що однією з детермінант, яка сприяє вчиненню зазначених правопорушень, є неналежний судовий контроль за виконанням іншими суб'єктами прийнятих ними рішень, що, у свою чергу, знижує рівень ефективності захисту прав та законних інтересів громадян в Україні.

Доведено, що у такий ситуації назріла необхідність створення реального правового механізму забезпечення реалізації на практиці як принципу верховенства права, так і в цілому інших норм Конституції України, позаяк це є необхідною системною умовою сталого розвитку України, і в умовах воєнного стану, і в післявоєнний період.

Виходячи з отриманих результатів аналізу рішень Європейського суду з прав людини з означеної проблематики, у тому числі й тих із них, що стосуються України, констатовано, що подальша протиправна діяльність інших органів державної влади, а також не реагування судової влади на такі юридичні факти не тільки підривають авторитет нашої держави на міжнародній арені, але й створює суб'єктивні перешкоди для реалізації нею Євроінтеграційних і Євроатлантичних намірів щодо членства в Європейському Союзі та НАТО, що визначено в Конституції України найбільш актуальним завданням і формами забезпечення її сталого розвитку.

Ключові слова: *принцип верховенства права; Конституція України; органи державної влади; судовий контроль; правосуддя; юридична відповідальність; дія законів у часі.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, останнім часом в діяльності деяких органів державної влади (ст. 6 Конституції України) все частіше порушується принцип верховенства права, а також вчиняються спроби на законодавчому рівні привласнити функції правосуддя в нашій державі, що недопустимо як з огляду конституційних положень, які забороняють такі дії (ст. 124 Основного закону), так і з огляду закріплення зазначеного принципу як фундаментального (основоположного) в нормах міжнародного права [1, с. 125-127], які відповідно до вимог ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що у всіх цивілізованих державах світу принцип верховенства права є найбільш ефективним засобом забезпечення сталого їх розвитку та охорони прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина [2].

Без сумніву, що це питання є актуальним й для України, врахову-

ючи, що серед системних вимог, які пред'являються до неї у зв'язку з реалізацією нею у сьогоденні конституційно визначених цілей щодо членства нашої держави у Європейському Союзі (ЄС) та Північно-Атлантичному альянсі (НАТО). При цьому варто вказати, що у зазначених міжнародних структурах принцип верховенства права тлумачать як системне дотримання державою членом наступних його складових елементів, а саме: 1. Законність, включаючи прозору, з'ясовану (таку, що має пояснення) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права, яка неухильно забезпечується на практиці. 2. Юридичну визначеність, тобто таку побудову правових норм, яка за змістом їх тексту є доступною для розуміння громадянами. 3. Заборона свавільності, тобто недопустимість ухвалення державними органами істотно несправедливих та необґрунтованих рішень. 4. Доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включаючи й здійснення ними

відповідного контролю за виконанням прийнятих ними рішень. 5. Дотримання прав людини. 6. Недискримінація та рівність перед приписами права, тобто вимоги закону мають застосовуватись до всіх однаково і послідовно виконуватись (так звана «формальна рівність») [3, с. 16-22]. Саме за зазначеною «методологією», як видається, й слід оцінювати зміст законодавчої, правоохоронної та правозастосовної, включаючи судову, діяльності в Україні.

Враховуючи існуючі в нашій державі проблеми, що пов'язані з порушенням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* даної наукової статті є доведення необхідності на всіх рівнях діяльності органів державної влади в Україні суворого та безальтернативного дотримання зазначеного принципу – як необхідного та об'єктивно обумовленого правового засобу забезпечення сталого розвитку нашої держави в умовах воєнного стану [4] та у післявоєнний період її функціонування.

Натомість, *головним завданням* цієї роботи є на прикладі аналізу протиправної діяльності органів Пенсійного фонду України (ПФУ), обґрунтування підвищення рівня юридичної відповідальності за порушення конституційних засад функціонування судової влади в нашій державі у контексті забезпечення безпечних умов життєдіяльності будь-якої особи в умовах сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційних основ діяльності судової влади в Україні у сенсі їх сталого розвитку та дотримання при цьому принципу верховенства права є предметом

активних доктринальних пошуків таких учених, як: М. О. Баймуратов, М. С. Кельман, В. П. Колісник, П. М. Любченко, О. О. Майданик, О. В. Марцеляк, О. В. Петришин, О. В. Пушкіна, В. М. Шаповал та ін.

Поряд з цим, у контексті існуючих у сьогоденній законодавчій та правозастосовній практиці проблем комплексних наукових досліджень з питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, досі не проведено, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті.

Постановка завдання. Враховуючи існуючі в нашій державі проблеми, що пов'язані з порушенням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* цієї наукової статті є доведення необхідності на всіх рівнях діяльності органів державної влади в Україні суворого та безальтернативного дотримання зазначеного принципу – як необхідного та об'єктивно обумовленого правового засобу забезпечення сталого розвитку нашої держави в умовах воєнного стану [4] та у післявоєнний період її функціонування. *Головним завданням* цієї роботи є на прикладі аналізу протиправної діяльності органів Пенсійного фонду України (ПФУ), обґрунтування підвищення рівня юридичної відповідальності за порушення конституційних засад функціонування судової влади в нашій державі у контексті забезпечення безпечних умов життєдіяльності будь-якої особи в умовах сталого розвитку країни.

Виклад основних матеріалу. Відповідно до вимог ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховен-

ства права, тобто Основний закон має найвищу юридичну силу, а інші законодавчі та нормативно-правові акти мають прийматись на основі Конституції України та відповідати їй.

Більш того, норми останньої є нормами прямої дії, а звернення до суду гарантується безпосередньо на підставі норм Конституції України. Принаймні, так було до 01.01.2025, коли вступили у дію положення ст. 46 Бюджетного Кодексу (БК) України [5], його Прикінцевих положень та постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) від 03.01.2025 № 1 «Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій у період воєнного стану» [6], які, навіть з огляду професійного тлумачення норм права є такими, що суперечать ст. 8 Конституції України, та не підлягають виконанню згідно вимог ст. 60 Основного закону, позаяк за своєю суттю і спрямованістю є явно злочинними [1, с. 291].

З огляду на це, будь-які суб'єкти його правозастосування щодо протиправного обмеження прав, зокрема, у виплаті встановленого на підставі рішення суду розміру пенсії, у даному випадку підлягають відповідній правовій оцінці.

Важливими, у контексті юридичного аналізу положень ст. 46 БК та зазначеної постанови КМУ, є вимоги ст. 41 Кримінального кодексу (КК), а саме – наказ, розпорядження, закон тощо є законними, якщо вони не порушують конституційних прав, законних інтересів, свобод громадян.

Крім цього, варто мати на увазі, що згідно положень ст. 94 Конституції України, закон (у даному випадку – ст. 46 БК) набуває чинності через 10 днів після дня його

офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Саме після цього строку виникають правові відносини між особами і державою. При цьому, як це слідує зі змісту ст. 58 Конституції України, закон (ст. 46 БК) не має зворотної сили і ніяких правових наслідків не може породжувати для тих осіб, які мали відповідний правовий статус. Більш того, будь-яке судове рішення ні законом, ні рішенням КМУ в нашій країні скасувати не можна.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 2 ст. 64 Конституції України, у якій зазначено, що навіть в умовах воєнного стану ст. 58 Основного закону є діючою, а тому її ігнорування службовими особами державних органів – це, знову ж таки, приклад зловживання ними владою і своїми повноваженнями та є свідченням виконання явно злочинного законодавчого акту.

Зокрема, таку ж позицію з питань зворотної дії закону у часі висловив у своїх рішеннях Конституційний Суд України (від 09.02.1999 № 1-рп/99 [7]; від 13.05.1997 № 1-зп [8] та від 19.04.2000 № 6-рп/2000 [9]). Слід також вказати, що згадані рішення, відповідно до ст.ст. 97-98 Закону України «Про Конституційний Суд України», є обов'язковими до виконання [10].

У цьому сенсі звертає на себе увагу і той факт, що, як визначено в ч. 1 ст. 64 Конституції України, правосуддя в нашій державі здійснюють виключно суди.

Саме тому, а також відповідно до вимог ст. ст. 1, 4, 5 Закону України

«Про судоустрій і статус суддів» [11] та ст. ст. 2, 3, 6, 361-369, 381 Кодексу адміністративного судочинства України [12] жоден інший суб'єкт не може відмінити своїми незаконними діями рішення суду, привласнивши собі таким чином функції правосуддя.

Отже, виходячи з вимог чинного законодавства України, яке регулює діяльність судів, дії службових осіб слід вважати такими, що підпадають під ознаки відповідного складу кримінального правопорушення.

Додатковим аргументом у зв'язку з цим виступають й положення ст. ст. 1, 2, 3, 97-98 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до яких за невиконання рішень суду настає відповідальність згідно із законом.

Знову ж таки, відповідно до ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

У той самий час, всупереч положенням ст. ст. 2, 4, 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [13] в ст. 46 БК та зазначеній вище постанові КМУ від 03.01.2025 № 1, цей конституційний принцип не дотриманий, а саме – інвалідів війни II-ї групи, інвалідів війни, захворюваність яких пов'язана з виконанням службових обов'язків, статус яких було встановлено до 2014 року не віднесли по суті до переліку ветеранів війни (ст. 4 вказаного Закону) та позбавили рівності серед інших таких категорій осіб шляхом незаконного зниження щомісячного пенсійного забезпечення. При цьому слід зазначити, що в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України) ст. 24 Основного закону не

підпадає під правообмеження, тобто і в цьому випадку дії службових осіб органів виконавчої влади слід визнавати протиправними, позаяк згідно положень ст. 95 Конституції України, бюджетна система будується на засадах справедливості, особливо з урахуванням того, що у преамбулі Конституції України зазначено, що наша держава підтверджує свою європейську ідентичність та незворотність європейського та євроатлантичного курсу.

Поряд з цим, всупереч зазначеним конституційним нормам та положенням Консолідованої версії Договору про Європейський Союз (ЄС) (ст. ст. 2, 5, 6) [14], Північно-Атлантичного договору (НАТО (преамбула)) [15] та ст. 3 Статуту Ради Європи [16], сучасні дії державних органів підривають авторитет України на міжнародній арені та знижують у зв'язку з цим потенційні можливості нашої держави стати дійсним членом ЄС та НАТО, коли це є необхідним в умовах реальної загрози для державного суверенітету та територіальної цілісності України з боку держави-агресора російської федерації.

Саме таку оцінку дій чи бездіяльності органів державної влади України дає у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рішення якого є обов'язковими до виконання на території нашої країни відповідно до Закону України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини» [17]. При цьому варто з зв'язку з цим звернути увагу на той факт, що рішення ЄСПЛ ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18], згоду на обов'язковість дії якої

надано Верховною Радою України та яка є частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України) і має перевагу у правозастосовній діяльності відповідно до вимог ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» [19].

Зокрема, в ст. 1 зазначеної вище Конвенції мова ведеться про те, що Договірні сторони (включаючи Україну) гарантують кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції, що у сьогоденній ситуації з незаконним обмеженням розміру пенсії в Україні проігноровано.

Більш того, службові особи органів державної виконавчої влади порушують у даному випадку й вимоги ст. 3 Конвенції шляхом нелюдського поводження з інвалідами війни II групи, зокрема тими особами, захворювання яких пов'язані з виконанням службового обов'язку перед Батьківщиною. Як приклад можна назвати рішення Європейського суду з прав людини, що стосується принципу рівності перед законом («Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine, заява № 7460/03), рішення від 15 травня 2008 р., «Кресс проти Франції» (Kress v. France), [GC], заява № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy) від 28 серпня 1991 року, серія A № 208-B, п. 33; «Т. проти Італії» (T. v. Italy) від 12 жовтня 1992 року, серія A № 245-C, п. 26; та «Кайя проти Австрії» (Kaaya v. Austria), заява № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року, «Руїз Торіа проти Іспанії» (Ruiz Torija et Hiro Balani c. Espagne) від 9 грудня 1994, заява № 18390/91 та ін.) [20], у яких констатовано порушення ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про

захист прав людини та основоположних свобод, а саме: користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Висновки. Отже, результати аналізу ст. 46 БК та положень постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій» від 03.01.2025 № 1 дозволяють констатувати, що вказані норми права не тільки суперечать вимогам Конституції України, але й положенням Конвенції про захист прав і основоположних свобод, а також нормативно-правовим актам ЄС, Ради Європи та НАТО, підвищуючи таким чином рівень соціальної напруги в нашій державі та створюють при цьому об'єктивні перешкоди щодо реалізації конституційно визначених намірів українського народу відносно вступу у зазначені міжнародні об'єднання.

Більш того, вказана сучасна правова позиція суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) підвищує у даній ситуації й рівень потенційних загроз для основ національної безпеки нашої держави, та не дозволяє у зв'язку з цим вирішати нагальні проблеми воєнного стану – збільшити кількість мобілізованих у Збройні Сили України та інші військові формування осіб та, одночасно, зменшити число військовослужбовців, які самовільно залишили військові части-

ни тощо, що ще раз підтверджує наявність у нашому суспільстві суттєвої прикладної проблеми, вирішення якої є невідкладним на всіх рівнях державної діяльності (за-

конодавчому, правоохоронному, правозастосовному, ін.), включаючи й доктринально-науковий, та є запорукою сталого розвитку нашої держави.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права : за ред. О. В. Петришина Харків : Право, 2014. 368 с.
2. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері розвитку до 2030 року: рішення ООН від 17 вересня 2015 року. URL: <https://ukraine.un.org>.
3. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Доповідь про правовладдя: довідкове видання (переклад українською). Страсбург: CDL-AD (2011) 003 rev, 2011/ 91 с.
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.12.202 № 64/2022 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій : постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Рішення Конституційного Суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп у справі Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 № 6-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
14. Консолідована версія Договору про Європейський Союз : Договір (ЄС). Консолідовані версії станом на 30.03.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
15. Північно-Атлантичний договір (НАТО). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
16. Статут Ради Європи : Статут від 5 травня 1949 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

17. Про виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 Рада Європи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
19. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
20. Рішення Європейського Суду з прав людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Topchiy Vasyl, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Kolb Oleksandr, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Kovalenko Vitaliy, Candidate of Law, Doctoral Student of the Department of Public Administration and Administrative Law of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine
ORCID: 0009-0009-8283-9267

Adherence to the principle of the rule of law is the most effective means of ensuring sustainable development of Ukraine

This scientific article analyzes the law enforcement and judicial practice related to the implementation of the constitutional principle of the rule of law, and based on its results, scientifically substantiated conclusions are formulated regarding the socio-legal nature of the problems existing in this regard in Ukraine.

In particular, it has been established that in some cases, the subjects of norm-setting, contrary to the constitutional principles of the activities of the courts, appropriate the functions of justice by canceling court decisions that have entered into legal force and are subject to execution by the legislative and executive authorities in our state.

It was also determined that one of the determinants contributing to the commission of the above-mentioned offenses is inadequate judicial control over the implementation of decisions made by other subjects, which, in turn, reduces the level of effectiveness of the protection of the rights and legitimate interests of citizens in Ukraine.

It is proven that in such a situation, there is a need to create a real legal mechanism to ensure the implementation in practice of both the principle of the rule of law and other norms of the Constitution of Ukraine in general, since this is a necessary systemic condition for the sustainable development of Ukraine, both in conditions of martial law and in the post-war period.

Based on the results of the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights on the above-mentioned issues, including those concerning Ukraine, it was stated that the further unlawful activities of other state authorities, as well as

the failure of the judiciary to respond to such legal facts, not only undermine the authority of our state in the international arena, but also create subjective obstacles to its implementation of its European integration and Euro-Atlantic intentions regarding membership in the European Union and NATO, which is defined in the Constitution of Ukraine as the most urgent task and forms of ensuring its sustainable development.

Keywords: *the principle of the rule of law; Constitution of Ukraine; state authorities; judicial control; justice; legal responsibility; effect of laws over time.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.04

УДК 346.2:614

*Астаф'єв Д. С.,
кандидат економічних наук,
докторант Державної установи
«Інститут економіко-правових
досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»
e-mail: denys9418@gmail.com
ORCID : 0009-0009-6180-3791*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті досліджується господарсько-правовий статус суб'єктів медичного туризму в Україні. Автором розглянуто перспективи розвитку галузі медичного туризму. Розкрито сутність господарсько-правового статусу як складної правової категорії, що передбачає легітимацію суб'єкта господарювання, визначеність організаційно-правової форми, наявність господарської компетенції та майна на певному правовому режимі. У дослідженні систематизовано основних суб'єктів медичного туризму: туристичних операторів, туристичних агентів, компанії-провайдери, операторів виїзного медичного туризму, заклади охорони здоров'я, санаторно-курортні заклади, страхові компанії. Визначено правові прогалини законодавства у сфері регулювання медичного туризму, зокрема відсутність вимог щодо залучення медичних фахівців при формуванні туристичного продукту та недостатність фінансового забезпечення відповідальності туроператорів з урахуванням підвищених ризиків цього виду діяльності. Особливу увагу приділено санаторно-курортним закладам, їх різноманітним організаційно-правовим формам та відсутності єдиної номенклатури, що ускладнює регулювання галузі. У статті проаналізовано вплив Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» на суб'єктів медичного туризму. Запропоновано шляхи вдосконалення господарсько-правового статусу суб'єктів медичного туризму, серед яких законодавче закріплення вимоги щодо обов'язкового залучення медичних фахівців при формуванні туристичного продукту та створення концернів та інших об'єднань підприємств у санаторно-курортній сфері для підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: *медичний туризм, господарсько-правовий статус, туроператор, санаторно-курортний заклад, медичні послуги, організаційно-правова форма, туристичний продукт, фінансове забезпечення, об'єднання підприємств.*

Постановка проблеми. Сфера медичного туризму є однією з перспективних форм залучення інвестицій у національну економіку та однією з найбільших світових індустрій в умовах глобальної економіки. За даними Всесвітньої Асоціації Медичного туризму (Global Healthcare Travel Council) галузь медичного туризму забезпечує робочі місця для 100 мільйонів осіб та створює 12 відсотків світового внутрішнього валового продукту [1].

До повномасштабного вторгнення галузь медичного туризму в Україні стрімко розвивалася. Зокрема, близько 50 000 іноземних громадян щороку відвідували Україну для лікування, від 50 до 70 українських медичних центрів було орієнтовано на надання медичних послуг іноземцям [2]. Наслідком російської військової агресії постало загальне падіння економіки, у тому числі і у сфері медичного туризму. Проте навіть в умовах воєнного стану низка громадян України, які перебувають під тимчасовим прихистком у державах-членах ЄС, періодично повертаються в Україну для отримання медичних послуг.

Після завершення активної фази бойових дій сфера медичного туризму може постати однією з перспективних галузей для інвестування та розвитку в умовах повоєнної відбудови. Україна має унікальний досвід у сфері реабілітації після тяжких травм, хірургії, психологічного відновлення. Зберігатимуть популярність такі види медичних послуг, як стоматологія, репродуктивні послуги, клітинна інженерія, кардіологія, офтальмологія через оптимальне співвідношення ціни та якості таких медичних послуг.

Відповідно до Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках одним із завдань зі створення умов для залучення інвестицій, збільшення економічної привабливості та покращення показників економічної ефективності галузі є сприяння врегулюванню та розвитку сфери медичного туризму в Україні [3]. Досягнення поставленої мети неможливе без належного господарсько-правового забезпечення суб'єктів медичного туризму. Адже саме вони формують та надають туристичні медичні послуги.

Незважаючи на наявність законів України «Про туризм», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про курорти», господарсько-правовий статус суб'єктів медичного туризму не виписаний у законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На доктринальному рівні питання правового статусу суб'єктів медичного туризму досліджувалися А. Г. Бобковою [4], В. В. Манзюк, В. І. Яремою [5], Є. С. Гнедиком [6], В. М. Пашковим [7], А. О. Подзіровим [8], М. В. Семеновою [9], В. І. Теремецьким [10]. Проте господарсько-правовий статус таких суб'єктів досліджений фрагментарно. Окрім цього, прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» актуалізувало доцільність аналізу господарсько-правового статусу суб'єктів медичного туризму.

Постановка завдання. Метою статті є конкретизація господарсько-

правового статусу суб'єктів медичного туризму в Україні. Завдання дослідження полягають у: визначенні змістовного наповнення господарсько-правового статусу суб'єктів медичного туризму; класифікації суб'єктів медичного туризму; розробці пропозицій з удосконалення господарсько-правового статусу суб'єктів медичного туризму.

Виклад основного матеріалу.

Господарсько-правовий статус є складною правовою категорією, яка включає організаційно-правові елементи щодо створення та функціонування суб'єкта господарювання для безпосереднього здійснення господарської діяльності, організації такої діяльності. На відміну від універсальної категорії правового статусу, господарсько-правовий статус характеризується наявністю господарської компетенції, легітимацією у якості суб'єкта господарювання, спеціальною метою створення, певною організаційно-правовою формою, майновою відокремленістю. Тобто господарсько-правовий статус суб'єктів медичного туризму в Україні передбачає легітимацію у статусі суб'єкта господарювання, визначеність організаційно-правової форми, наявність господарської компетенції та майна на певному правовому режимі. О. М. Вінник з цього приводу визначає такі основні ознаки суб'єктів господарських правовідносин: безпосереднє здійснення господарської діяльності або управління нею; набуття статусу суб'єкта господарських відносин у встановленому законом порядку; наявність майна, необхідного для здійснення господарської діяльності чи управління нею; наявність господарської правосуб'єктності [11].

Оскільки у наведених вище нормативно-правових актах не надано визначення суб'єктів медичного туризму, то конкретизація перерахованих елементів їх господарсько-правового статусу потребує системного аналізу законодавства.

Незважаючи на те, що у ст. 4 Закону України «Про туризм» не визначено такий вид туризму, як медичний, основою для систематизації суб'єктного складу таких відносин все ж таки є ст. 5 зазначеного Закону, оскільки за своєю сутністю медичний туризм можна прирівняти до лікувально-оздоровчого. У Законі перераховано наступних суб'єктів: туристичні оператори, туристичні агенти, інші суб'єкти господарювання, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гідди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з проживання, харчування тощо [12].

Не всі з перерахованих суб'єктів мають статус суб'єкта господарювання, а отже, не можна говорити про наявність у всіх суб'єктів туристичної діяльності господарсько-правового статусу та господарської компетенції. Зокрема, це остання категорія осіб. Щодо туристичних операторів, то вони є комерційними суб'єктами господарювання зі статусом юридичної особи. Саме вони відповідальні за створення медичного туристичного продукту, реалізацію та надання туристичних послуг.

Аналіз положень Закону України «Про туризм», Ліцензійних умов провадження туроператорської

діяльності [13] дозволяє охарактеризувати їх господарсько-правовий статус таким чином: господарські організації, створені у комерційній організаційно-правовій формі, з закріпленим за ними на праві власності майном. Такі суб'єкти можуть мати будь-яку форму власності. Окрім стандартної процедури державної реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», туристичні оператори повинні отримати ліцензію, мати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом, додержуватися кадрових, організаційних та технологічних вимог щодо здійснення туроператорської діяльності.

Згідно з Ліцензійним реєстром суб'єктів туроператорської діяльності Державного агентства розвитку туризму України більшість туристичних операторів обирають організаційно-правову форму товариства з обмеженою відповідальністю, але зустрічаються такі форми, як приватні підприємства, акціонерні товариства, дочірні підприємства [14]. Оскільки Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» передбачає скасування Господарського кодексу України та припинення такої організаційно-правової форми, як підприємство, окрім державних некомерційних підприємств, певна кількість туроператорів повинна привести свою організаційно-правову форму

відповідно до вимог зазначеного Закону та Цивільного кодексу України.

Оскільки туроператор є центральною фігурою у формуванні медичного туристичного продукту, слід констатувати наявність прогалин у Законі України «Про туризм», Ліцензійних умовах провадження туроператорської діяльності в частині відсутності вимог про залучення фахівця з медичною освітою ще на етапі формування туру. Адже особливістю медичного туризму є те, що турист бажає отримати медичну послугу в комплексі з іншими послугами з розміщення, перевезення, харчування. Надавачами медичних послуг відповідно до ст. 2 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» можуть бути виключно заклади охорони здоров'я всіх форм власності та фізичні особи - підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та уклали договір про медичне обслуговування населення з Національною службою здоров'я України [15]. Туроператор не є суб'єктом господарської діяльності з медичної практики. Отже, на етапі формування туру з медичного туризму він не має відповідної компетенції щодо діагностики стану здоров'я туриста, визначення необхідних йому медичних послуг. Є сумнівним, наскільки туристичний оператор здатний укласти організаційно-господарські договори з відповідними закладами охорони здоров'я, санаторно-курортними установами, перевірити їх дозвільні документи та забезпечити надання належної медичної туристичної послуги без залучення медичних

фахівців на етапі формування туру. У Ліцензійних умовах провадження туроператорської діяльності містяться вимоги щодо наявності фахової освіти у галузі туризму та відповідний стаж роботи у цій сфері.

Про правову прогалину у цій частині зазначають і науковці. Зокрема, Є. С. Гнедик, А. О. Подзіров пропонують різні шляхи вирішення такої проблеми. Є. С. Гнедик пропонує або одночасно ліцензувати туроператора як суб'єкта туроператорської та медичної діяльності, або обов'язково залучати на етапі формування туристичного продукту закладу охорони здоров'я або фахівця, який має ліцензію з медичної практики [6]. Оскільки для України є важливою максимальна дерегуляція господарської діяльності, більш доцільним є другий підхід з внесенням відповідних змін до Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності.

Не є належним підхід щодо однакового розміру фінансового забезпечення туроператора для покриття відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом для всіх видів туризму. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про туризм» мінімальний розмір фінансового забезпечення туроператора має становити суму, еквівалентну не менше ніж 20000 євро. Розмір фінансового забезпечення туроператора, який надає послуги виключно з внутрішнього та в'їзного туризму, має становити суму, еквівалентну не менше ніж 10000 євро [12]. Тобто у Законі передбачено різні розміри фінансового забезпечення за

організаційними формами туризму, а не виходячи з завдань та змісту туристичних послуг. Такий підхід не є конструктивним, адже медичний туризм має більше ризиків, а тому потребує більшого розміру фінансового забезпечення.

Серед суб'єктів медичного туризму слід виокремити компанії-провайдерів, операторів виїзного медичного туризму. Їх статус не визначений у законодавстві, що призводить до порушення прав туристів, які не захищені від шахрайських схем, надання послуг за завищеними цінами. Є непоодинокими випадки, коли такі компанії залучають фахівців з інших держав, які проводять медичне онлайн-обстеження осіб та надають консультацію. Господарсько-правовий статус таких операторів виїзного медичного туризму потребує конкретизації у Законі України «Про туризм».

Господарсько-правовий статус туристичного агента передбачає легалізацію шляхом державної реєстрації. Туристичний агент може здійснювати діяльність як у формі господарської організації, так і фізичної особи-підприємця. Майно за таким суб'єктом закріплюється на праві власності. Серед дозвільних процедур, він повинен мати фінансового забезпечення для покриття відповідальності за збитки у сумі, еквівалентній не менше ніж 2000 євро.

До інших суб'єктів туристичної діяльності можна віднести суб'єктів господарювання, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гідів-перекладачів, екскурсоводів, спортивних інструкторів,

провідників та інших фахівців туристичного супроводу. Більшість з них обирають форму фізичної особи-підприємця. Заклади з розміщення, харчування можуть обирати організаційно-правові форми господарських товариств. Готелям, іншим засобам тимчасового розміщення, закладам харчування, курортним закладам присвоюються категорії якості та рівня обслуговування.

Обов'язковими суб'єктами медичного туризму є страхові компанії, заклади охорони здоров'я, санаторно-курортні заклади. Господарсько-правовий статус страхових компаній визначається Законом України «Про страхування». Страхова компанія має спеціальну господарську компетенцію, обмеження щодо вибору організаційно-правової форми, вимоги мінімального розміру статутного фонду.

Основними суб'єктами у сфері санаторно-курортної діяльності є санаторно-курортні заклади. Відповідно до Загального положення про санаторно-курортний заклад, останнім є заклад охорони здоров'я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів (лікувальних грязей та озокериту, мінеральних та термальних вод, ропи лиманів та озер, природних комплексів із сприятливими для лікування умовами тощо) та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування [16].

Зауважимо, що в нормативно-правових актах, які регулюють санаторно-курортну діяльність відсутні

визначення понять «курортні заклади» та «санаторії». В науковій літературі під санаторіями, як правило розуміються «основні лікувально-профілактичні заклади на курорті, які надають стаціонарну та амбулаторну допомогу відпочиваючим і хворим» [17, с. 42].

Відповідно до Переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я від 28 вересня 2002 року до санаторно-курортних закладів віднесено бальнеологічні лікарні (у т.ч. дитячі), грязелікарні (у т.ч. дитячі), курортні поліклініки, міжнародні дитячі медичні центри, санаторії (у т.ч. дитячі, однопрофільні, багато профільні, спеціалізовані), санаторії для дітей з батьками, санаторії-профілакторії (п. 1.4) [18]. Водночас в інших нормативно-правових актах щодо санаторно-курортної діяльності приведено більш широкий перелік закладів, які надають такі послуги.

Законом України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» до дитячих закладів оздоровлення віднесено дитячі заклади санаторного типу, дитячі центри, позаміські заклади (ст. 14) [19].

Аналіз практичної діяльності у цій сфері вказує, що на території України функціонують: санаторії; пансіонати з лікуванням курортні поліклініки пансіонати відпочинку бази відпочинку бази відпочинку з лікуванням туристичні бази; туристичні готелі; будинки відпочинку; молодіжні табори відпочинку (наприклад, студентські); дитячі табори відпочинку; дитячі оздоровчі

центри; дитячі табори санаторного типу; загальнокурортні реабілітаційні центри; курортні водогрязелікарні (водолікарні); курортні фізіобальнеолікарні; загальнокурортні комплекси відпочинку і розваг (курзали); санаторії-профілакторії; центри здоров'я; кемпінги тощо.

Метою діяльності пансіонатів, туристичних баз є не лікування, а відпочинок. Такі установи не мають права здійснювати лікувальну допомогу. Водночас вони також користуються певними оздоровчими ресурсами. З метою узагальнення всіх вказаних суб'єктів пропонуємо використовувати у законодавстві два терміни: лікувально-санаторні та курортні установи. До курортних установ слід віднести всіх перелічених вище суб'єктів, а до лікувально-санаторних – тільки вказаних у переліку Міністерства охорони здоров'я.

Слід зауважити, що відсутність єдиної номенклатури санаторно-курортних установ ускладнює встановлення уніфікованих стандартів їхньої діяльності. Законодавство України передбачає існування різних видів санаторно-курортних закладів. Так, залежно від періоду функціонування, розрізняють цілорічні та сезонні заклади. За спеціалізацією вони можуть бути однопрофільними (спрямованими на лікування одного захворювання) або багатопрофільними (орієнтованими на лікування двох і більше захворювань). Враховуючи віковий склад осіб, що проходять санаторно-курортне лікування, виокремлюють заклади для обслуговування дорослих, дітей, а також батьків з дітьми. Відповідно до статті 13 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей», діти віком від 7 до 18 років можуть перебувати

в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку самостійно, тоді як діти віком від 4 до 6 років – виключно разом із батьками. За характером природних лікувальних ресурсів санаторно-курортні заклади поділяють на ті, що розташовані на курортах державного значення, та місцевого значення (ст. 4 Закону України «Про курорти»).

Наведені ознаки дозволяють класифікувати санаторно-курортні установи з медичної точки зору. Водночас зміст господарсько-правового статусу таких суб'єктів не завжди співвідноситься із медичними характеристиками їхньої діяльності. З правової точки зору постає необхідність чіткого визначення: чи належать відповідні установи до суб'єктів господарювання. Якщо так, то потрібно встановити, які види суб'єктів господарювання функціонують у цій сфері, а також з'ясувати їхню форму власності та організаційно-правову форму.

Відповідно до Загального положення про санаторно-курортний заклад такі суб'єкти є суб'єктами господарювання зі статусом юридичної особи. Як справедливо зазначає В. Пашков, перелік закладів охорони здоров'я, який фактично обмежується лише переліком юридичних осіб, не є повним переліком суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність у цій галузі [20]. Водночас органами виконавчої влади та місцевого самоврядування можуть створюватися юридичні особи публічного права у вигляді негосподарюючих суб'єктів, що повністю або частково фінансуються з бюджету, діяльність яких має ознаки господарської діяльності, але фактично є господарським забезпеченням, а зі

змісту ч. 3 ст. 3 Господарського кодексу України впливає, що таке забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів не є господарською діяльністю.

Аналіз законодавства та практичної діяльності у вказаній сфері дозволяє зробити висновок, що санаторно-курортні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форми власності. Певні вимоги щодо організаційно-правової форми таких закладів відсутні.

Найбільший суб'єкт господарювання у цій сфері – «Укрпрофздоровиця», створений у формі приватного акціонерного товариства. Його засновниками є Федерація профспілок України і Фонд соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності. Товариство об'єднує більш ніж 80 санаторно-курортних закладів, розташованих в різних кліматичних регіонах України. Санаторії Великої Ялти й Алушти, Євпаторії, Сак, Приазов'я, Одеси, Миколаєва, Закарпаття, Моршина, Миргорода, Слов'янська, Хмільника, Дніпропетровська, Харкова, Києва і області. Вказані заклади є дочірніми підприємствами товариства.

Існують у цій сфері і державні підприємства. Зокрема, Державне підприємство «Укрмедкурорт» створене на державній формі власності та підпорядковане Міністерству охорони здоров'я [21].

Також у державному та комунальному секторі санаторно-курортної діяльності однією з розповсюджених організаційно-правових форм є установа.

Щодо приватного сектора санаторно-курортних закладів, то тут розповсюдженими організаційно-правовими формами є приватні під-

приємства, товариства з обмеженою відповідальністю, приватні акціонерні товариства.

Одним з пріоритетних напрямів покращення ефективності діяльності санаторно-курортних закладів є створення концернів та інших об'єднань підприємств цієї сфери. Саме за допомогою таких об'єднань можливе створення нових та реконструкція діючих санаторіїв, профілакторіїв тощо.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє підбити такі підсумки. Медичний туризм є перспективною галуззю для розвитку економіки України, особливо в контексті повоєнної відбудови. Господарсько-правовий статус суб'єктів медичного туризму в Україні наразі не має чіткого законодавчого визначення, що створює правові прогалини та ризики для туристів. Основними суб'єктами медичного туризму є: туристичні оператори, туристичні агенти, компанії-провайдери, оператори виїзного медичного туризму, заклади охорони здоров'я, санаторно-курортні заклади, страхові компанії. З метою усунення прогалин в Законі України «Про туризм» та Ліцензійних умовах провадження туроператорської діяльності доцільно закріпити вимогу щодо обов'язкового залучення на етапі формування туристичного продукту медичного характеру закладу охорони здоров'я або фахівця, який має ліцензію з медичної практики. Фінансове забезпечення відповідальності туроператорів у сфері медичного туризму не враховує підвищені ризики цього виду діяльності, що потребує перегляду підходів до його розмірів. Прийняття Закону України «Про особливості

регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» вимагає пристосування частини суб'єктів медичного туризму до нових правових реалій через зміну організаційно-

правових форм. Перспективним напрямком підвищення ефективності діяльності санаторно-курортних закладів є створення концернів та інших об'єднань підприємств у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Global Healthcare Travel Council. URL: <https://globalhtc.org/our-mission>
2. Гапонова Е. О. Ринок медичних послуг в Україні: проблеми та протиріччя. *East European Scientific Journal*. Warsaw, Poland. 2016. Vol. 3. № 2 (6). Р. 24–26.
3. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-%D1%80#Text>
4. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.04 ; 12.00.06. Київ, 2001. 34 с.
5. Бобкова А. Г., Ярема В. І., Манзюк В. В. Правовий статус суб'єктів туристичної діяльності : монографія. Ужгород: ПРАТ «Видавництво Закарпаття», 2013. 272 с.
6. Гнедик Є. С. Правове регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2020, 238 с.
7. Пашков В. М. Сутність медичних послуг в системі господарського законодавства. *Медичне право*. 2013. № 2 (12). С. 88–101.
8. Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. 242 с.
9. Семенова М. В. Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2017. 20 с.
10. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 1 (97). С. 169–181. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.169-181>
11. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. К. : Атіка, 2004. 624 с.
12. Про туризм : Закон України від 15.09.2005 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#n12>
13. Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF#Text>
14. Державне агентство розвитку туризму України. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>
15. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
16. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF#Text>
17. Основи курортології : посібник за ред. М. В. Лободи, Е. О. Колесника. Київ: Купріянова О. О., 2003. 512 с.

18. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 28.10.2002 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>

19. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.08.2008 № 375-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>

20. Пашков В. Суб'єкти господарювання та заклади охорони здоров'я: співвідношення правового статусу підчас провадження діяльності. *Аптека.ua*. 2006. № 22. URL: <http://www.apteka.ua/article/34385>

21. Про створення державного підприємства «Укрмедкурорт» : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 28.02.2003. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2581/>

Astafiev Denys, PhD in Economics, doctoral student, State organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine»

ORCID : 0009-0009-6180-3791

Economic and legal status of medical tourism entities in Ukraine

The article explores the economic and legal status of medical tourism entities in Ukraine. The author examines the development prospects of the medical tourism industry. The essence of economic and legal status is revealed as a complex legal category that involves the legitimation of a business entity, the definiteness of organizational and legal form, the presence of economic competence and property under a certain legal regime. The research systematizes the main subjects of medical tourism: tour operators, travel agents, provider companies, outbound medical tourism operators, healthcare institutions, health resort establishments, and insurance companies. Legal gaps in the legislation regulating medical tourism are identified, particularly the absence of requirements for involving medical specialists when forming a tourism product and the insufficiency of financial security for tour operators' liability considering the increased risks of this type of activity. Special attention is paid to health resort establishments, their various organizational and legal forms, and the absence of a unified nomenclature, which complicates industry regulation. The article analyzes the impact of the Law of Ukraine "On Peculiarities of Regulating the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transition Period and Associations of Legal Entities" on medical tourism entities. Ways to improve the economic and legal status of medical tourism entities are proposed, including legislative establishment of requirements for mandatory involvement of medical specialists when forming a tourism product and creating concerns and other associations of enterprises in the health resort sphere to increase the efficiency of their activities.

Keywords: medical tourism, economic and legal status, tour operator, health resort establishment, medical services, organizational and legal form, tourism product, financial security, association of enterprises.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.05

УДК 342.734

*Костюк Ю. В.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4760-531X*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ДОГЛЯДУ

Стаття досліджує питання правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема у контексті забезпечення їх соціальних прав через систему надання соціальних послуг та догляду. Збільшення чисельності осіб з інвалідністю, а також старіння населення стають серйозними викликами для соціальної політики держави, що вимагає ефективних змін у законодавстві та організації соціальних послуг. Законодавча база не завжди відповідає реальним потребам цієї категорії громадян, а існуючі соціальні послуги часто виявляються недостатньо розвиненими або доступними, що призводить до виникнення матеріальних, організаційних і соціальних бар'єрів для осіб з інвалідністю. У статті детально розглядаються різні форми соціальних послуг, доступних для осіб з інвалідністю, серед яких догляд вдома, стаціонарний догляд, денний догляд та соціальна адаптація. Особлива увага приділяється правовому забезпеченню цих послуг, а також процесу отримання соціальних послуг, що включає подання заяви, оцінку індивідуальних потреб, укладення договору та контроль за виконанням послуг. Обговорюються проблеми, які можуть виникнути на різних етапах надання послуг, такі як недостатня інформаційна доступність для осіб з інвалідністю, тривалий процес оцінки потреб, відсутність чітких механізмів моніторингу та контролю.

Також зазначається важливість інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство через надання послуг, які забезпечують їх соціальну реабілітацію та адаптацію до соціальних і трудових умов. Зокрема, система соціальних послуг включає реабілітаційні програми, медичну допомогу, психологічну підтримку, допомогу в повсякденному житті, а також транспортні послуги для забезпечення мобільності осіб з інвалідністю.

Розглядаються різні види догляду, що включають стаціонарний догляд, догляд вдома і денний догляд, які дозволяють особам з інвалідністю

зберігати рівень самостійності та активності в суспільстві. Особливу увагу приділено питанням правового забезпечення догляду за особами з інвалідністю, оскільки кожен з видів послуг має свої специфічні умови надання та організаційні аспекти, що потребують ефективного контролю і гарантування прав осіб, які отримують ці послуги.

Ключові слова: соціальний захист, особи з інвалідністю, соціальні послуги, догляд, соціальна адаптація, доступність послуг, медична допомога, психологічна підтримка, оцінка індивідуальних потреб, соціально забезпечувальні відносини.

Постановка проблеми. Збільшення чисельності осіб з інвалідністю, а також старіння населення ставить нові виклики перед соціальною політикою держави. Законодавча база, що стосується соціального захисту осіб з інвалідністю, не завжди відповідає реальним потребам цієї групи, а соціальні послуги та догляд за ними часто залишаються недостатньо розвиненими або недоступними через різноманітні бар'єри — як матеріальні, так і організаційні. У сучасному суспільстві питання правового забезпечення соціального догляду осіб з інвалідністю є одним з найактуальніших, оскільки воно безпосередньо впливає на якість їхнього життя та можливості для інтеграції в суспільство. Правовий захист цієї категорії людей має включати не лише забезпечення їхніх основних соціальних прав, таких як доступ до медичних послуг, фінансової підтримки та реабілітації, а й гарантування їх права на належні умови догляду. Проблеми у правовому регулюванні можуть призводити до порушення прав осіб з інвалідністю, дискримінації та соціальної ізоляції, що ще більше ускладнює їхню адаптацію та інтеграцію в суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку соціального права, у тому числі в аспекті права особи на соціа-

льні послуги, його правової регламентації та реалізації були предметом дослідження у наукових працях таких вчених як: В. О. Азін, Л. Ю. Байда, С. Ю. Буров, Я. В. Грибальський, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, О. В. Красюкова-Еннс, В. П. Мельник, Ю. М. Найда, Д. І. Сіроха. І слід вказати, що наука трудового права має значні теоретичні здобутки та практичні напрацювання в аспекті визначення підходів та встановлення особливостей правового регулювання соціального захисту осіб, у тому числі і завдяки наданню відповідних соціальних послуг. Водночас деякі аспекти здійснення такої діяльності, а також пов'язаного з нею правового регулювання, зокрема щодо соціального захисту осіб з інвалідністю та забезпечення їх соціальних прав через систему надання соціальних послуг та догляду, не завжди становили предмет окремих наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема у контексті забезпечення їх соціальних прав через систему надання соціальних послуг та догляду.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинного законодавства, а саме ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», передбачено, що соціальні

послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають [1]. Наведений термін дозволяє зрозуміти, що право на соціальні послуги є надзвичайно важливим, оскільки воно гарантує громадянам можливість отримати допомогу в складних життєвих обставинах, це право виступає важливим інструментом соціальної підтримки, оскільки воно допомагає людям, які опинилися в скрутних ситуаціях, отримати необхідну підтримку для відновлення стабільності в житті. Розглядаючи саме право на соціальні послуги, доцільним слід виділити думки В. Л. Костюка та В. П. Мельника які характеризують право на соціальні послуги, як: окремих комплексний вид права на соціальний захист; 2) включає низку соціальних послуг окремим соціально вразливим категоріям осіб; 3) розвивається з метою інтеграції (адаптації) окремих соціально вразливих категорій осіб у суспільстві; 4) включає права на окремі види соціальних послуг, у тому числі реабілітаційні заходи; 5) забезпечується через державний, недержавний соціальний захист, соціальне страхування; 6) може мати оплатний та безоплатний характер; 7) відповідає індивідуальній програмі реабілітації; 8) підлягає моніторингу, нагляду та контролю [2, с. 252–259; 3, с. 146–148]. Наведена думка авторів, дозволяє зрозуміти багатогранність та важливість права на соціальні послуги у системі соціального захисту. Визначення цього права як окремого комплексного виду права на соціальний захист підкреслює його унікальність та невід’ємну роль у забезпеченні

соціальної підтримки для найбільш вразливих верств населення, оскільки серед ключових аспектів, виділених авторами, є наявність ряду соціальних послуг, спрямованих на підтримку конкретних категорій осіб, які потребують особливої уваги. Ці послуги включають реабілітаційні заходи та адаптаційні програми, що сприяють інтеграції осіб у суспільство та їх соціальній реабілітації. Права на соціальні послуги мають забезпечуватися як державними, так і недержавними структурами, що дозволяє створювати більш гнучку і ефективну систему соціального захисту, доступну для всіх громадян.

Також наведене дозволяє зрозуміти, що для осіб з інвалідністю соціальні послуги є надзвичайно важливими, оскільки вони забезпечують необхідний рівень підтримки для інтеграції в суспільство та нормального функціонування в повсякденному житті. Ці послуги включають медичну допомогу, реабілітаційні програми, психологічну підтримку, а також догляд за особами, які не здатні самостійно виконувати певні життєві функції. Наявність таких послуг дозволяє особам з інвалідністю не тільки задовольняти базові потреби, а й відчувати свою соціальну значущість та зберігати автономію. Вчені, які досліджують проблему соціального захисту осіб з інвалідністю, також підтверджують важливість соціальних послуг для цієї категорії громадян. Вони зазначають, що саме через забезпечення доступу до необхідних послуг особи з інвалідністю можуть долати бар’єри, які виникають через фізичні, психологічні чи соціальні обмеження. Соціальні послуги є критичними для забезпечення рівних можливостей та

підтримки прав осіб з інвалідністю, що сприяє їхній активній участі в житті суспільства, а саме Л. Ю. Байда, О. В. Красюкова-Еннс, С. Ю. Буров, В. О. Азін, Я. В. Грибальський, Ю. М. Найда зазначають, що люди з інвалідністю значно більш уразливі перед дефіцитом таких послуг, як медико-санітарне обслуговування, реабілітація, а також підтримка і допомога [4, с. 33]. Наведена думка авторів дозволяє зрозуміти, що соціальні послуги для осіб з інвалідністю мають особливе значення, оскільки вони є фундаментом для забезпечення їхніх базових потреб, підтримки життєдіяльності, а також створення умов для повної соціальної інтеграції та реалізації їхніх прав. Відповідно, для покращення якості життя осіб з інвалідністю важливо забезпечити доступність та ефективність соціальних послуг, що дозволить їм долати соціальні бар'єри та інтегруватися в суспільство.

М. І. Іншин та Д. І. Сіроха, відмічають, що спрямування діяльності суспільства та держави на здійснення соціальних реформ, насамперед реформування соціального захисту осіб з інвалідністю, тісно пов'язане з удосконаленням системи соціальних послуг таким особам. Слід відзначити, що система соціальних послуг особам з інвалідністю спрямована на забезпечення їх необхідними засобами для підтримки життєдіяльності, вирішення складних життєвих проблем, а відтак, передбачає підвищення ефективності, дієвості та доступності соціальних прав [5, с. 17–21]. З наведеного автори відмічають, що соціальні послуги для осіб з інвалідністю мають важливе значення в контексті підвищення якості життя цієї категорії громадян і сприяння

їхній соціальній інтеграції. Також з наведеного можна виділити, що удосконалення та забезпечення доступності системи соціальних послуг для осіб з інвалідністю є важливим елементом у реформуванні соціального захисту, який сприятиме не лише вирішенню складних життєвих проблем осіб з інвалідністю, але й їхній повноцінній соціальній інтеграції та реалізації прав у суспільстві.

Завдяки «Класифікатору соціальних послуг» [6], можна більш детально розглянути, на які саме соціальні послуги мають право особи з інвалідністю:

- догляд та виховання, що включає в себе надання допомоги в умовах, наближених до сімейних [7], зокрема для дітей з інвалідністю. Це забезпечує не тільки медичну, а й емоційну підтримку, що є важливою для розвитку та соціалізації таких дітей. Важливо зазначити, що цей вид догляду орієнтований на створення комфортних умов для дітей, що сприяє їхньому гармонійному розвитку;

- підтримане проживання, яке передбачає надання соціальної підтримки особам похилого віку та людям з інвалідністю [8]. Цей вид послуг дозволяє таким особам проживати в умовах, де вони можуть максимально самостійно здійснювати повсякденну діяльність, але при цьому отримують необхідну;

- соціальна адаптація [9] є важливою складовою частиною реабілітації, яка включає в себе, зокрема, соціально-трудова адаптацію осіб з інвалідністю.

- догляд є однією з ключових категорій допомоги, яка включає кілька видів послуг. Кожен з цих видів має свої специфічні особливості

та адаптується до індивідуальних потреб осіб з інвалідністю: догляд вдома є найпоширенішою формою соціальної допомоги для осіб з інвалідністю, коли особа проживає вдома, але потребує підтримки для виконання повсякденних справ. Цей вид догляду передбачає, що спеціалісти (соціальні працівники, медичні працівники чи інші допоміжні особи) надаватимуть необхідну допомогу в умовах дому [10]; догляд стаціонарний передбачає постійне перебування особи з інвалідністю в спеціалізованому закладі чи установі, де вона отримує весь спектр необхідної допомоги. Цей вид догляду підходить для осіб, які не можуть жити самостійно через важкий стан здоров'я або потребують постійного медичного спостереження [11]; денний догляд передбачає надання послуг протягом дня, коли особа з інвалідністю повертається до дому на ніч, але отримує допомогу впродовж дня. Це може бути важливою альтернативою для тих, хто потребує регулярної підтримки, але не потребує постійного перебування в установі [12]; денний догляд дітей з інвалідністю є виключним видом догляду для дітей з інвалідністю, які потребують додаткової допомоги вдень [13];

– персональний асистент є важливою соціальною послугою, яка полягає у наданні особам з інвалідністю товарів або послуг, необхідних для задоволення їх основних життєвих потреб. Це може включати забезпечення продуктами харчування, медикаментами, або іншими матеріальними ресурсами, що дозволяють знизити фінансове навантаження на осіб з інвалідністю та забезпечити їх базові потреби;

– натуральна допомога [14] є видом соціальної послуги, що надається особам з інвалідністю і передбачає забезпечення їх необхідними предметами та ресурсами для покращення якості життя. Це може включати в себе надання спеціалізованих пристроїв і засобів допомоги, які полегшують повсякденну діяльність, а також послуг, що надаються для покриття конкретних потреб

– супровід під час інклюзивного навчання [15] є послугою, що дозволяє особам з інвалідністю брати участь в освітньому процесі на рівних умовах з іншими учнями. Цей супровід включає в себе допомогу в адаптації навчального процесу, допомогу в виконанні завдань, а також надання відповідних ресурсів для ефективного навчання;

– фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями [16]

– важливою частиною забезпечення мобільності для осіб з інвалідністю є транспортні послуги, що забезпечує доступність важливих послуг та інфраструктури, дозволяючи особам з інвалідністю активно брати участь у соціальних процесах;

– соціальна реабілітація [17], яка передбачає цілу низку заходів, спрямованих на відновлення соціальних функцій осіб з інвалідністю, включаючи фізичні, психічні та соціальні аспекти. Це дозволяє таким особам інтегруватися в суспільство, відновити свою самостійність і повноцінно брати участь у соціальних та економічних процесах;

– переклад жестовою мовою [18], що дозволяє людям з порушеннями слуху отримувати доступ до інформації та взаємодіяти з іншими людьми. Цей вид послуг забезпечує рівний доступ до соціальних процесів та сприяє інклюзивному розвитку суспільства.

Наведене дозволяє зрозуміти, що соціальні послуги для осіб з інвалідністю є невід'ємною складовою частиною інклюзивного суспільства та забезпечення їхніх прав, оскільки вони охоплюють широкий спектр допомоги, яка варіюється від медичної та психологічної підтримки до матеріальних ресурсів, що дозволяють особам з інвалідністю жити незалежно та активно брати участь у суспільному житті. Особливу роль серед цих послуг займає догляд, оскільки він покриває широкий спектр потреб, які можуть варіюватися залежно від конкретної особи, її стану здоров'я та рівня обмежень. Догляд охоплює різні форми надання допомоги – від стаціонарного догляду до догляду вдома чи денного догляду, і кожна з цих форм має свою особливу роль у забезпеченні гідного та незалежного життя для людей з інвалідністю. Стаціонарний догляд важливий для осіб з інвалідністю, які не можуть самостійно виконувати побутові завдання через фізичні чи психічні обмеження. Цей догляд забезпечує фізичну допомогу, медичне спостереження, реабілітаційні процедури, психологічну підтримку та допомогу в адаптації до соціального середовища. Догляд вдома дозволяє особам з інвалідністю залишатися в звичних умовах, що сприяє емоційному благополуччю. Це допомагає зберегти незалежність, підтримувати зв'язки з родиною та спільнотою.

Такий догляд включає фізичну і психологічну підтримку, допомогу в домашньому господарстві та організації соціальних взаємодій, що важливо для соціальної активності. Денний догляд дозволяє особам з інвалідністю, особливо дітям, отримувати допомогу протягом дня, не відриваючи від звичного життя. Він включає соціалізацію, розвиток комунікативних навичок, психологічну підтримку та реабілітацію. Це сприяє покращенню фізичного та психоемоційного благополуччя, взаємодії з іншими людьми та участі в соціальних процесах, що важливо для інтеграції в суспільство. Стаціонарний догляд для дітей з інвалідністю передбачає перебування в інтернаті чи спеціалізованому закладі для надання медичної, фізичної та психологічної допомоги. Це включає фізичну підтримку, психологічну допомогу, реабілітацію та участь у соціальних процесах, що сприяє соціалізації дітей і їх інтеграції в суспільство через спеціально розроблені програми. Важливо зазначити, що хоча інші послуги, як персональний асистент або натуральна допомога, також мають великий вплив на підвищення якості життя осіб з інвалідністю, догляд є базовою послугою, без якої важко забезпечити нормальне функціонування в суспільстві. Водночас, послуги соціальної адаптації, підтриманого проживання та соціальної реабілітації сприяють підвищенню рівня самостійності осіб з інвалідністю, але саме догляд створює умови для щоденної підтримки, яка є життєво необхідною для багатьох осіб з інвалідністю.

У контексті розгляду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, особливу увагу

слід приділити процесу отримання послуг з догляду, що дозволить краще зрозуміти, як правові механізми забезпечують доступ осіб з інвалідністю до необхідної допомоги та як забезпечується їх участь у соціально забезпечувальних відносинах.

Згідно з в розділом 2 Державного стандарту денного догляду, для того щоб особа з інвалідністю могла отримати цю соціальну послугу, необхідно пройти кілька етапів, чітко визначених стандартом. Спочатку отримувач соціальної послуги або його законний представник звертаються до органу соціального захисту населення чи безпосередньо до суб'єкта, що надає послугу. Для цього подається відповідна заява, а також документ, що посвідчує особу отримувача або його представника. У випадку недієздатних осіб необхідно надати документ, який підтверджує повноваження законного представника. Після подання заяви надавач послуги має провести комплексну оцінку індивідуальних потреб отримувача. Цей етап включає в себе визначення ступеня потреби в допомозі та складання індивідуального плану надання соціальної послуги. Оцінка повинна бути проведена протягом 10 календарних днів з дати звернення. Наступним кроком є прийняття рішення про надання або відмову в наданні послуги. Це рішення повинно бути ухвалене протягом 14 календарних днів з моменту подачі заявки. Якщо рішення є позитивним, надавач послуги переходить до укладання договору з отримувачем або його представником про надання соціальної послуги денного догляду. Договір має бути укладений протягом 7 днів після ухвалення рішення про надання послуги [12].

Наступним слід розглянути процес отримати соціальної послуги з догляду вдома, для осіб з інвалідністю починається з подачі заяви на отримання послуги, яку особа з інвалідністю або її законний представник подають до надавача соціальної послуги або органу соціального захисту населення. Це може бути як державна, так і приватна організація, яка надає відповідні послуги. У заяві повинні бути вказані потреби особи з інвалідністю, що допоможе визначити рівень необхідного догляду. Після подачі заяви проводиться оцінка індивідуальних потреб цієї особи, що є ключовим етапом для того, щоб зрозуміти, який саме догляд потрібен людині. Оцінка допомагає визначити, чи потребує особа допомоги в певних аспектах життя, таких як прибирання, приготування їжі, гігієнічні процедури або медична підтримка. На основі результатів оцінки складається індивідуальний план надання послуги, в якому прописуються конкретні заходи, які відповідають вимогам отримувача послуги. Цей план має бути погоджений з отримувачем послуги або його законним представником, що забезпечує участь особи в процесі визначення обсягу і умов надання допомоги. У Державному стандарті також зазначено, що надавач послуги зобов'язаний вжити заходів для інформування отримувачів послуги та їхніх законних представників про зміст цієї послуги, порядок звернення за її наданням та умови надання допомоги, щоб ці відомості були доступні всім, хто потребує такої підтримки [10].

Наступним слід розглянути отримання соціальної послуги стаціонарного догляду для осіб з інвалідністю регулюється 2 розділом Держ-

жавного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності, який визначає чіткий порядок надання цієї послуги. Процедура отримання послуги починається із подання заяви отримувача або його законного представника до суб'єкта надання соціальних послуг або до органів соціального захисту на місцевому рівні, таких як районні або міські адміністрації. Заява може бути подана особисто або в електронній формі. Це вказано в розділі II Державного стандарту, де зазначено, що підставою для надання соціальної послуги є звернення отримувача соціальної послуги або його законного представника. Після подання заяви, надавач соціальної послуги визначає ступінь індивідуальних потреб особи, що є основою для складання індивідуального плану надання послуги. Це визначення потреб проводиться протягом 5 робочих днів з моменту подачі заявки, і на основі результатів оцінки розробляється індивідуальний план, що містить конкретні заходи і час, необхідний для їх виконання. Індивідуальний план обов'язково узгоджується з отримувачем послуги або його законним представником. Після цього укладається договір про надання соціальної послуги. Цей договір має бути підписаний отримувачем або його представником разом із надавачем соціальних послуг, і він регламентує умови та строки надання послуги. Всі ці кроки мають бути виконані протягом 5 робочих днів з моменту прийняття рішення про надання послуги [11].

Останнім слід розглянути соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю згідно з розділами

2 і 3 Державного стандарту соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю, процес отримання цієї послуги включає кілька етапів. Спочатку законний представник дитини з інвалідністю (батьки або опікун) подають письмову заяву до уповноваженого органу, зокрема до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, наприклад, до місцевої адміністрації чи виконавчого органу місцевих рад. Заяву також можна подати в електронній формі через державні електронні інформаційні ресурси. Після подачі заяви, орган соціального захисту приймає рішення про надання або відмову у наданні послуги. Це рішення є підставою для подальших кроків. Наступним етапом є оцінка індивідуальних потреб дитини, яка проводиться мультидисциплінарною командою, до складу якої входять соціальний працівник, психолог, лікар та інші фахівці. Оцінка проводиться через спостереження, бесіди з дитиною або за участі її законного представника, що дозволяє визначити необхідний рівень догляду та скласти індивідуальний план надання послуги. Після цього укладається договір про надання соціальної послуги, в якому прописуються умови та строки надання допомоги, і договір підписується між надавачем послуги та законним представником дитини. Послуга надається за погодженим графіком, з урахуванням індивідуальних потреб дитини, її віку, стану здоров'я та інших важливих аспектів, і триває не менше чотирьох годин на день [13].

Висновки. Враховуючи описану процедуру отримання соціальної послуги догляду для осіб з інвалідністю, можна виявити кілька потен-

ційних проблем, які можуть виникнути на різних етапах процесу. Ці проблеми можуть стосуватися як організаційних моментів, так і самого процесу надання послуг:

1. Недостатня доступність інформації для отримувачів послуг, оскільки однією з основних проблем є недостатня інформованість осіб з інвалідністю та їхніх сімей про можливість отримання догляду. Хоча законодавство передбачає, що інформація має бути доступною, проте відсутні інструменти або відповідні органи які б були зобов'язані регулярно проводити інформаційні кампанії, забезпечувати доступність інформації через різноманітні канали комунікації.

2. Процес оцінки індивідуальних потреб для складання індивідуального плану надання послуг може займати занадто багато часу, що є проблемою для осіб, які потребують негайної допомоги. Зокрема, оцінка потреб може тривати до 10 робочих днів після подачі заявки, що для осіб

з серйозними фізичними або психічними обмеженнями може бути занадто довгим. У цей період особа може залишатися без належної підтримки, що може погіршити її стан.

3. Відсутність чітких механізмів моніторингу та контролю процесу укладання договору, щоб усі етапи були виконані вчасно та без затримок.

4. Відсутність чітких і єдиних критеріїв для оцінки індивідуальних потреб може призвести до затримок, неефективності або відмов у наданні послуг тим, хто насправді їх потребує.

Вважаємо, що подальші дослідження питання правового забезпечення догляду за особами з інвалідністю мають бути пов'язані з аналізом особливостей змісту та форм заходів контролю і гарантування прав осіб, які отримують такі послуги, адже кожен з видів послуг має свої специфічні умови надання та організаційні аспекти реалізації.

Список використаних джерел

1. Про соціальні послуги : Закон України 17 січня 2019 року № 2671-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 18, ст.73
2. Костюк В. Л. Конституційне право на соціальний захист в умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Публічне право*. 2015. № 2 (18). С. 252–259.
3. Мельник В. П. Законодавчі засади правового регулювання реабілітації інвалідів: стан та напрями удосконалення. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Малиновські читання»*, Острого, 14–15 листопада 2014 року. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. С. 146–148.
4. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової – Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова – Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. К., 2012. 216 с.
5. Іншин М. І., Сіроха Д. І. Соціальна держава: сутність і перспективи. *Актуальні проблеми соціального права: зб. матеріалів учасн. всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка*. Київ: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2015. С. 14–18.

6. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України. 23.06.2020 № 429 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#top>

7. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних : Наказ Міністерства соціальної політики України. 09.03.2021 № 115 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0856-21#Text>

8. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю : Наказ Міністерства соціальної політики України 07.06.2017 № 956 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text>

9. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики України 18.05.2015 № 514 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text>

10. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома : Наказ Міністерства соціальної політики України 13.11.2013 № 760 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13>

11. Про затвердження Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності : Наказ Міністерства соціальної політики України 29.02.2016 № 198 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-16#Text>

12. Про затвердження Державного стандарту денного догляду : Наказ Міністерства соціальної політики України 30.07.2013 № 452 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13#Text>

13. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю : Наказ Міністерства соціальної політики України 05.04.2023 № 119-Н/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0898-23#Text>

14. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги натуральної допомоги : Наказ Міністерства соціальної політики України 25.03.2021 № 147 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0589-21#Text>

15. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання : Наказ Міністерства соціальної політики України 23.12.2021 № 718 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-22#Text>

16. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги фізичного супроводу осіб з інвалідністю з порушенням зору : Наказ Міністерства соціальної політики України 03.05.2022 № 145 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0711-22#Text>

17. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами : Наказ Міністерства соціальної політики України 17.12.2018 № 1901 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text>

18. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги перекладу жестовою мовою : Наказ Міністерства соціальної політики України 06.05.2021 № 220 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0819-21#Text>

Kostyuk Yuriy, Ph.D student of the Department of Labor Law and Social Security Law Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-4760-531X

Problems of legal regulation of social protection of persons with disabilities as participants in social security relations in the field of care

The article explores the issues of legal regulation of social protection for people with disabilities, particularly in the context of ensuring their social rights through the system of social services and care. The increasing number of people with disabilities, as well as the aging population, present serious challenges for the state's social policy, which requires effective changes in legislation and the organization of social services. The legal framework does not always meet the real needs of this category of citizens, and existing social services often prove to be insufficiently developed or accessible, leading to material, organizational, and social barriers for people with disabilities.

The article provides a detailed examination of various forms of social services available to people with disabilities, including home care, institutional care, daytime care, and social adaptation. Special attention is paid to the legal provision of these services, as well as the process of obtaining social services, which includes submitting an application, assessing individual needs, signing a contract, and monitoring the fulfillment of services. Problems that may arise at different stages of service provision are discussed, such as insufficient informational accessibility for people with disabilities, long assessment processes, and the lack of clear mechanisms for monitoring and control.

The article also emphasizes the importance of integrating people with disabilities into society through the provision of services that ensure their social rehabilitation and adaptation to social and labor conditions. In particular, the system of social services includes rehabilitation programs, medical assistance, psychological support, help with daily living, as well as transportation services to ensure the mobility of people with disabilities.

Different types of care, including institutional care, home care, and daytime care, are also examined, which allow people with disabilities to maintain a certain level of independence and social activity. Special attention is paid to the legal provision of care for people with disabilities, as each type of service has its own specific conditions for provision and organizational aspects that require effective control and the guarantee of rights for service recipients.

The conclusion of the article focuses on the need to improve legal regulation and expand access to social services for people with disabilities, which will facilitate their active participation in social life and improve their quality of life.

Keywords: *social protection, people with disabilities, social services, legal regulation, care, rehabilitation, social adaptation, legislation, service accessibility, inclusion, medical assistance, psychological support, transportation services, institutional care, home care, daytime care, social rehabilitation, assessment of individual needs, social service monitoring.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.06

УДК 349:2

Панасюк О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права та
права соціального забезпечення ННІ
права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
pro100all@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5206-3482

СУДОВА ПРАКТИКА З ПИТАНЬ РОЗГЛЯДУ ТРУДОВИХ СПОРІВ: ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті розглянуті підходи до пізнання та розвитку судової практики на підставі структурного аналізу. Автором стверджується що судова практика посідає вагоме місце в системі загальної теорії, а також системі галузевих правових наук. Саме історичний підхід виявляє проблемність судової практики щодо розгляду та вирішення трудових спорів. Автор підкреслює значення праць теоретиків права другої половини 19 століття – початку 20 століття для історії пізнання судової практики. Автор називає чотири етапи розвитку поглядів на судову практику, які виявляють певну специфіку та одночасно єдність в аспекті визнання її особливу роль (особливе значення). Місце судової практики в механізмі вирішення трудових спорів, сьогодні доповнюється місцем в механізмі правового регулювання трудових відносин.

Пріоритетними об'єктами для теорії права поняття судової практики, така властивість як правова або формальна визначеність. Вплив судової практики на правову визначеність може бути різним, зменшуючи або посилюючи. Фактом також є те, що суд стикаючись з такими ситуаціями, які в цей момент є спірними, вочевидь не може дозволити собі залишити їх поза увагою. Суддя реагує на них з метою подолання будь-якої невизначеності у поведінці суб'єкта трудового права.

Автор аналізує певні приклади узагальнення судової практики по вирішенню трудових спорів, оцінює їх як прецеденти тлумачення. Одночасно автор пропонує для оцінки впливу судової практики на правову визначеність у конкретному випадку правозастосування використати структуру норми, зосередивши уваги на динаміці змісту диспозиції. Особливістю методологічного підходу, яка дозволяє говорити про його умовну відокремленість від історичного або теоретичного підходів, є спрямування мислення на розвиток правових явищ, на діяльність суб'єктів права і т.д.

У висновках зазначено, що пізнання розвитку судової практики забезпечується ефективним поєднанням історичного, теоретичного та методологічного підходів.

Ключові слова: *судова практика, трудові спори, судовий прецедент, прецедент тлумачення, судова нормотворчість.*

Постановка проблеми. Судова практика є особливим правовим явищем. Як об'єкт правових досліджень судову практику поєднує в собі певну привабливість та очевидну складність. Серед окремих правових наук не знайти таку, в дослідницькому порядку денному якої судова практика не знайшла б свого вагомого місця. Одночасно методологічна перевага за жодною із галузевих наук у дослідженнях судової практики не визнається.

Доволі широке коло питань, поставлених загальною теорією права, у певних випадках дозволяє спиратись на відповіді на них. Однак і теорія права не може «пишатись» системної позицією щодо явища судової практики. Навпаки, в її «надрах» провокується постановка суперечливих та неоднозначних поглядів на зміст, роль та інші особливості судової практики. Наприклад, постановка питань про вплив судової практики на таку іманентну властивість права як формальна визначеність, про обґрунтування місця судового прецеденту в системі права, про визнання за судовою практикою статусу форми права і т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наука трудового права має очевидні здобутки в пізнанні судової практики як з точки зору розвитку галузевої своєрідності у розумінні її суті, так і у вигляді внеску до міжгалузевого та загальнотеоретичного дискурсу. Цьому значною мірою сприяє збереження у науці трудового права певної традиції уважного ставлення до різних форм судової практики, яка виявлена на різних етапах історії трудового права.

Постановка завдання. Метою даної публікації є визначення тих підходів до аналізу судової практики, які складають суть єдиного пізнавального процесу та які спрямовані на її розвиток. Значною мірою досягненню мети сприяє визнання значення системного підходу до розвитку будь-якого правового явища, що передбачає увагу до сталих підходів, які вже знайшли увагу у спеціальних дослідженнях та мають безпосередній вплив на позиції представників сучасної науки трудового права.

Особлива увага приділена джерелам, присвяченим вказаній тематиці. Вона сконцентрована на пошуку та відборі саме тих з них, аналітичний зміст яких сприяє повній оригінальній уяві про суть, роль та інших особливостей судової практики. Вони можуть бути рекомендовані як важливі об'єкти для аналізу зацікавленими правознавцями - дослідниками. Такий підхід не ставить під сумнів пізнавальну роль інших джерел і не виключає увагу до них та критичну оцінку з боку дослідників.

Виклад основного матеріалу. Аналіз спеціальної літератури дозволяє виокремити три підходи до організації дослідження судової практики – історичний, теоретичний, методологічний. Усіх підходи органічно пов'язані між собою.

Судова практика як предмет дослідження передбачає використання історичного методу. Без його використання методу важко уявити правового дослідження будь-якого рівня.

Будь-яке правове явище передбачає певні обставини появи, подальшого руху, функціонування, трансформацію або припинення функціонування. Усе це відбувається у часі.

Дослідження та пояснення вказаних обставин є завданням історичної науки.

Поява судової практики як правового явища пов'язується не із випадковістю, а породжується певними обставинами, які сумарно утворюють контекст та генерують причини появи та умови подальшого існування. Усі вони досліджуються за допомогою історичного методу.

При цьому його реалізація виявляється у окресленні того чи іншого історичного *факту*, у описі певної унікальної історичної ситуації та у встановленні зв'язку із сьогоденням. Це формує певні послідовності, так досягається переконливість щодо аргументації та обґрунтування певних позицій та висновків.

Можна вказати на те, що сучасні погляди на судову практику розвинулися із ідеї про її особливу роль, особливе значення.

Із припущення особливої ролі судової практики як із зерна «проросли» різні за твердження. Наприклад, тривалу історію має твердження керівної ролі вищих судових органів для функціонування судової практики. «Вершиною» її пізнання та, в той же час її розвитку, є ідея нормотворчого статусу. Обставини її тривалого існування заслуговує на те, щоб бути предметом історичного дослідження.

Порядок денний науки права щодо пізнання судової практики, сформувався завдяки працям теоретиків права другої половини 19 століття – початку 20 століття. В основному сучасні вчені – правознавці притримуються його й сьогодні. У нього входили питання про поняття судової практики, про її статус як можливої форми права, про її роль у системі джерел права. Ці питання

отримали доволі ретельний аналіз. До прикладу питання про визначеність права, яке добре знайоме сучасним представникам різних галузевих правових наук, у його співвідношенні до вільного суддівського правотворення було «зведене» у проблемний стан [1] має історію тривалістю більше ста років.

Інший приклад може скласти увага до судового прецеденту, явище якого як джерела та форми права у певних галузях сучасної правової науки отримало категоричну підтримку. Звернення до історичних джерел вказує на тривалу історію розвитку поглядів до суті та ролі судового прецеденту. Так, усі дослідники даного правового явища мають чудову нагоду звернутися до праці Г.В. Демченко, яка була видана в 1903 та завдяки зусиллям працівників Національної бібліотеки імені Вернадського знаходиться в електронному вигляді та, відповідно, у легкому доступі [2]. Враховуючи комплексний, узагальнюючий зміст цієї праці, слід припустити той, що факту її появи передувала певна історія дослідження явища судового прецеденту.

За відомими причинами про розгляд трудових спорів як складову судової практики у вказаний історичний період мова не йде. Історія розвитку вчення про судову практику в частині вирішення трудових спорів обмежується значно коротшим періодом, аніж вивчення її теорією права або іншими правовими науками. Це не знімає проблемності ситуації, яка виявляється саме через історичний контекст.

Коротко суть проблемності можна описати так. Чим далі просувається пізнавальний процес, тим

менше звернень до вихідних позицій, первинних ідей, до контексту виникнення і т.п. Робота із певними джерелами, яка усуває проблемність певним чином, є кропітким процесом та вимагає відповідних зусиль, які розвиток інформаційних технологій зменшує лише частково. Знадобилось накопичення певних знань про правове регулювання трудових відносин, їх систематизація у вигляді трудового права. Врешті решті треба було «дочекатися» визнання можливості існування трудового спору між працівником і роботодавцем та самостійного статусу цього поняття. Останній факт визнавався не завжди, стан правового спору вживався не властивим для практики «нових» - тогочасних стосунків працівника та роботодавця, а тому й поняття «трудо-вий спір» не знаходило застосування ані у текстах нормативних актів, ані наукових публікаціях.

Маркером зміни ставлення до пізнання судової практики, у тому числі по трудових спорах виявилась розвиток ідеї про особливу роль судової практики в регулюванні суспільних відносин. В працях С.І. Вільнянського (1939), В.І. Камінської (1948), А.Б. Венгерової (1966, 1975) в тому чи іншому вигляді ця ідея знайшла вияв та окреслена спільною логікою. Як правило підкреслювалась особлива роль Верховного Суду та значення актів ним виданих як *прецедентів тлумачення*. Слід зауважити на цьому - якщо й *прецедент*, то *тлумачення*, а не форма права.

Активна позиція щодо пізнання судової практики в науці трудового права виявилась в постановці питання спочатку про місце судової практики в механізмі вирішення

трудових спорів, а в подальшому про її місце в механізмі правового регулювання трудових відносин.

При постановці питання про історію дослідження судової практики з вирішення трудових спорів слід звернутись до праць В.І. Смолярчука (1978), О.К. Безіної (1971, 1989), Р.З. Лівшица (1997), В.І. Прокопенко (2001) та деяких інших вчених. Інтегрована оцінка результатів їх досліджень дозволяє окреслити межі третього етапу розвитку вчення про судову практику з активною участю галузевих наук, зокрема, науки трудового права. Слід нагадати, що перший етап, сьогодні охоплений переважно предметом історії права, умовно завершений згаданою працею О.Й. Покровського.

Представники другого етапу, з характерним для нього домінуванням загально теоретичних підходів, названі вище, їх праці здебільшого є джерелами, яким надають перевагу сучасні теоретики права.

Для сучасних представників правової безпосередню «опору» складають праці, які умовно охоплюють саме третім етапом розвитку вчення про судову практику. Їх цитування продовжує реалізовуватись й працях сучасних правознавців – представників науки трудового права.

Основні тези, які доповнили та розвинули порядок денний дослідницької програми на третьому етапі, доволі розгалужені. Це продовження вивчення місця суду (судових органів) в суспільстві, обґрунтування основи для визначення за судовою практикою статусу джерела права, розвиток припущення існування прецедентного права, розповсюдження висновку про нормотворчі

повноваження судових органів до рішень окремих судів і т. ін.

Сучасний, четвертий етап розвитку вчення про судову практику відповідає постмодерністський методології, з її критичним ставленням до теорії та історії права, зниженням «глибини» відтворення методологічних зав'язків як міжгалузевих так і галузевих, фрагментарністю у аналізі загальних тенденцій, вибірковістю та фрагментарністю охоплення інформації, багатополарністю оцінки висновків та положень та ін. Сьогодні в науці права «можливо обґрунтувати усе, постулати зникали, зміст неявний», а *істина* та *форма* умовні і т. ін. (3², 222). Маркерами є популярність питання про «інтерпретацію поняття судова практика», про «елоквенцію судової практики», про «судову правотворчість» і т. ін.

Аналіз сучасних позицій стосовно явища судової практики дозволяє перенести увагу з історії розвитку вчення про судову практику до його теоретичної основи. Відносно самостійності теоретичного підходу доводять певні пріоритетні об'єкти пізнання. Наприклад, така максимально дискусійна в теоретичній площині характеристика права як правова визначеності.

Прикладом ґрунтового розкриття змісту поняття «судової практики», різних його значень є позиція В. А. Завгороднього. Посилаючись на сучасні теоретичні підходи, автор вказує на різні підходи до розуміння поняття «судова практика». Це відтворює еkleктичну картину пізнання цього явища. На це, зокрема, вказує значна кількість родових понять, які використовуються у конструкціях визначень. Серед них – «діяльність» (за іншими поглядами – «діяльність

щодо здійснення правосуддя»), «об'єктивований досвід» застосування права, «певний прийом вирішення окремих справ», «правоположення щодо конкретизації норм права», «результат діяльності суду», «узагальнення результатів» [4, с. 15-19].

Застосування різних підходів до визначення судової практики спирається на обрання різних контекстів пізнання. Для представників галузевих наук, у тому числі представників науки трудового права, утворена таким чином багатозначність поняття утворює певну перешкоду.

Якщо теоретики права вважають таку ситуацію виявом системного підходу до пізнання судової практики, який може бути лише їх згадування та коротким аналізом, то для представників галузевих правових наук це неминуче актуалізує потребу вибору певного з них, а головне його виконання непростой задачі щодо ретельного обґрунтування для досягнення мети дослідження.

Для реалізації мети даного дослідження розуміння судової практики слід обмежити вказівкою на її зміст як певної *тенденції розгляду судами окремих категорій справ з врахуванням рішень судів, які вступили в законну силу*. За таким підходом судова практика може сприйматися як *сукупність змісту подібних рішень судів по певним справам*.

У якості альтернативного погляду на суть судової практики є її визначення як форми правосуддя, як функції судової влади із певними нормативними наслідками [5, с. 143].

Питання про визначення судової практики є важливим, з нього, як правило, розпочинаються правові дослідження.

Однак, впевнено слід стверджувати, що існує питання, яке відіграє роль більш потужного чинника розвитку як загальної так галузевої правової теорії. Мова про «правову визначеність». В історичних джерелах можна знайти максимально достичну до сучасного розуміння правової визначеності характеристику – *твердість права* (відповідно, *нетвердість права*). Й. О. Покровський переконливо зазначав роль твердості права як зворотного боку визначеності права у забезпеченні природної потреби особи мати чітку уяву про вимоги, які висуваються правом до її поведінки. При значній образності поняття твердість права, у якості підкреслення властивості стійкого підтримання правової форми воно є доволі влучно ілюструє ідею правової визначеності.

Різні аспекти розуміння змісту характеристики вказуються у спеціальних джерелах – стабільність регулювання, одноманітність актів правореалізації, обізнаність громадян щодо змісту правових актів, точність засобів правової техніки і т.п. Основні позиції щодо розуміння визначеності права зосереджуються навколо двох ідей – ідеї визначеності змісту юридичних актів або ідеї визначеності правового положення учасників трудових відносин.

Судова практика є об'єктом, в якому питання про правову визначеність із суто теоретичної площини переходить в площину практичну у вигляді постановки питання про її зменшення (або збільшення).

Переконливих аргументів бракує жодній із позицій. Певною мірою переважає припущення ризику свавілля в момент судового правозасто-

сування та відповідного зменшення визначеності. Таким правозастосовчим суб'єктом є суддя в момент реалізації права на власний розсуд при оцінці обставин справи та при визначенні юридичного зміст спірних правовідносин.

Ця обставина заслуговує на певні коментарі. Фактом є те, що життя, життєві ситуації, фактичний зміст правовідносин є складнішим за запропоновані законодавцем загальних моделей поведінки. Фактом також є те, що суд стикаючись з такими ситуаціями, які у цей момент є спірними, не може дозволити собі залишити їх поза увагою. Суддя змушений до певної реакції на такі факти для подолання будь-якої невизначеності фактичної поведінки суб'єкта права. Як вважалося у римському праві, створюється «формула» справи, яка може «імітувати» загальну обов'язковість.

Вказана обставина не викликала б певної критичної прискіпливості, як би не існування практики визнання за актами окремих судів преюдиційної сили та можливості повторного застосування. В результаті такої діяльності суду виникають системні твердження про «нормативну новизну», твердження про появу нових норм права.

В свою чергу, це каталізує рішучість щодо визнання судової практики формою права, у т.ч. щодо твердження про існування прецедентного права. Певні можливості для визнання правоположення як норми права або критика такого твердження надає *вчення про структуру норми*, яке традиційно розвивається теорією права. Для прикладу того, як може реалізуватися такий підхід, слід звернутися до майже «каноніч-

ного» для трудового права правоположення, закріпленого пунктом 10 Постанови Пленуму Верховного суду України від 6 листопада 1992 року № 9. За певних умов воно визнається як фактичне доповнення чинного трудового законодавства [6, 119].

Те чи можна погодитись з таким твердженням, визнати його новою нормою трудового права або навпаки визначається впливом на зміст диспозиції норми, визначеної пунктом 1 статті 40 Кодексу законів про працю. Новизна будь-якого ступеню має відображатися на диспозиції конкретної правової норми.

В наведеному прикладі додавання ознак до поняття «зміна організації виробництва і праці» є зміною гіпотези норми. Диспозиція як розподіл між учасниками трудових відносин прав та обов'язків, як зміст правила поведінки роботодавця – його право діяти – розірвати трудовий договір, укладеного на невизначений строк, а також строкового трудовий договір - залишається незмінним.

Те саме стосується іншого прикладу правозастосування. Кваліфікуюча ознака «систематичне порушення» у складі підстави припинення трудового договору, передбаченої пунктом 3 статті 40 КЗпП, визнається як повторність. Це вказує на збереження диспозиції та конкретизацію, звуження гіпотези.

Відповідно, в обох прикладах підстави для твердження про існування нової норми відсутні. Проте, завдяки звуженню гіпотези – зменшення варіантів поведінки роботодавця – позитивно вирішується питання про підвищення визначеності відповідної правової норми.

Важливим питанням, яке належить сфері загальної теорії та одночасно є певним «містком» до методологічного погляду на судову практику, виступає праворозуміння. Зокрема, слід підтримати думку А. Д. Машкова про те, що за обґрунтуванням визначального значення прецедентного права для формування правової системи, як правило, стоїть соціологічне праворозуміння [7, с. 225].

Методологічний аспект дослідження впливу судової практики на правове регулювання трудових відносин також заслуговує на окрему увагу. Цей аспект слід визнати більш складним та «менш зручним» у порівнянні із історичним або теоретичним аспектом. Це стосується, насамперед, самої постановки питання про методологію як самостійний та умовно «незалежний» від філософії та загальної теорії підхід до пізнання та розвитку права у всіх його виявах, в т. ч. судової практики.

У науці права на сьогодні відсутня єдність щодо розуміння та особливостей реалізації методологічного підходу. В спеціальній літературі методологічні питання заявляються регулярно, але це не додає єдності до статусу методології як єдиного вчення. При усій корисності будь-яких розважань щодо методології доволі часто «ахілесовою п'ятою» є структура таких публікацій. Подекуди практично не можливо зрозуміти критерій поєднання зібраних для аналізу питань та їх поєднання в один предмет дослідження. Можливо це слід браком пояснень та обґрунтувань.

До прикладу можна звернутися до цікавої у багатьох аспектах монографії, запропонованої до уваги

представниками юридичної та неюридичної науки [8]. Враження про «випадковість» формування «порядку денного» може бути помилковим, але його провокує саме брак пояснень та обґрунтувань його формування.

Представники теорії права та філософії права висловлюють неоднороззначне ставлення до самостійності методологічного підходу, сприймаючи його як виклик єдності їх предмету. Певною мірою це пояснюються зведенням методології до сукупності методів пізнання правових явищ. Потреба у використанні певних прийомів для отримання наукового результату, яку Є. О. Харитоновим названо методологічним імперативом [9, с. 40], є беззаперечно важливим фактором пізнавального процесу. Само по собі пізнання є іманентною умовою розвитку будь-якого правового явища. Проте, розвиток пізнання не обмежується, що в повній мірі доводить явище судової практики.

Ядром методологічного підходу та запорукою його ефективного застосування є спрямування мислення на розвиток правових явищ, на діяльність суб'єктів права і т. ін.

Організації професійного юридичного (у тому числі наукового) мислення вимагає певних зусиль, що на думку О.В. Сурилова, передбачає поєднання теорії з практичною дією, відмова від схематизму, стереотипів [10, с. 48].

Прикладом конкретизації вказаної методологічної установки в контексті судової практики є, зокрема, критичні міркування Б. В. Малишева про взаємозв'язок стилю юридичного мислення та судового прецеденту [11].

Ця методологічна установка є важливою для сучасного розвитку трудового права, який важко уявити без формування чіткої позиції стосовно судового (або судівського) нормотворення, у тому числі без критичної оцінки місця прецедентів системі джерел трудового права. Вони можуть продовжувати визнаватись актами тлумачення (прецедентами тлумачення) та, відповідно, джерелами пізнання судової практики. Альтернативно, за умови відповідного обґрунтування, в центрі якого лежить зміна в організації юридичного мислення, претендувати на самостійне місце серед форм трудового права.

Огляд наукової літератури доводить той факт, що самостійність методології має шанс на утвердження саме в галузевих науках, зокрема в науці трудового права. Позиція автора щодо цього питання була висловлена в тезах, виданих в 2019 році [12].

Серед більш вагомих здобутків науки трудового права щодо дослідження методології є на монографії О.І. Процевського (2014), С.В. Вишневецької (2014). Судова практика не була обрана авторами у якості самостійного об'єкта уваги, хоча позиція С.В. Вишневецької щодо її роль у розвитку трудового законодавства України певною мірою висловлена в подальшому [13].

Позиція щодо розуміння розвитку та значення судової практики висловлена у монографіях, підготовлених представниками науки трудового права [14]. Однак, із врахуванням запропонованих визначень судової практики, зокрема широкого та вузького її розуміння, їх публіка-

ція скоріш внеском до теорії трудового права, а не його методології.

Певний виклик для усіх галузевих наук склала ідея судового права, яка отримала популярність й прихильників. Спроба розкрити методологічні засади джерел судового права, окреслити методологію визначення його галузевої належності нещодавно оприлюднена. Вбачається, що питання про судове право має «амбіції впливу» на розвиток системи права в цілому. Це стосується як пізнавальної так і правореалізаційної сфери, в тому числі в контексті правотворчої ролі судової практики [15, с. 21; 16].

Висновки. Знайомство із спеціальними джерелами дає підстави для висновку про те, що стан пізнання судової практики далекий від завершеності. Розвиток юридичної практики як правової діяльності цією обставиною не може бути зупинений. Очевидною є потреба певним чином вплинути і на перший і на другий процес. Це може бути реалізовано шляхом певного структурування, у т.ч. завдяки пошук певного варіанту поєднання історичного, теоретичного та методологічного підходів до пізнання та розвитку судової практики.

Список використаних джерел

1. Покровський Й. О. Основні проблеми цивільного права. Статут. 2009. 351 с. (рос.)
2. Демченко Г. В. Судовий прецедент. Варшава. 1903. 249 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001264
3. Філософський енциклопедичний словник. К. Абрис. 2002. 742 с.
4. Загородній В. А. Інтерпретація поняття «судова практика» в сучасній юридичній доктрині. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. №1 (2022). С. 15-19. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.2>
5. Теоретичні засади трудового права України : підручник. Київ : Видавництво Людмила, 2019. 452 с.
6. Трудове право України. Академічний курс. За ред П. Д. Пилипенко. 5-те вид. К. ІнЮре. 2014. 552 с.
7. Машков А.Д. Теорія держави і права. Київ : Алерта, 2024. 452 с.
8. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. 2-ге вид. Харків : Право, 2021. 856 с.
9. Методологія приватного права. Київ : Юрінком Інтер. 2003. 480 с.
10. Сурилов А. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Київ – Одеса. Вища школа. 1989. 439 с.
11. Малишев Б. В. Судовий прецедент і стиль юридичного мислення. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. К.; Чернівці : Рута, 2004. С. 142–147.
12. Панасюк О. Т. Методологія як виклик науці трудового права. У збірнику *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука та її вплив на сучасні реформи»*. 6 грудня 2019 року. Випуск 9. Львів. 2020. 312 с. С. 113–117.
13. Вишновецька С., Іваницька Т. Судова практика та її роль у розвитку трудового законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 87–91.

14. Зокрема, Жигалкін П. І., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Судова практика та її значення для регулювання відносин у сфері праці : монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2008. 544 с.

15. Кузьменко В. В. Місце і роль судової практики та правового звичаю у системі джерел трудового права України : монографія. К. ФОП Кандиба Т. П. 2021. 380 с.

16. Джерела судового права в Україні : монографія / кер. авт. кол. А. О. Селіванов ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Фенікс, 2024. 296 с.

Panasyuk Oleg, PhD of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Labor Law and Social Security Law Taras Shevchenko National University of Kyiv

pro100all@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5206-3482

Judicial practice on labor disputes: approaches to knowledge and development

The article explores approaches to understanding and developing judicial practice based on structural analysis. The author asserts that judicial practice holds a significant place in the system of general legal theory, as well as in the system of sectoral legal sciences. It is the historical approach that reveals the problematic nature of judicial practice in the consideration and resolution of labor disputes. The author emphasizes the importance of the works of legal theorists from the second half of the 19th century to the early 20th century for the history of understanding judicial practice. The author identifies four stages in the development of views on judicial practice, which reveal specific features and, at the same time, unity in the recognition of its special role (special significance). The role of judicial practice in the mechanism of resolving labor disputes today is complemented by its role in the mechanism of legal regulation of labor relations.

The key objects for legal theory include the concept of judicial practice and such a property as legal or formal certainty. The influence of judicial practice on legal certainty may vary, either decreasing or strengthening it. It is also a fact that when the court encounters controversial situations, it obviously cannot ignore them. The judge responds to them in order to overcome any uncertainty in the behavior of the subject of labor law.

The author analyzes certain examples of generalization of judicial practice in resolving labor disputes and evaluates them as precedents of interpretation. At the same time, the author proposes that to assess the impact of judicial practice on legal certainty in a specific case of law enforcement, one should use the structure of a legal norm, focusing on the dynamics of the disposition's content. A distinguishing feature of the methodological approach, which allows it to be conditionally separated from the historical or theoretical approaches, is the focus of thought on the development of legal phenomena and the activities of legal subjects.

The conclusion states that understanding the development of judicial practice is ensured by the effective combination of historical, theoretical, and methodological approaches.

Keywords: *judicial practice, labor disputes, judicial precedent, precedent of interpretation, judicial lawmaking*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.07

УДК 349.3

Яворська Н. О.,

докторка філософії в галузі «Право»

ORCID: 0000-0002-1721-0886

ЗАГАЛЬНА МЕТА, ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена з'ясуванню актуального змісту загальної мети, функцій та методів механізму правового регулювання реалізації соціальної функції сучасної держави. Встановлюється, що загальною метою такого механізму правового регулювання є упорядковуючий (унормовуючий) правовий вплив на суспільні відносини в соціальній сфері, яким формується нормативна основа для задоволення потреб людини в її соціальній безпеці, шляхом забезпечення, охорони й захисту соціальних прав людини. Виходячи з цього автор доходить висновку, що функціями механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави наразі постають основні напрями та ролі правового впливу на соціально значущі відносини, спрямовані на втілення соціальної держави. Зауважується, що ці функції поділяються на три групи: загальносоціальні, спеціальні та особливі. Групу загальносоціальних функцій складають економічна, політична, комунікативна, культурно-ідеологічна та екологічна функції. До групи спеціальних функцій віднесено регулятивну, охоронну, захисну, оціночну та виховну функції. Групою особливих функцій охоплено розподільну, забезпечувальну, виробничу, реабілітаційну та компенсаційну функції. Зауважується, що методами механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави є сукупність систематизованих підходів і прийомів, спрямованих на забезпечення реалізації соціальної функції держави за допомогою нормативно-правового впливу на поведінку суб'єктів правовідносин в результаті законодавчо регламентованої правотворчої діяльності відповідних суб'єктів правотворчості. У цьому контексті методи механізму правового регулювання постають в якості інструментарію, який включає як імперативні (обов'язкові) приписи, так і диспозитивні (договірні) й стимулюючі заходи, що об'єктивуються на макро-, мезо- та мікрорівні й дозволяють пристосувати правовий вплив держави (органу місцевого самоврядування, роботодавця, інших суб'єктів) в залежності від конкретних соціально-правових умов буття. На цій підставі виокремлюються основні типи цих методів (імперативний, диспозитивний, стимулюючий та рекомендаційний), а також їх види (централізованого, локального та договірного регулювання). У висновках до статті в узагальненому вигляді окреслюється позиція стосовно тлумачення змісту загальної мети, функцій та методів механізму правового регулювання реалізації соціальної функції сучасної держави.

Ключові слова: *мета механізму правового регулювання, методи механізму правового регулювання, механізм правового регулювання, правове регулювання, правовий вплив, реалізація соціальної функції, соціальна функція держави, соціальне право, функції механізму правового регулювання.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш проблемних питань сучасної доктрини правотворчості є те, як саме цей вид управлінської діяльності держави вписується в соціально-правовий і загальнокультурний фон соціального буття та розвитку України, як європейської соціальної держави, а також, якою мірою проявляється суверенність національної правотворчості та вираження в такій діяльності соціально-правових засадничих ідей, те, яким саме має бути соціально-правове наповнення правотворчого процесу і його результату (тобто, нормативно-правового акта) в сучасній Україні. Відповіді на ці (та пов'язані із ними) питання можливі в результаті комплексного дослідження сутності механізму правового регулювання (далі – МПР) реалізації соціальної функції держави (далі – РСФД), як складної та багатофункціональної системи різногалузевих (у сфері дії приватного і публічного права) юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання відносин у соціальній сфері, наслідком чого є формування упорядкованих законодавством умов для законодавчо передбаченої діяльності з приводу забезпечення, охорони й захисту соціальних прав людини. При цьому, враховуючи широту соціально-правової природи цього механізму його дослідження доцільно розпочати зі з'ясування цільової спрямованості вказаного механізму, функціонального потенціалу досягнення ним такої мети, а також методів, з ураху-

ванням яких відповідні функції МПР можуть бути належним чином реалізовані. Додатково актуалізує це питання та обставина, що загальна мета, функції та методи МПР РСФД на сьогодні ще не були предметом комплексного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча загальній меті, функціям та методам розглянутого механізму ще не приділялась увага учених, окремі аспекти цього питання вже досліджувались українськими науковцями, серед яких: І. Д. Ваньчук, В. Ю. Гаврилюк, В. В. Гладкий, Є. О. Голікова, В. О. Карпічков, Н. В. Кохан, О. А. Марущак, Л. Т. Рябовол, О. М. Ярошенко та ін. Наукові напрацювання цих учених і дослідників дозволяють окреслити актуальний зміст загальної мети, функцій та методів МПР РСФД.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення сутності загальної мети, функцій та методів МПР РСФД. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: 1) окреслити загальну мету досліджуваного правового механізму; 2) сформулювати визначення поняття «функцій МПР РСФД»; 3) розглянути основні види функцій МПР РСФД; 4) визначити поняття «методи МПР РСФД»; 5) проаналізувати ключові типи і види методів МПР РСФД.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи поставлені завдання спершу уточнимо загальну мету МПР РСФД. Осмислюючи зміст цієї мети зауважимо, що українськими прав-

никами цілком справедливо констатується, що в юридичному контексті мету в цілому слід тлумачити, як «очікуваний і формально описаний юридично значимий орієнтир у вигляді досягнення протягом визначеного періоду часу певного правового стану (чи статусу) предметів, об'єктів (чи суб'єктів) шляхом здійснення компетентних певних дій (утримання від вчинення певних дій), якими використовуються певні інструменти, котрими формуються умови для досягнення відповідного стану (статусу)» [1, с. 63]. Крізь призму такого розуміння мети правниками інтерпретуються «орієнтири» різних об'єктів і предметів правової дійсності, зокрема, й правових механізмів. Наприклад, І. Д. Ванчук під кінцевою метою правового регулювання пропонує розуміти «створення юридично оформленої моделі суспільних відносин, які входять до предмета правового регулювання, поведінки та діяльності суб'єктів права» [2, с. 9]. Таким чином, можна зробити висновок, що мета правового регулювання ідентична меті правового впливу. Однак ця позиція не є достатньо точною, адже результатом правового регулювання є формування нормативної моделі суспільних відносин, що входять до його предмету, а також визначення поведінки та діяльності суб'єктів права. Водночас, результатом такого правового впливу є досягнення відповідності фактичної поведінки суб'єктів права цим нормативним моделям, що здійснюється через інформаційний та ціннісно-мотиваційний вплив, правове виховання тощо. З огляду на вказане, варто підкреслити, що кінцева мета правового регулювання в цілому полягає у створенні умов для

ефективного функціонування права, перетворення його на дієвий інструмент соціальної інженерії та, таким чином, у визнанні суспільством фундаментальних правових засад і цінностей.

При цьому слід мати на увазі, що «мета існування, функціонування (здійснення) будь-якого суб'єкту (предмету, процесу) визначає динамічну об'єктивацію цього суб'єкту (предмету, процесу) в практичній дійсності, зводячи її до певної логічної форми, розумності і раціональності якої обумовлюється достатньою адекватністю відповідної мети, а більш точно – розумністю та раціональністю того, хто визначає цю мету» [1, с. 63]. Тобто, мета правового регулювання РСФД в конкретному практичному сенсі має більшу вагу, аніж мета соціальної функції держави, її реалізації. Вказане має значення в тому сенсі, що у разі, коли мета РСФД є іншою, аніж мета правового регулювання реалізації вказаної функції, то в такому разі, в результаті відповідного правового регулювання: по-перше, буде спотворена сама соціальна функція держави; по-друге, соціальна функція держави, як така, не буде мати вияву, якого в дійсності потребує людина та суспільство в правовій та демократичній державі, що є соціальною; по-третє, під РСФД будуть реалізовуватись інші функції держави чи вчинятись дії, які можуть безпосереднім чином слугувати меті, яка заперечуватиме соціальну функцію держави.

Вказане обґрунтовує таку закономірність, на яку ми [див., напр.: 3, с. 41] вже раніше звертали увагу, а саме: мета правового регулювання РСФД повинна концептуальним чином впливати з мети соціальної

функції держави та її реалізації. При цьому, РСФД є узгодженою із принципами права та обумовленою законодавством, що містить соціальні завдання держави, діяльністю суб'єктів РСФД, що здійснюється в організаційних та в правових (установчій, нормотворчій, правозастосовній та контрольній) формах діяльності в соціальній та суміжних сферах з метою забезпечення, охорони та захисту соціальної безпеки людини і громадянина у державі.

При цьому слід мати на увазі, що основною метою МПР загалом, як справедливо вважають учені, «є упорядкування та задоволення потреб та інтересів суб'єктів» [4, с. 131]. Враховуючи це, можемо дійти думки, що загальною метою МПР РСФД є упорядковуючий (унормовуючий) правовий вплив на суспільні відносини в соціальній сфері, яким формується нормативна основа для задоволення потреб людини в її соціальній безпеці, шляхом забезпечення, охорони й захисту соціальних прав людини.

З'ясувавши загальну мету досліджуваного правового механізму можемо перейти до уточнення визначення поняття «функцій МПР РСФД», а також окреслення основних видів цих функцій. У цьому контексті зауважимо, що в загальному соціальному сенсі «функція» означає використання того чи іншого механізму соціальних взаємодій для досягнення певної мети або реалізації певних цінностей. Відтак, функціями МПР РСФД слід розуміти основні напрямки та ролі правового впливу на соціально значущі відносини, спрямовані на втілення соціальної держави.

Розглядаючи видову структуру функцій МПР РСФД, враховуючи

напрацювання учених [див., напр.: 5, с. 64-65; 6, с. 217-218; 7, с. 39-40; 8, с. 26-28] відносно структури функцій правового регулювання та видів функцій права та держави у цілому, зазначимо, що розглядувані нами функції поділяються на такі три групи: перша – загальносоціальні функції, що відображають вплив права на суспільні відносини у соціальній сфері в широкому плані, а відтак – відображають зв'язок цього юридичного процесу із відповідними суспільними процесами. З огляду на це відзначимо, що загальносоціальні функції конкретизують і окреслюють роль соціального права як соціального регулятора в різних сферах суспільного буття, які формують загальні умови належної РСФД. Відтак, до означених функцій слід віднести серед іншого наступні: економічну, політичну, комунікативну, культурно-ідеологічну, екологічну функції. Друга група – спеціальні функції, які характеризують власне юридичний (тобто властивий праву) вплив правового регулювання (норм законодавства) на сферу забезпечення соціальної безпеки держави. Відтак, до таких функцій слід віднести, зокрема: регулятивну, охоронну, захисну, оціночну та виховну функції. Третя група – особливі функції, що дозволяють здійснювати юридичний ефект (вплив) на суспільні відносини в конкретних проявах соціальної (юридично значимої) дійсності щодо забезпечення соціальної безпеки держави в контексті упорядкування РСФД. До цих функцій слід віднести наступні: розподільну, забезпечувальну, виробничу, реабілітаційну та компенсаційну.

Уточнивши поняття та структуру функцій МПР РСФД, можемо

перейти до розгляду відповідних методів. У цьому контексті зазначимо, що «методами МПР РСФД» є сукупність систематизованих підходів і прийомів, спрямованих на забезпечення РСФД за допомогою нормативно-правового впливу на поведінку суб'єктів правовідносин в результаті законодавчо регламентованої правотворчої діяльності відповідних суб'єктів правотворчості. Таким чином, методи МПР – це інструментарій, який включає як імперативні (обов'язкові) приписи, так і диспозитивні (договірні) й стимулюючі заходи, що об'єктивуються на макро-, мезо- та мікрорівні й дозволяють пристосувати правовий вплив держави (органу місцевого самоврядування, роботодавця, інших суб'єктів) в залежності від конкретних соціально-правових умов, що закономірно, адже в контексті МПР РСФД використовуються різні методи правового впливу (регулювання) за типом і видом такого впливу [див., напр.: 9; 10]. Зокрема, суб'єкти нормотворчої діяльності, регламентуючи статуси, відносини і процеси у сфері РСФД (та забезпечення реалізації такої функції держави), використовують чотири ключові типи методів впливу, які визначають характер взаємодії між державою та громадянами в соціальній і суміжних їй сферах, а саме: по-перше, імперативний метод, що передбачає жорсткий припис єдиного варіанту поведінки для суб'єктів правовідносин. Беручи до уваги цей метод суб'єкти нормотворення встановлюють чіткий порядок виникнення, перебігу, призупинення чи припинення правовідносин у сфері РСФД (також забезпечення реалізації цієї функції), а також їх характер, зміст прав і

обов'язків усіх суб'єктів, що беруть участь в означеному процесі. По-друге, можемо виокремити також диспозитивний метод, який дає суб'єктам право самостійно визначати умови взаємодії у рамках закону в сфері РСФД (та забезпечення реалізації цієї функції). Отже, на відміну від директивного методу, в процесі застосування розглядуваного методу основна увага правотворців приділяється на процес формування саме норм належної взаємодії у зазначеній сфері, які ґрунтуються на принципах добровільності укладання угод. По-третє, слід виокремити й стимулюючий метод, що спрямований на заохочення соціально значущої поведінки у зазначеній сфері через матеріальні або моральні блага (також постають в якості стимулів). По-четверте, серед вказаних методів особливої уваги заслуговує й рекомендаційний метод, який виражається у пропозиціях, що не мають сили обов'язкового юридичного припису, й стосується переважно рекомендацій найбільш доцільного з позиції держави варіанту поведінки, що узгоджується з метою забезпечення належної безпекової обстановки в сфері забезпечення соціальної безпеки держави (в тому числі з питань впровадження енергозберігаючих технологій в соціальних установах або заохочення добровільної участі в благодійних програмах тощо).

Що ж стосується видів методів регулювання, то до них в контексті МПР РСФД слід віднести, зокрема, наступні: перший – метод централізованого регулювання, який застосовується в тих питаннях забезпечення соціальної функції держави, які повинні регламентуватися

на державному рівні (перш за все законодавцем, центральними органами виконавчої влади); другий – метод локального регулювання, що доповнює собою централізоване регулювання відносин у сфері РСФД (й забезпечення реалізації такої функції), роблячи їх взаємопов'язаними і взаємозалежними з локальними потребами забезпечення соціальної безпеки держави, що відображаються в тому числі і на загальній безпековій обстановці у сфері забезпечення соціальної безпеки; третій – метод договірного регулювання, що використовується для визначення прав і обов'язків суб'єктів, які охоплені системою забезпечення соціальної безпеки й в силу дії принципів соціальної відповідальності, соціальної солідарності та соціальної справедливості, займаються вирішенням тих чи інших питань регулювання певних аспектів РСФД (наприклад, шляхом прийняття колективного договору, яким передбачаються більш високі соціальні стандарти забезпечення соціальної безпеки працівників і членів їх сім'ї).

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що сучасний МПР РСФД має певну загальну мету, що пояснює причини створення та дії цього механізму, а саме: забезпечити нормативний (упорядковувачий) вплив на суспільні відносини у соціальній сфері, створивши таким чином правову основу для задоволення потреб особи в питаннях її соціальної безпеки шляхом належного гарантування, охорони та захисту соціальних прав. Зазначена мета фактично досягається завдяки функціям, які виконує означений механізм, і які реалізуються відповідно до певного набору

типів (видів) методів правового регулювання.

Стосовно функцій розглядуваного МПР слід зауважити, що вони поділяються на три взаємопов'язані групи, покликані відображати як соціальне призначення права, так і особливі юридичні способи впливу права на характер та форму об'єктивації соціальної функції держави. Разом із тим, слід наголосити на тому, що ці функції на різних історичних етапах розвитку держави та суспільства можуть проявлятися не в повній мірі, що пояснюється, зокрема, політичною волею суб'єктів правотворчості у галузі соціальної безпеки, глибиною та повнотою розуміння сутності цієї безпеки, а також реальними можливостями держави (зокрема, за підтримки громадянського суспільства й самих громадян) у реалізації своїх соціальних зобов'язань. До таких причин, звісно, варто додати й конфліктний характер зіставлення широких соціальних обов'язків держави з обмеженими ресурсами, які вона може залучити для їх виконання.

Що ж стосується досліджуваних у цій статті методів, то вони являють собою сукупність інструментів, що містять як імперативні (обов'язкові) норми, так і диспозитивні (договірні) та стимулюючі заходи, що застосовуються на макро-, мезо- й мікрорівнях. Використання цих методів дає змогу пристосувати правовий вплив правотворців (у тому числі органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших суб'єктів) до конкретних соціально-правових умов об'єктивації соціальної функції держави. З урахуванням характеру такого регулятивного впливу на суб'єктів правовідносин щодо РСФД, зазначені

методи можна поділити на імперативні, диспозитивні, стимулюючі та рекомендаційні. Якщо ж розглядати видову структуру вказаних методів

крізь призму масштабу й спрямованості правового впливу, доречно вести мову про централізований, локальний і договірний методи.

Список використаних джерел

1. Гладкий В. В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25-26 жовтня 2018 р.). Херсон: Молод. вчен., 2018. С. 62-66.
2. Ваньчук І. Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32, Т. 1. С. 7-10.
3. Бабич Н. О. Мета та завдання механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 39-44. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-03.
4. Голікова Є. О. Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників: поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. № 4, Ч. 2. С. 130-134.
5. Гаврилюк В. Ю. Теоретико-правові аспекти функцій права. *Молодіжний науковий юридичний форум*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 травня 2017 року). Тернопіль: Вектор, 2017. Т. 1. С. 63-65.
6. Карпичков В. О. Функції правової реальності: критерії класифікації. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: тези VIII Міжнар. наук. Internet-конф. (м. Харків, 26 квітня 2013 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. С. 215-220.
7. Марущак О. А. Критерії класифікації функцій держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 37-40.
8. Рябовол Л. Т. Функції права як напрями розкриття його соціальної цінності. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: зб. матеріалів II-ї Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 23 травня 2019 року). Черкаси: Видавець Вовчок О. Ю., 2019. С. 24-29.
9. Кохан Н. В. Теоретичні засади договірного регулювання трудових правовідносин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 48. С. 115-125.
10. Ярошенко О. М. Щодо окремих проблемних питань централізованого правового регулювання внутрішнього трудового розпорядку. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 131-138.

Yavorska Nadiia, Ph.D in Law
ORCID: 0000-0002-1721-0886

The general goal, functions and methods of the legal regulation mechanism for the implementation of the social function of the state

The article is devoted to clarifying the substantive content of the general purpose, functions, and methods of the mechanism of legal regulation governing the implementation of the social function of the modern state. It is established that the general purpose of this regulatory mechanism lies in the normative (regularising) legal impact upon public relations in the social sphere. This impact un-

derpins the legal framework necessary to meet individuals' needs in the field of social security by ensuring, protecting, and safeguarding social human rights. On this basis, the author concludes that the functions of the legal regulation mechanism related to the implementation of the state's social function represent the principal directions and roles of legal influence on socially significant relations, oriented towards the realisation of the welfare state. These functions are categorised into three main groups: general social, special, and specific. The group of general social functions includes economic, political, communicative, cultural (ideological), and ecological functions. The special functions comprise regulatory, protective, restorative, evaluative, and educational functions. The specific functions encompass distributional, protective-security, productive, rehabilitative, and compensatory functions. The article highlights that the methods of the mechanism of legal regulation of the implementation of the social function of the state constitute a set of systematic approaches and techniques designed to ensure the realisation of the state's social function through normative influence on the behaviour of the subjects of legal relations, exercised as a result of law-making activity conducted by authorised legal actors. Within this framework, the methods of legal regulation function as instruments that encompass both imperative (mandatory) provisions and dispositive (contractual) and incentive measures. These methods are operationalised across macro-, meso-, and micro-levels, enabling the adaptation of legal influence by the state, local self-government bodies, employers, and other actors in accordance with specific socio-legal circumstances. On this basis, the paper distinguishes the principal types of legal regulation methods: imperative, dispositive, stimulating, and recommendatory. It also identifies corresponding forms of regulatory application – namely, centralised, local, and contractual regulation. The conclusions to the article summarise the author's position regarding the interpretation of the general purpose, functions, and methods of the mechanism of legal regulation in the context of the implementation of the social function of the modern state.

Key words: *functions of the mechanism of legal regulation, implementation of the social function, legal influence, legal regulation, mechanism of legal regulation, methods of the mechanism of legal regulation, purpose of the mechanism of legal regulation, social function of the state, social law.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.08

УДК 342.9

*Грачов Є. О.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-5049-3921*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті досліджено систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, які складають правові засади діджиталізації у сфері надання адміністративних послуг. Обґрунтовано, що в системі відповідних нормативно-правових засад ключове місце відводиться нормам адміністративного права. З'ясовано, що правові засади діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні найбільш доцільно розуміти як систему сукупність взаємопов'язаних між собою нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання та упорядкування суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення відповідної діяльності.

Констатовано, що систему правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг складають: 1) Конституція України – Основний Закон держави, який визначає ключові правові аспекти роботи правової системи, вищих органів влади та інші ключові принципи, на яких ґрунтується регулювання всіх суспільно-правових відносин, у тому числі в сфері діджиталізації; 2) міжнародно-правові акти – конвенції та угоди які закріплюють міжнародні стандарти у сфері діджиталізації; 3) законодавство України – вищі за своєю юридичною силою правові документи після Конституції, якими регулюються суспільно-правові відносини в сфері надання адміністративних послуг, а також діджиталізація процесу їх надання; 4) підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, зокрема, Кабінету Міністрів України, що регулюють «механічні» питання діджиталізації, зокрема, роботу електронних реєстрів, надання окремих електронних послуг і таке інше.

Узагальнено, що в системі правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні ключове місце відводиться нормами адміністративного права, адже саме за допомогою останніх: 1) здійснюється загальне регулювання сфери надання адміністративних послуг; 2) визначається правовий статус суб'єктів, які відповідають за процес діджиталізації

сфери надання адміністративних послуг; 3) розкриваються форми та методи здійснення відповідної діяльності; 4) закріплюються гарантії захисту персональних даних осіб-користувачів адміністративними послугами.

Ключові слова: адміністративні послуги, діджиталізація, цифровізація, електронні послуги, правові засади, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Реалізація будь-яких глобальних процесів, зміна або перебудова публічного управління, є фактично неможливими без ефективно та якісно побудованої системи нормативно-правових засад. У науковій літературі під останніми, зазвичай, розуміють систему нормативно-правових актів, положеннями яких регулюються ті чи інші юридичні явища, інститути, механізми, процеси і таке інше [1; 2; 3; 4]. Зазначене, безумовно, повною мірою стосується й діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні. Адже запровадження таких складних процесів у практичну діяльність вимагає від всіх учасників неухильно дотримуватись принципів верховенства права та законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із діджиталізацією різних сфер суспільного життя, в своїх наукових працях розглядали: Н. В. Атаманова, А. П. Гетьман, Н. В. Ільків, С. В. Ківалов, Д. Г. Манько, Н. Л. Панасенко, О. В. Петренко, Н. О. Стеблина та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є дослідження правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є надати характеристику правовим засадам діджиталізації сфери надання адміністрати-

вних послуг в Україні та встановити місце серед них норм адміністративного права. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: виділити систему нормативно-правових актів, які становлять правову основу діджиталізації адміністративних послуг; розкрити положення відповідних нормативних документів; опрацювати місце норм адміністративного права в системі відповідних засад.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна полягає у тому, що в результаті дослідження дістав свого подальшого розвитку теоретичний підхід щодо визначення місця норм адміністративного права в системі правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що правові засади діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні найбільш доцільно розуміти як систему сукупності взаємопов'язаних між собою нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання та упорядкування суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення відповідної діяльності.

З огляду на зазначену вище логіку, дослідження відповідних правових засад варто почати з Конституції України. Це Основний Закон держави, який: встановлює ключові юридичні основи суспільно-правового,

державно-владного, територіального устрою; декларує основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина; визначає гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина; затверджує правовий статус та повноваження вищих інституцій влади, таких як Верховна Рада України (далі – ВРУ), Кабінет Міністрів України, Президент України, органів правосуддя і таке інше. В Конституції відсутні прямі норми, якими б регулювались питання надання адміністративних послуг чи їх діджиталізації. Водночас, реалізація цього процесу повинна суворо виходити із конституційних засад, не порушувати їх та сприяти утвердженню та реалізації прав і свобод закріплених в Основному Законі [5].

Значну частину правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні займають міжнародні акти, які закріплюють міжнародні стандарти в сфері використання інформаційних технологій у тому числі в публічному секторі. Наприклад, оцифровування діяльності публічних органів та надання можливості отримувати громадянами адміністративні послуги онлайн, створює поле для вчинення злочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних приладів та систем. З метою протидії цьому Радою Європи видано Конвенцію про кібеззлочинність від 23.11.2001 [6].

Важливі положення щодо діджиталізації публічного сектору в цілому, а також сфери надання адміністративних послуг у тому числі містяться в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. Окремі положення Угоди присвячено впровадженню та розвитку в Україні інформаційного суспільства та реформування сфери публічних (адміністративних) послуг [7].

Наступний рівень правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні є законодавчий. В рамках нього, окрім Закону України «Про адміністративні послуги», котрим повністю регламентовано правовий статус, зміст, особливості державної політики та інші юридичні аспекти надання адміністративних послуг, можна виділити багато нормативно-правових актів, що стосуються в тому числі питання діджиталізації. Наприклад, Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах [8]. Важливе значення також має Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», який встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів [9].

Закон визначає, що електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму [9].

Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» встановлює правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг. Документ регулює відносини, що виникають між юридичними, фізичними особами, суб'єктами владних повноважень у процесі надання і отримання послуг електронної ідентифікації, гарантів з цифровою ідентифікацією та електронних довірчих послуг, процедури надання таких послуг, нагляду і контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг. Варто наголосити, що саме за допомогою засобів електронної ідентифікації забезпечується доступ громадян до електронних послуг на безпечній основі. В даному акті визначено, що ідентифікація особи – це процес використання ідентифікаційних даних особи з документів, створених на матеріальних носіях, та/або електронних даних, у результаті якого забезпечується однозначне встановлення фізичної, юридичної особи або уповноваженого представника юридичної особи та перевірка належності особі таких даних [10].

Безпека надання адміністративних послуг в умовах діджиталізації регулюється Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Відповідно до статті 1 Закону кібербезпека – це

захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі. Об'єктами кібербезпеки є: 1) конституційні права і свободи людини і громадянина; 2) суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища; 3) держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; 4) національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави; 5) об'єкти критичної інфраструктури. Об'єктами кіберзахисту є: 1) комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону; 2) об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; 3) комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу [11].

Важливим документом, положення якого стосуються проведення діджиталізації сфери надання адміністративних послуг, а також інших векторів публічно-владної діяльності є Закон України «Про Національну

програму інформатизації». Згідно до норм зазначеного Закону, національна програма інформатизації – це комплекс завдань, програм, проектів, робіт з інформатизації, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства шляхом концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави, координації діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Програма складається з: 1) сукупності завдань, проектів, робіт з інформатизації, що виконуються замовниками; 2) окремих завдань, проектів, робіт з інформатизації, що виконуються за рахунок видатків за бюджетною програмою; 3) галузевих програм, проектів та робіт з інформатизації; 4) регіональних програм, проектів та робіт з інформатизації; 5) програм, проектів та робіт з інформатизації органів місцевого самоврядування. Національна програма інформатизації визначає особливості реалізації державної політики у сфері інформатизації для забезпечення потреб та розвитку інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій [12].

В статті 3 Закону вказано, що Програма спрямована на забезпечення: 1) розробки, впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті; 2) реалізації та впровадження заходів, спрямованих на розвиток електронного урядування та електронної демократії; 3) створення та розвитку системи

державних інформаційних ресурсів; 4) рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій; 5) удосконалення процедури надання публічних (електронних публічних) послуг; 6) організації інформаційної взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування за допомогою електронного документообігу; 7) створення систем інформаційної та аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; 8) підвищення ефективності вітчизняного виробництва шляхом використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій; 9) створення умов для розвитку господарської діяльності у сфері інформатизації [12].

Відмітити також необхідно Закон України «Про публічні електронні реєстри», дія якого поширюється на відносини, що виникають у сфері публічних електронних реєстрів під час створення, ведення, взаємодії, адміністрування, перетворення, модифікації та припинення публічних електронних реєстрів, при використанні реєстрової інформації національних електронних інформаційних ресурсів під час провадження дозвільної діяльності, надання адміністративних, соціальних та інших публічних послуг, провадження іншої управлінської діяльності та державного регулювання, а також поширюється на відносини, що виникають під час створення, ведення, взаємодії, адміністрування Єдиного реєстру адвокатів та Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Закон визначає: 1) систему публічних електронних

реєстрів та їх об'єктів; 2) систему органів та суб'єктів у сфері публічних електронних реєстрів; 3) вимоги до реєстрової інформації та реєстрових даних, їх статусу, форми та складу, створення, збирання, ведення, оброблення, зберігання та використання; 4) засади та вимоги до створення, ведення, взаємодії, адміністрування, перетворення, модифікації та припинення публічних електронних реєстрів; 5) засади створення та функціонування системи електронної взаємодії електронних ресурсів; 6) засади контролю та відповідальності у сфері публічних електронних реєстрів; 7) фінансові основи створення та функціонування публічних електронних реєстрів [13].

Нормативно-правовими актами, підзаконного рівня правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг, здебільшого вирішуються технічні питання реалізації положень законодавства, формування та забезпечення механіки оцифровування публічно-владної діяльності і таке інше. Тут, зокрема, можна виділити Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» від 03.03.2021 №167-р, «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16.11.2016 №918-р, «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14.04.2021 №366-р, а також Постанови Уряду «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» від 04.12.2019 №1137, «Деякі питання надання комплексної електронної

публічної послуги «е-Підприємець» від 07.11.2023 №1156 та інші.

Висновки. Отже, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що систему правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг складають: 1) Конституція України – Основний Закон держави, який визначає ключові правові аспекти функціонування правової системи, вищих органів влади та інші ключові принципи, на яких ґрунтується регулювання всіх суспільно-правових відносин, у тому числі в сфері діджиталізації; 2) міжнародні нормативно-правові акти – конвенції та угоди які закріплюють міжнародні стандарти у сфері діджиталізації; 3) законодавство України – вищі за своєю юридичною силою правові документи після Конституції, якими регулюються суспільно-правові відносини в сфері надання адміністративних послуг, а також діджиталізація процесу їх надання; 4) підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, зокрема, Кабінету Міністрів України, що регулюють «механічні» питання діджиталізації, зокрема, роботи електронних реєстрів, надання окремих електронних послуг і таке інше.

У підсумку слід узагальнити, що в системі правових засад діджиталізації сфери надання адміністративних послуг в Україні ключове місце відводиться нормами адміністративного права, адже саме за допомогою останніх: 1) здійснюється загальне регулювання сфери надання адміністративних послуг; 2) визначається правовий статус суб'єктів, які відповідають за процес діджиталізації сфери надання адміністративних послуг; 3) роз-

криваються форми та методи здійснення відповідної діяльності; 4) закріплюються гарантії захисту персональних даних осіб-користувачів адміністративними послугами.

Враховуючи той факт, що саме нормам адміністративного права відводиться ключове місце в системі

правових засобів упорядкування процесу діджиталізації в сфері надання адміністративних послуг в Україні, ці питання, зокрема стосовно системи адміністративного законодавства України, мають стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Бойук Р. П. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності: проблеми формування. *Право та інновації*. 2019. № 4 (28). С. 21–26.
2. Заброта Д. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес*. № 2 (4). 2013.
3. Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2008. 220 с.
4. Сервецький І. Поняття, зміст та правові засади візуального спостереження. Наукові праці *Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2021. Випуск 1 (60). С. 36–44.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. С. 2598.
6. Конвенція про кіберзлочинність: конвенція Рада Європи, міжнародний документ від 23.11.2001. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: угода, міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
8. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 №80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
9. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.
10. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2764.
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст.31.
12. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 51. Ст.127.
13. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 11. Ст.48.

Hrachov Yehor, Ph.D student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0000-5049-3921

Legal principles of digitalization of the sphere of provision of administrative services in Ukraine and the place of administrative law norms among them

The article examines the system of regulatory legal acts of various legal force that constitute the legal foundations of digitalization in the field of administrative services. It is substantiated that in the system of relevant regulatory legal foundations, a key place is given to the norms of administrative law. It was found that the legal principles of digitalization of the sphere of administrative services in Ukraine are most expedient to understand as a system of a set of interconnected regulatory legal acts of different legal force, the norms of which are aimed at regulating and streamlining social relations that arise in the process of carrying out the relevant activity.

It was found that the system of legal principles of digitalization of the sphere of administrative services consists of: 1) the Constitution of Ukraine - the Fundamental Law of the state, which defines the key legal aspects of the work of the legal system, higher authorities and other key principles on which the regulation of all social and legal relations, including in the sphere of digitalization, is based; 2) international legal acts - conventions and agreements that establish international standards in the sphere of digitalization; 3) the legislation of Ukraine - the highest legal documents after the Constitution, which regulate social and legal relations in the sphere of administrative services, as well as the digitalization of the process of their provision; 4) subordinate regulatory legal acts of state authorities, in particular, the Cabinet of Ministers of Ukraine, regulating the "mechanical" issues of digitalization, in particular, the work of electronic registers, the provision of certain electronic services, and so on.

It is generalized that in the system of legal principles of digitalization of the sphere of administrative services in Ukraine, a key place is given to the norms of administrative law, because it is with the help of the latter: 1) general regulation of the sphere of administrative services is carried out; 2) the legal status of entities responsible for the process of digitalization of the sphere of administrative services is determined; 3) the forms and methods of carrying out the relevant activities are revealed; 4) guarantees of protection of personal data of users of administrative services are established.

Keywords: *administrative services, digitalization, digitalization, electronic services, legal principles, regulatory legal acts.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.09
УДК 342.95:351.86

*Азімов Гідаят,
аспірант Інституту держави і
права ім. В. М. Корецького Національної
академії наук України*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового забезпечення системи державного резерву України, зокрема, з огляду на реформи, які розпочав Кабінет Міністрів України у 2022 році. Автор досліджує роль урядових постанов, що регулюють діяльність системи державного резерву, та їх вплив на ефективність її функціонування. Особливу увагу приділено проблемам, що виникають через недоліки в існуючих нормативно-правових актах, таких як відсутність чіткої мети діяльності органів управління резервами, недостатня прозорість аукціонних процедур, а також обмеження в громадському контролі за діяльністю державного агентства. В рамках статті розглядаються ключові нормативно-правові акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України 2004, 2014, 2015 та 2018 років, які визначають правила реалізації матеріальних цінностей, створення та використання державного резерву. Однак зазначається, що ці акти потребують удосконалення, оскільки не враховують сучасні виклики, такі як потреба в демократизації управлінських процесів та боротьбі з корупцією. Особливу увагу приділено необхідності запровадження нових механізмів контролю, включаючи використання технологій, таких як блокчейн, для забезпечення прозорості аукціонів та захисту від маніпуляцій. Крім того, в статті пропонуються шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення через чітке визначення завдань та повноважень нових органів управління державним резервом, а також запровадження заходів для запобігання корупційним ризикам. Загалом, автор підкреслює, що для успішної реформи системи державного матеріального резерву важливо не лише вдосконалити існуюче законодавство, а й забезпечити належний рівень контролю та прозорості в усіх процесах, що стосуються управління матеріальними резервами держави. Зважаючи на важливість державного резерву для забезпечення національної безпеки, в статті також акцентується на необхідності інтеграції сучасних підходів до управління матеріальними ресурсами. Окрему увагу приділено вдосконаленню методик оцінки ефективності використання резервів, що дозволить знизити фінансові витрати та підвищити готовність держави до надзвичайних ситуацій. Пропонується також удосконалити співпрацю між державними органами та приватним сектором для оптимізації процедур постачання та зберігання матеріальних цінностей державного резерву.

Ключові слова: Кабінет Міністрів України, нормативно-правове забезпечення, нормотворча діяльність, підзаконний акт, правове регулювання, реформа системи державного матеріального резерву, система державного резерву.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування системи державного резерву (далі – СДР) безпосереднім чином залежить від того, наскільки ефективно суб'єкти нормотворчої діяльності, які є суб'єктами забезпечення вказаної системи, реалізують нормотворчі повноваження (тобто, здійснюють нормативно-правове забезпечення СДР). У цьому контексті слід мати на увазі, що СДР є особливим об'єктом адміністративно-правового регулювання. Вказане закономірно, адже: по-перше, статична та динамічна природа цієї системи повинна в повній мірі узгоджуватись із загальноправовими (верховенства права, законності, людиноцентризму, гуманізму, справедливості, правової рівності), спеціальними (зокрема, засади прозорості, патріотизму, доброчесності, професійності суб'єктів забезпечення системи державного резерву та ін.) [див., напр.: 1; 2] та особливими (приміром, принцип неприпустимості самовільного відчуження матеріальних цінностей державного резерву, принцип неспотворення мети функціонування системи державного резерву шляхом його забезпечення) принципами права; по-друге, відносини, процедури і процеси, що відбуваються у сфері забезпечення СДР, мають адміністративно-правову природу, яка охоплена дією режиму адміністративного права України. Поряд із тим, слід констатувати, що по сьогодні, попри те, що 19 серпня 2022 року Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) була

розпочата реформа системи державного матеріального резерву (далі – ДМР), питання нормативно-правового забезпечення СДР ще не було предметом комплексного наукового дослідження (розвідки). Крім того, поза увагою юристів-адміністративістів залишається й питання з'ясування особливостей нормативно-правового забезпечення СДР Урядом, що є ключовим суб'єктом забезпечення функціонування цієї системи. Вказане сукупно вказує на актуальність проблеми, а також засвідчує потребу з'ясування стану нормативно-правового забезпечення Урядом зазначеної системи, результати чого можуть мати практичне значення в контексті триваючої реформи системи ДМР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча по сьогоднішній вченими комплексно не досліджувалась проблематика нормативно-правового забезпечення Урядом СДР, зазначимо, що багатьма науковцями вже розкривались різні проблемні питання нормативно-правового забезпечення вказаної системи, серед яких: Ю. М. Білоконь, І. В. Голінка, С. О. Коваленко, Т. М. Кришталь, А. В. Саміло, Л. Ф. Стрнад, О. М. Чечель, Ю. П. Шамрай та ін. науковці. Наукові напрацювання цих вчених і дослідників стануть у нагоді в процесі дослідження нормативно-правового забезпечення Урядом СДР.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану нормативно-правового забезпечення Урядом СДР в контексті реформи системи ДМР.

Ця мета досягається шляхом виконання таких завдань: 1) виокремити нормативно-правові акти (головним чином постанови) КМУ, положення яких позначаються на ефективності функціонування СДР; 2) проаналізувати особливості виокремлених постанов КМУ, а також встановити їх основні недоліки (за наявності); 3) з'ясувати, чи приймалися Урядом постанови, які шкодили функціонуванню СДР; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу.

КМУ є важливим суб'єктом забезпечення СДР [3, с. 255-257; 4, с. 177; 5, с. 40], зокрема, й в частині нормативного упорядкування діяльності цієї системи. У цьому контексті щонайперше слід виокремити урядову постанову від 08 жовтня 2014 року № 517, якою затверджено Положення про Державне агентство резерву України (далі – Положення 2014 року № 517), що втратило чинність 03 жовтня 2024 року в рамках поточної реформи СДР. Утім, цей підзаконний акт по сьогодні залишається важливим документом для комплексного аналізу, адже відображає нормотворчий досвід правового регулювання СДР та її забезпечення, а врахування недоліків цього документу сприятиме створенню більш досконалого положення, що визначатиме діяльність нового центрального органу виконавчої влади (далі – ЦОВВ) у цій сфері – Державного агентства з управління резервами України (далі – Держрезерв).

В цьому (вже нечинному) підзаконному акті Держрезерв визначено в якості ЦОВВ, окреслено коло завдань цього вже ліквідованого органу публічної влади, його основні повноваження, структуру

керівництва та їх основні повноваження. Поряд із тим, аналізуючи Положення 2014 року № 517 можемо помітити, що в ньому: по-перше, не визначено чіткої мети діяльності Державного агентства (вказівка у п. 1 Положення, що він є ЦОВВ, який реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, є очевидно абстрактною); по-друге, відсутні норми, які окреслювали би усі можливості здійснення громадського контролю за діяльністю Державного агентства, приймаючи до уваги потреби забезпечення при цьому державної таємниці, пов'язаної із нормами накопичення, закладення, відпуску, дислокації та фактичних запасів матеріальних цінностей [3, с. 252-257]. У цьому контексті слід погодитись із О. М. Чечелем у тому, що на сьогоднішній день «перш за все, необхідне запровадження постійного моніторингу потреб державного матеріального резерву, який здійснюватиметься органами державної влади та інститутами громадянського суспільства» [6, с. 684]. Між тим, вважаємо, що ця проблема більш масштабна й полягає в недостатній урегульованості питання взаємодії Державного агентства із суб'єктами громадянського суспільства, як особливими суб'єктами забезпечення СДР. Звернемо увагу на те, що в п. 19 п. 4 Положення 2014 року № 517 вказано, що цей орган публічної влади здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Державного агентства, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління. У п. 7 цього положення закріплено правило, відповідно до якого у процесі виконання завдань Державне агентство

взаємодіє, зокрема, з об'єднаннями громадян, громадськими спілками, а також із профспілками та організаціями роботодавців. Поряд із тим, в самому Положенні 2014 року № 517 взагалі не вказано про громадський контроль за його діяльністю, способи і засоби контрольного впливу громадськості на діяльність Державного агентства, а також період, протягом якого цей ЦОВВ повинен відреагувати на контрольний вплив суб'єктів громадянського суспільства, способи такого реагування.

Також, серед урядових постанов можемо виокремити, зокрема такі нормативно-правові акти КМУ, що мають значення для забезпечення СДР:

а) постанову КМУ від 25 серпня 2004 року № 1078, якою затверджено Порядок реалізації матеріальних цінностей державного резерву. Відповідним Порядком: визначаються шляхи реалізації Держрезервом матеріальних цінностей; окреслюються особливості утворення аукціонного комітету; встановлено, що організаційні заходи щодо проведення аукціону з реалізації матеріальних цінностей здійснюються Держрезервом; визначаються засади визначення початкової ціни лота матеріальних цінностей; окреслюються способи опублікування оголошення про проведення аукціону (внесення змін та донесення до адресатів змін щодо місця, дати, часу чи умов проведення аукціону), а також вимоги до таких оголошень; закріплюється коло прав суб'єктів господарювання, який бере участь в аукціоні, а також вимоги до його заявки на конкретний лот; особливості прийняття заявок та сплати (повер-

нення) гарантійного внеску; визначається форма проведення аукціону, а також його завершення; окреслюються дії Держрезерву в результаті невиконання переможцем аукціону відповідних умов договору купівлі-продажу матеріальних цінностей; визначається перелік обставин, за яких аукціон визнається таким, що не відбувся, а також наслідки цього (прийняття рішення про проведення повторного аукціону); підстави перегляду ринкової вартості нерелізованих матеріальних цінностей, а також обставини, за яких вони списуються з подальшою їх переробкою чи утилізацією. Як вбачається, Порядком, затвердженим постановою КМУ від 25 серпня 2004 року № 1078, визначаються різні аспекти реалізації матеріальних цінностей державного резерву, проте, це не означає, що відповідний нормативно-правовий акт в повній мірі забезпечує СДР в контексті реалізації вказаних цінностей. Серед іншого, в п. 4 цього Порядку чітко не вказується перелік організаційних заходів, які здійснюються щодо проведення аукціону з реалізації матеріальних цінностей, їх методика здійснення, критерії оцінювання достатності здійснення таких заходів, контроль за здійсненням таких заходів, а також публікування звіту за результатами такого контролю та ін. Окремо слід звернути увагу й на те, що оголошення про проведення аукціону (зміни місця, дати, часу або ж умов його проведення) згідно пунктів 7 і 8 Порядку розміщується також на офіційному веб-сайті Держрезерву, який: по-перше, з тих чи ін. обставин може в різні періоди часу бути заблокованим (в результаті технічного обслуговування веб-сайт чи

DoS-атаки на цей веб-ресурс); по-друге, не працює на основі технології блокчейну (*blockchain*), а отже, може зазнавати неправомірного впливу посадових осіб, які під впливом корупційних мотивів можуть вносити зміни до відповідних оголошень. При цьому у вказаному Порядку загалом не передбачається жодних гарантій мінімізації таких ризиків. Так само в цьому документі взагалі відсутні норми про громадський контроль і про взаємодію Держрезерву з суб'єктами громадянського суспільства щодо реалізації матеріальних цінностей державного резерву взагалі (зокрема, критерії допустимості і недопустимості впливу громадськості на такі процеси);

б) постанову КМУ від 14 березня 2018 року № 223, якою затверджено План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня, котрий «розроблено для упорядкування та координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання, спрямованих на ліквідацію наслідків та надання допомоги постраждалим, у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації». Важливість цього підзаконного акту обумовлена тим фактом, що надзвичайні ситуації досить часто розвиваються дуже швидко (прикладом цьому можемо назвати стрімке затоплення міст і сіл, які затопило водою з Каховського водосховища у результаті підризу окупаційними військами Каховської ГЕС), й за таких обставин «суттєво зменшується час на обробки інформації, прийняття необхідних рішень та їх реалізацію. За цих обставин, управлінське

рішення приймається у реальному часі з урахуванням певних ресурсних обмежень так, як воно повинно реалізовуватися значно швидше, ніж можлива зміна обстановки» [7]. Вказане також стосується й матеріальних ресурсів, які слід використовувати під час надзвичайних ситуацій, що актуалізує потребу в упорядкуванні обов'язків суб'єктів реагування на надзвичайні ситуації державного рівня щодо створення, зберігання, а також використання матеріальних резервів.

У цьому контексті зазначимо, що в п. 45 цього Плану зазначається, що в рамках ліквідації наслідків надзвичайної ситуації державного рівня передбачається використання матеріальних резервів, що має здійснюватися у відповідності до Закону України «Про ДМР». У Додатку 1 до Плану окреслюються обов'язки ЦОВВ щодо створення, раціонального збереження та використання резерву відповідних ресурсів. Так, на Міністерство економіки покладено обов'язок через Держрезерв залучати і використовувати ДМР. У свою чергу на Міністерство внутрішніх справ (Національну поліцію, Національну гвардію), Міністерство охорони здоров'я покладається обов'язок створювати, раціональним чином зберігати, а також використовувати резерв матеріальних ресурсів, які є необхідними для запобігання та реагування на надзвичайні ситуації. На Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України покладено обов'язок: по-перше, створювати, раціонально зберігати й використовувати відповідні резерви (через Державне агентство водних ресурсів України), а також відомчого резерву

матеріальних ресурсів, які є необхідними для запобігання та реагування на надзвичайні ситуації (через Державне агентство лісових ресурсів України). Міністерство розвитку громад та територій зобов'язується створювати, раціональним чином зберігати, а також використовувати резерв матеріальних ресурсів, який є необхідним «для запобігання і реагування на надзвичайні ситуації на об'єктах житлово-комунального господарства». На Міністерство оборони покладено обов'язок здійснення відповідних дій щодо резервів матеріальних ресурсів на підпорядкованих об'єктах підвищеної небезпеки, а на Міністерство енергетики – «залучення та використання відомчого резерву для локалізації наслідків надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків у паливно-енергетичному комплексі»;

в) постанову КМУ від 30 вересня 2015 року № 775, якою затверджено Порядок створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Як вбачається, положення постанови КМУ від 14 березня 2018 року № 223 мають важливе значення з позиції окреслення обов'язків ЦОВВ щодо створення, раціонального зберігання й використання резервів матеріальних ресурсів. Проте, закріплення цих обов'язків без подальшої деталізації порядку здійснення відповідних дій (прийняття рішень) цими суб'єктами владних повноважень очевидно не спроможне слугувати виконанню вимог принципу юридичної визначеності. Відповідна нормативна потреба задовольняється зазначеним Порядком, затвердженим постановою КМУ від 30 вересня 2015 року

№ 775, що не поширюється на ДМР, який створюється та використовується у відповідності до Закону України «Про ДМР».

Слід звернути увагу на те, що в п. 3 Порядку визначається коло суб'єктів владних повноважень, які можуть створювати матеріальні резерви, а саме: по-перше, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (оперативний матеріальний резерв); по-друге, Міністерство енергетики, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство юстиції (для установ виконання покарань та слідчих ізоляторів), Державне агентство водних ресурсів, Державне агентство лісових ресурсів, а також Державне агентство України з управління зоною відчуження (відомчий матеріальний резерв); по-третє, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міська, районні держадміністрації, а також органи місцевого самоврядування (регіональний та місцевий матеріальні резерви); суб'єкти господарювання, до власності яких належить або ж які користуються об'єктом чи об'єктами підвищеної небезпеки або потенційно небезпечним об'єктом чи об'єктами (об'єктовий матеріальний резерв). У відповідності до такої логіки у п. 5 Порядку встановлюється схема створення, утримання і поповнення матеріальних резервів. При цьому слід зробити застереження, що в п. 5 Порядку також вказується, що виконання відповідного обов'язку може бути об'єктивовано не лише за рахунок власних бюджетів, але й «також за рахунок добровільних пожертвувань фізичних і

юридичних осіб, благодійних організацій та об'єднань громадян, інших не заборонених законодавством джерел». Між тим, вказана норма може нести в собі очевидний корупційний ризик, що вказує на те, що вона суперечить потребі нормативного забезпечення антикорупційного правопорядку в сфері Держрезерву, який досягається в результаті виконання гарантій запобігання корупції. За таких обставин вбачається потреба в окресленні: по-перше, загальних засад запобігання корупції створення, утримання та поповнення матеріальних резервів (шляхом доповнення Порядку, затвердженого постановою КМУ від 30 вересня 2015 року № 775, пунктом 14-1); по-друге, відповідних корупційних ризиків та шляхів їх мінімізації (усунення) в антикорупційних стратегіях суб'єктів (вказане не повинно не виправдано обмежувати можливості накопичення таких резервів за рахунок гуманітарної допомоги, добровільних пожертвувань благодійних організацій [8, с. 18]), які здійснюють дії щодо оперативного, відомчого, регіонального і місцевого, а також об'єктового матеріальних резервів.

Окремо слід звернути увагу на те, що в п. 12 Порядку окреслюється перелік обставин, які є підставами для використання матеріальних резервів, зокрема: «здійснення запобіжних заходів у разі загрози виникнення надзвичайних ситуацій; ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; проведення невідкладних відновлювальних робіт і заходів; надання постраждалому населенню необхідної допомоги для забезпечення його життєдіяльності; розгортання та утримання тимчасових

пунктів проживання і харчування постраждалого населення» та ін.

При цьому слід зазначити, що Урядом, як суб'єктом, котрий забезпечує СДР (щонайперше, своєю нормативно-правовою діяльністю), також приймалися підзаконні акти, що неоднозначно позитивно або ж очевидно негативно позначались на функціонуванні СДР. В якості прикладу можемо назвати постанову від 04 грудня 2019 року № 985, що затверджує Порядок реалізації експериментального проєкту з проведення електронних аукціонів з реалізації матеріальних цінностей державного матеріального резерву, який був розроблений за пропозицією «Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Держрезерву стосовно реалізації з 10 грудня 2019 р. по 10 грудня 2020 р. експериментального проєкту з проведення електронних аукціонів з реалізації матеріальних цінностей ДМР». У відповідності до п. 5 вказаного Порядку, «реалізація організатором матеріальних цінностей здійснюється шляхом проведення аукціону за методом підвищення ціни або аукціону за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінових пропозицій». Проте, аналізуючи інформацію сайті Державного підприємства «ПРОЗОРРО.ПРОДАЖІ» (є адміністратором електронної торгової системи), можемо дійти висновку про відсутність підвищення результативності та ефективності реалізації матеріальних цінностей ДМР, адже у переважній більшості випадків відповідний аукціон не відбувся за відсутністю учасників (прикладом цьому є, зокрема, протоколи від 15 квітня 2020 року № UA-

PS-2020-04-08-000058-1, № UA-PS-2020-04-08-000068-1, № UA-PS-2020-04-08-000070-1, а також від 28 квітня 2020 року № UA-PS-2020-04-17-000114-2, № UA-PS-2020-04-17-000235-3).

При цьому проблематичним в цьому контексті є не те, що держава не спромоглась на передодні повномасштабної збройної агресії відчужити матеріальні цінності ДМР, що могло би здатись позитивним аспектом. Проблема полягає у тому, що реалізація відповідного експериментального проєкту обумовила марне витрачання часу, адже за цей час закінчились строки придатності матеріальних цінностей ДМР, які реалізовувались з проведення електронних аукціонів, а відтак: по-перше, було унеможливлено повторне проведення електронних аукціонів щодо реалізації таких матеріальних цінностей; по-друге, виникла необхідність у здійсненні дій та прийнятті рішень щодо вилучення відповідних матеріальних цінностей з обігу (подальше їх списання, переробка чи утилізація); по-третє, обумовило необхідність додаткових витрат коштів на вчинення дій (виконання рішень) стосовно списання, переробки чи утилізації нереалізованих матеріальних цінностей. Осмислюючи відповідну шкоду, погодимось із оцінкою такої ситуації, яку окреслили І. В. Голінка, Ю. П. Шамрай та Ю. М. Білоконь, а саме: «Такий результат проведення процедур реалізації запасів не лише позбавив Держрезерв фінансових ресурсів (або значно зменшив їх обсяги у випадку можливості здійснення переробки) для закупівлі нової продукції через неможливість використання матеріальних цінностей потенційними

споживачами за прямим призначенням, але й може призвести до необхідності залучення додаткових бюджетних коштів для утилізації цих запасів» [9, с. 107].

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що на сьогоднішній день КМУ виконує важливі функції нормативно-правового забезпечення СДР, приймаючи різні підзаконні акти: постанови (зокрема, 2004 року № 1078, 2014 року № 517, 2015 року № 775, 2018 року № 223) та розпорядження (2022 року № 771-р, 2023 року № 462-р та ін.). Поряд із тим, критичний аналіз положень нормативно-правових актів КМУ в сфері функціонування СДР дозволяє дійти висновку, що в результаті нормотворчої діяльності Уряд створив акти, які потребують удосконалення в рамках триваючої реформи СДР. Загальним проблемним питанням є те, що у відповідних актах Уряду не в достатній мірі враховується поточний стан демократизації українського суспільства та системи публічного адміністрування, а також проблема корупції в СДР. На цю ж обставину звертається увага Л. Ф. Стрнад і О. М. Чечеля, котрі справедливо констатують, що, зокрема, «надання публічності процесам реалізації матеріальних цінностей з державного резерву є об'єктивною реакцією на демократизацію суспільних процесів в Україні, в тому числі в контексті подолання та мінімізації випадків корупції, оскільки частіше за все фінансування видатків державного резерву України відбувається із потенційними корупційними ризиками з огляду на неможливість чіткого контролю за вартістю ма-

теріальних цінностей, прозорості процедури їх закупівель» [10, с. 53].

Так, критичний аналіз Положення 2014 року № 517, затвердженого постановою КМУ 2014 року № 517, вказує на те, що в процесі створення нового положення про Держрезерв необхідно: по-перше, конкретизувати мету діяльності цього ЦОВВ; по-друге, окреслити можливості (підстави, умови, права та ін.) здійснення громадського контролю за діяльністю Держрезерву (без шкоди для збереження державної таємниці, яка стосується ДМР). Також в триваючому процесі реформування законодавства у сфері функціонування СДР та забезпечення цієї системи слід удосконалити й Порядок реалізації матеріальних цінностей державного резерву, затверджений постановою КМУ 2004 року № 1078, приймаючи до уваги наступне: по-перше, в п. 4 не містить: перелік організаційних заходів, що здійснюються для проведення аукціону з реалізації матеріальних цінностей; перелік загальних методичних засад здійснення таких організаційних заходів; основні критерії оцінювання достатності здійснення таких заходів; особливості контролю за здійсненням таких заходів; обов'язок публікування звіту за ре-

зультатами такого контролю та ін. (звісно, без шкоди для національної безпеки); по-друге, в пунктах 7 і 8 не міститься жодних реальних гарантій цілодобового відображення оголошення про проведення аукціону (зміни місця, дати, часу або ж умов його проведення) на офіційному веб-сайті Держрезерву, а також не передбачається створення окремого веб-сайту таких аукціонів, що був би створений на основі блокчейн-технології (це унеможливило би неправомірний вплив на форму та зміст вказаних оголошень). При цьому Порядок створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, затверджений постановою КМУ 2015 року № 775, не містить: по-перше, загальних засад запобігання корупції створення, утримання та поповнення матеріальних резервів; по-друге, обов'язку суб'єктів, які здійснюють дії (приймають рішення) щодо оперативного, відомчого, регіонального і місцевого, а також об'єктового матеріальних резервів, передбачати в їх антикорупційних стратегіях відповідні корупційні ризики, а також окреслювати шляхи їх мінімізації (усунення).

Список використаних джерел

1. Заверуха В. Г. Проблеми системного аналізу принципів адміністративно-правового регулювання нормотворчої діяльності в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія: Юридичні науки*. 2019. № 2 (58). С. 61–67.
2. Шаган О. В. Система принципів нормотворчості. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 64–69.
3. Коваленко С. О. Державний резерв як головний компонент системи забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 253–260.

4. Пилипюк Л. І. Місце та роль Кабінету Міністрів України в системі державних органів влади, що забезпечують ліквідацію наслідків чорнобильської катастрофи. *Наше право*. 2013. № 2. С. 175–179.
5. Пономарьов С. П. Компетенція і повноваження Кабінету Міністрів України в системі сектора безпеки і оборони держави. *Право.ua*. 2018. № 1. С. 35–42.
6. Чечель О. М. Напрями удосконалення державного управління в сфері державного матеріального резерву в післявоєнний період як елемент забезпечення національної безпеки. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2023. № 31 (147). С. 681–690. doi:10.51582/interconf.19-20.03.2023.071.
7. Яковчук Р. С., Саміло А. В. Теоретичні аспекти розробки та прийняття управлінських рішень в умовах надзвичайних ситуацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1134> (дата звернення: 19.01.2025).
8. Кришталь Т. М. Правове регулювання створення матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. *Проблеми правової системи України: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 10 грудня 2021 р.)*. Черкаси: ЧДТУ, 2021. С. 16–18.
9. Голінка І. В., Шамрай Ю. П., Білоконь Ю. М. Удосконалення процедур реалізації матеріальних цінностей державного матеріального резерву України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 4 (94). С. 106–109. doi:10.26642/jen-2020-4(94)-106-109.
10. Стрнад Л. Ф., Чечель О. М. Організаційно-правове регулювання процесу формування державного резерву України. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen Forschung der: Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der I internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (Zürich, 10. September, 2021)*. Zürich: Europäische Wissenschaftsplattform, 2021. С. 52–54. doi:10.36074/logos-10.09.2021.11.

References

1. Zaverukha, V.H. (2019). Problemy systemnoho analizu pryntsypiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання normotvorchoi діяльності v Ukraini [Problems of systematic analysis of the principles of administrative and legal regulation of rule-making in Ukraine]. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Series: Legal Sciences*, 2 (58), 61–67 [in Ukrainian].
2. Shahan, O.V. (2014). Systema pryntsypiv normotvorchoosti [System of rule-making principles]. *Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytskyi*, 9, 64–69 [in Ukrainian].
3. Kovalenko, S.O. (2012). Derzhavnyi rezerv yak holovnyi komponent systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The state reserve is the main component of Ukraine's national security system]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 3, 253–260 [in Ukrainian].
4. Pylypiuk, L.I. (2013). Mistse ta rol Kabinetu Ministriv Ukrainy v systemi derzhavnykh orhaniv vlady, shcho zabezpechuiut likvidatsiiu naslidkiv chornobylskoi katastrofy [The place and role of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of state authorities that ensure the liquidation of the consequences of the Chornobyl disaster]. *Our Law*, 2, 175–179 [in Ukrainian].
5. Ponomarov, S.P. (2018). Kompetentsiia i povnovazhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy v systemi sektora bezpeky i oborony derzhavy [Competence and powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of the security and defense sector of the state]. *Pravo.ua*, 1, 35–42 [in Ukrainian].

6. Chechel, O. M. (2023). Napriamy udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia v sferi derzhavnoho materialnoho rezervu v pisliavoiennyi period yak element zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Directions for improving state management in the field of state material reserves in the post-war period as an element of ensuring national security]. *Scientific Collection «InterConf+»*, 31 (147), 681–690. doi:10.51582/interconf.19-20.03.2023.071 [in Ukrainian].
7. Samilo, A. V. (2017). Teoretychni aspekty rozrobky ta pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh nadzvychainykh sytuatsii [The theoretical aspects of developing and making management decisions in emergency situations]. *Public Administration: Improvement and Development*, 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1134> (request: 19.01.2025) [in Ukrainian].
8. Kryshtal, T. M. (2021). Pravove rehuliuвання створення матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [Legal regulation of the creation of material reserves for the prevention and liquidation of emergency situations]. *Problems of the Legal System of Ukraine: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Cherkasy, December 10, 2021). Cherkasy: ChDTU, 16–18 [in Ukrainian].
9. Holinka, I. V., Shamrai, Yu. P. & Bilokon Yu.M. (2020). Udoskonalennia protsedur realizatsii materialnykh tsinnosti derzhavnoho materialnoho rezervu Ukrainy [Improvement of procedures for the realization of material values of the state material reserve of Ukraine]. *Economy, Management and Administration*, 4 (94), 106–109. doi:10.26642/jen-2020-4(94)-106-109 [in Ukrainian].
10. Strnad, L. F. & Chechel, O. M. (2021). Orhanizatsiino-pravove rehuliuвання процесу формування державного резерву України [Organizational and legal regulation of the formation process of the state reserve of Ukraine]. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen Forschungder: Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der I internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (Zürich, 10. September, 2021). Zürich: Europäische Wissenschaftsplattform, 52–54. doi:10.36074/logos-10.09.2021.11 [in Ukrainian].

Azimov Hidaia, Ph.D student of the V. M. Koretsky Institute of State and Law research institute of the National Academy of Sciences of Ukraine

Regulatory and legal support for the state reserve system by the Cabinet of Ministers of Ukraine

The article is dedicated to analyzing the regulatory and legal support for the state reserve system of Ukraine, particularly in light of the reforms initiated by the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2022. The author examines the role of government decrees that regulate the operation of the state reserve system and their impact on the effectiveness of its functioning. Special attention is given to the issues arising from the deficiencies in the existing regulatory legal acts, such as the lack of a clear purpose for the activities of the reserve management bodies, insufficient transparency in auction procedures, and limitations on public oversight of the activities of the state agency. The article discusses key regulatory legal acts, including government resolutions from 2004, 2014, 2015, and 2018, which establish rules for the realization of material values, the creation, and use of the state reserve. However, it is noted that these acts require improvement, as

they do not account for contemporary challenges, such as the need for the democratization of governance processes and the fight against corruption. Special attention is given to the necessity of introducing new control mechanisms, including the use of technologies like blockchain to ensure auction transparency and protect against manipulation. Furthermore, the article proposes ways to enhance the regulatory and legal framework by clearly defining the tasks and powers of new state reserve management bodies and implementing measures to prevent corruption risks. Overall, the author emphasizes that for the successful reform of the state material reserve system, it is important not only to improve existing legislation but also to ensure an appropriate level of control and transparency in all processes related to the management of state material reserves. Given the importance of the state reserve for ensuring national security, the article also highlights the need to integrate modern approaches to the management of material resources. Special attention is given to improving methods for evaluating the effectiveness of reserve use, which will help reduce financial costs and enhance the state's readiness for emergency situations. It is also proposed to improve collaboration between state bodies and the private sector to optimize the procedures for the supply and storage of state reserve material values.

Keywords: *Cabinet of Ministers of Ukraine, legal regulation, legislative activity, regulatory and legal support, state material reserve system reform, state reserve system, sub-legal act.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.10

УДК 342.9

*Донков С. В.,
PhD, докторант кафедри
адміністративного права та
процесу Харківського національного
університету внутрішніх справ України
svdonkov11@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1909-0379*

АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ

У статті досліджено особливості дисциплінарної відповідальності арбітражних керуючих в Україні, яка має дуже складну специфіку, обумовлену особливостями їх правового статусу. Окрім приватно-правового характеру діяльність арбітражних керуючих обтяжена адміністративно-публічним елементом, пов'язаним з отриманням права на здійснення професійної діяльності через спеціально уповноважений державний орган – Міністерство юстиції України - та процедурою призначення у справах про банкрутство (неспроможність) господарським судом. Тобто, арбітражні керуючі в Україні, хоча не є держслужбовцями, посадовими особами суду, представниками кредиторів та боржників в судових процедурах банкрутства, але наділені повноваженнями зовнішнього адміністрування, нагляду та управління за господарською діяльністю боржників та уповноважені на максимально повне та пропорціональне задоволення вимог кредиторів.

У статті встановлено, що особливості контролю за діяльністю арбітражних керуючих в Україні зумовлені зростаючою роллю інституту банкрутства в економіці та необхідністю забезпечення законності та ефективності процедур відновлення платоспроможності або ліквідації боржників. Арбітражний керуючий є ключовою фігурою у цих процедурах, наділеною значними повноваженнями та відповідальністю. Неналежне виконання ним своїх обов'язків може призвести до порушення прав кредиторів, боржників та інших учасників провадження у справі про банкрутство, а також до підриву довіри до всієї системи.

У зв'язку з цим, ефективний контроль за діяльністю арбітражних керуючих є надзвичайно важливим. Система контролю в Україні включає різні рівні та органи, серед яких особливе місце посідає адміністративний контроль, що здійснюється Міністерством юстиції України, та судовий контроль, який реалізується господарськими судами в рамках провадження у справах про банкрутство.

Ключові слова: адміністративне регулювання, адміністративні процедури, арбітражний керуючий, банкрутство, адміністративно-правовий кон-

троль, судовий контроль, адміністративно-правові відносини, Міністерство юстиції України, господарський суд, адміністративна відповідальність, ліцензування, реєстр арбітражних керуючих, законодавство про банкрутство, процедури банкрутства.

Постановка проблеми. Головним пріоритетом процедур банкрутства (неспроможності) у нашій країні є найбільш повне погашення вимог кредиторів у найкоротші процесуальні строки та з найменшими затратами. Ефективність реалізації зазначених завдань у повній мірі залежить від професійної, сумлінної та оперативної роботи арбітражних керуючих. Зважаючи на публічно-правовий характер діяльності арбітражних керуючих та здійснення ними адміністративно-розпорядчих функцій щодо реалізації й розподілу майна боржників на користь їх кредиторів, особливе значення має здійснення контролю за їх діяльністю. Основним завданням цієї статті є дослідження та аналіз ключових аспектів контролю за діяльністю арбітражних керуючих з боку адміністративних органів Міністерства юстиції України та господарських судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років питання відповідальності арбітражних керуючих (адміністративної, цивільної, дисциплінарної) привертає значну увагу науковців. Так, слід відзначити праці дослідників, присвячені кваліфікації арбітражних керуючих [8] відповідальності арбітражних керуючих [9], адміністрування державних реєстрів банкрутства [12], забезпечення законності у справах про банкрутство [13], оскарження дій арбітражних керуючих [19], питання призначення та відсторонення арбітражних керуючих у

справах про банкрутство [22], питання взаємодії органів державної влади у сфері банкрутства [24].

Це пов'язано з глобальними трансформаціями правової системи України, імплементацією сучасних моделей законодавства країн Європейського Союзу, зумовленими розвитком професії арбітражного керуючого, потребою у спрощенні адміністративних процедур, підвищенні ефективності контролю та забезпеченні доступності інформації про їх діяльність.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: Розкрити теоретичні засади контролю за діяльністю арбітражних керуючих у сфері банкрутства, проаналізувати нормативно-правове регулювання адміністративного контролю, що здійснюється Міністерством юстиції України, дослідити форми та методи судового контролю за діяльністю арбітражних керуючих у господарському судочинстві, виявити особливості взаємодії та розмежування повноважень між Міністерством юстиції України та господарськими судами у здійсненні контролю, запропонувати можливі шляхи вдосконалення системи контролю за діяльністю арбітражних керуючих в Україні. Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі контролю за діяльністю арбітражних керуючих з боку Міністерства юстиції України та господарських судів. Предметом дослідження є нормативно-правові акти, наукові

праці та практика застосування законодавства у сфері контролю за діяльністю арбітражних керуючих адміністративними та судовими органами.

Виклад основного матеріалу.

Контроль як функція управління є системним процесом спостереження та перевірки діяльності об'єкта управління на предмет відповідності встановленим стандартам, планам та прийнятим рішенням [5]. У сфері банкрутства контроль за діяльністю арбітражних керуючих спрямований на забезпечення належного виконання ними своїх обов'язків, дотримання законодавства та захист прав учасників провадження [23].

Арбітражний керуючий є ключовим учасником процедур банкрутства, наділеним спеціальним правовим статусом, що визначає його права, обов'язки та відповідальність [10]. Його діяльність має бути об'єктивною, неупередженою та спрямованою на досягнення мети процедур банкрутства, передбачених Кодексом України з процедур банкрутства [36].

Відповідно до статті 21 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУПБ), арбітражні керуючі несуть за виконання своєї діяльності наступні види відповідальності: цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну, кримінальну.

З перелічених видів юридичної відповідальності саме дисциплінарна відповідальність представляє собою особливий інтерес для дослідження, потребує концептуального переосмислення та законодавчого реформування зважаючи на перелічені нижче чинники.

Дисциплінарна відповідальність є одним із видів юридичної

відповідальності. Класичне поняття дисциплінарної відповідальності у вітчизняному законодавстві міститься у Кодексі законів про працю (далі - КЗПП) [4], який регулює відносини роботодавців та працівників. У сфері трудових відносин дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, звітувати перед роботодавцем за свої протиправні винні дії та понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового права. Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок — винне, протиправне невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього посадових обов'язків (порушення трудової дисципліни), за яке передбачається дисциплінарна відповідальність. Відповідно до статті 147¹ КЗПП: «Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника». У відповідності із змістом КЗПП, Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням дисциплінарного проступку, за порушення трудової дисципліни, передбаченої правилами трудового розпорядку, дисциплінарним статутом або іншим дисциплінарним регламентом.

Виникає низка питань: чи є арбітражний керуючий суб'єктом трудових відносин, працівником у розумінні КЗПП, який вид дисциплінарної відповідальності до нього застосовується? Профільне законодавство не дає відповіді на це запитання, проте конкретну відповідь ми знахо-

димо у Податковому кодексі України. Оскільки арбітражний керуючий є суб'єктом незалежної професійної діяльності згідно з п. 1, ст. 10 КУПБ, то у відповідності до ПКУ від не може бути працівником, оскільки він є самозайнятою особою (ст. 14.1.226 ПКУ).

У законодавстві про банкрутство дисциплінарна відповідальність не має достатнього правового визначення видів дисциплінарних проступків, хоча зміст дисциплінарних проступків може визначатися виключно законом. Зазначений висновок базується на положеннях ст. 92 Конституції України [33], а також на практиці застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція). При тлумаченні закону неприпустимим є використання розширеного тлумачення конструкції закріплених у ньому дисциплінарних проступків. Таке тлумачення не відповідає принципу правової визначеності, а отже суперечить ст. 8 Конституції України та порушує гарантії, які надані відповідно до права на професію за ст. 8 Конвенції.

Система контролю за діяльністю арбітражних керуючих в Україні є багаторівневою та включає адміністративний, судовий контроль, контроль з боку саморегулювальної організації та контроль з боку учасників провадження [15]. Правове регулювання цих видів контролю здійснюється Конституцією України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом України з процедур банкрутства та іншими нормативно-правовими актами [41].

Міністерство юстиції України є основним органом виконавчої влади,

що здійснює державне регулювання та контроль у сфері банкрутства, зокрема щодо діяльності арбітражних керуючих [39]. Адміністративний контроль спрямований на забезпечення дотримання арбітражними керуючими вимог законодавства, ліцензійних умов та професійної етики [28].

Основними формами та методами адміністративного контролю є: ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих України, що забезпечує публічність інформації про арбітражних керуючих та їхню діяльність [12]; проведення кваліфікаційних іспитів, спрямоване на перевірку професійної компетентності [8]; розгляд скарг на дії або бездіяльність арбітражних керуючих, що є важливим механізмом захисту прав учасників провадження [20]; проведення планових та позапланових перевірок діяльності арбітражних керуючих, спрямованих на виявлення та попередження порушень [32].

За результатами контрольних заходів Міністерство юстиції України має право застосовувати до арбітражних керуючих заходи дисциплінарної відповідальності, такі як попередження, зупинення або анулювання свідоцтва на право здійснення діяльності арбітражного керуючого. Під час визначення виду дисциплінарного стягнення враховуються ступінь вини арбітражного керуючого, тяжкість вчиненого ним дисциплінарного проступку, а також те, чи застосовувалися раніше до арбітражного керуючого дисциплінарні стягнення. [Стаття 23 Кодексу України з процедур банкрутства].

Судовий контроль є важливим елементом системи контролю за дія-

льністю арбітражних керуючих, що здійснюється господарськими судами в рамках провадження у справах про банкрутство [25]. Правовою основою судового контролю є Господарський процесуальний кодекс України [34] та Кодекс України з процедур банкрутства. Роль судового контролю полягає у забезпеченні законності дій арбітражного керуючого та захисті прав учасників провадження у справах про банкрутство [31].

Основні форми судового контролю включають:

1. Розгляд скарг учасників провадження на дії або бездіяльність арбітражного керуючого [Стаття 7, 60 Кодексу України з процедур банкрутства; Стаття 42 Господарського процесуального кодексу України]. Судова практика розгляду таких скарг є важливим джерелом розуміння проблемних аспектів діяльності арбітражних керуючих [19].

2. Затвердження звітів арбітражного керуючого [Статті 49, 61 Кодексу України з процедур банкрутства], що передбачає оцінку судом законності та обґрунтованості вчинених арбітражним керуючим дій та понесених витрат [30].

3. Відсторонення або призначення арбітражного керуючого [Стаття 30 Кодексу України з процедур банкрутства] за наявності підстав, передбачених законом, таких як неналежне виконання обов'язків або конфлікт інтересів [22].

4. Притягнення арбітражного керуючого до відповідальності, зокрема стягнення збитків, завданих його неправомірними діями [Стаття 36 Кодексу України з процедур банкрутства; Стаття 22 Цивільного кодексу України від 16.01.2003

№ 435-IV]. Стаття 25 КУзПБ прямо передбачає відшкодування шкоди, заподіяної з вини арбітражного керуючого. Розрізняється відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконних дій, неумисних дій або помилки (за рахунок арбітражного керуючого або страхових виплат), та умисних дій чи бездіяльності (відшкодовується арбітражним керуючим). Питання відповідальності арбітражних керуючих досліджуються сучасними вченими [9].

5. Взаємодія та розмежування повноважень Міністерства юстиції України та господарських судів у здійсненні контролю за діяльністю арбітражних керуючих.

Взаємодія між Міністерством юстиції України та господарськими судами у сфері контролю за діяльністю арбітражних керуючих є важливим для забезпечення всебічного та ефективного контролю [24]. Адміністративний контроль Мінюсту має превентивний характер та спрямований на попередження порушень, тоді як судовий контроль є реакцією на вже вчинені порушення в рамках конкретного провадження [18. С. 150-175].

Розмежування повноважень визначається законодавством. Мінюст здійснює контроль за дотриманням професійних умов та норм чинного законодавства. Саморегулювальна організація арбітражних керуючих (Національна асоціація арбітражних керуючих України) здійснює контроль за дотриманням професійної етики та загальних вимог до діяльності арбітражних керуючих поза межами конкретних судових справ. Господарські суди контролюють законність дій арбітражних керуючих у межах розгляду

справ про банкрутство, оцінюючи їхню відповідність законодавству та інтересам учасників провадження [2. С. 280-305].

Проблеми взаємодії можуть виникати при паралельному розгляді одних і тих самих фактів порушень Мінюстом та господарським судом. У таких випадках важливим є забезпечення обміну інформацією та координації дій між цими органами [13. С. 110-125]. Зазвичай, Дисциплінарна комісія арбітражних керуючих, що складається з чотирьох представників СРО та трьох представників Мінюсту, обов'язково враховує результати розгляду діяльності арбітражних керуючих господарським судом.

Висновки. Таким чином, підвищення ефективності контролю за діяльністю арбітражних керуючих є важливим для зміцнення інституту банкрутства в Україні. Це має вирішальне значення для підвищення результатів реалізації заходів процедур банкрутства, а саме погашення кредиторської заборгованості

та відновлення платоспроможності боржників.

Дисциплінарна відповідальність у професії арбітражних керуючих в Україні має змішаний характер. За своєю суттю вона є частково цивільною, частково - дисциплінарно-адміністративною відповідальністю та чітко не унормована діючим законодавством. Вона має елементи цивільно-правової відповідальності, зважаючи на факти притягнення арбітражних керуючих до дисциплінарної відповідальності навіть за разове порушення чинного законодавства.

Арбітражні керуючі, які притягуються до дисциплінарної відповідальності, несуть відповідальність за порушення законодавства, правил організації своєї професійної діяльності, правил професійної етики, регламентів СРО. Суттєвою проблемою, яка має вирішуватися науковцями, законодавцями та судовою практикою – є дублювання повноважень контролю за діяльністю арбітражних керуючих різними адміністративними органами.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
2. Адміністративна юстиція в Україні : проблеми теорії та практики / за ред. І. Б. Коліушка. Київ: Конус-Ю, 2017. 284 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. В. Зайчука. Київ: КНТ, 2017. 315 с.
4. Андрійко О. Ф. Державне управління: основи теорії і практики : підручник. Київ : Знання, 2000. 286 с.
5. Андрущак І. Є. Державне управління : термінологічний словник. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2003. 465 с.
6. Бевзенко В. М. Адміністративна процедура: поняття, принципи та ознаки. *Право України*. 2012. № 1. С. 78–85.
7. Біла-Тіунова Л. Р. Адміністративне регулювання економіки : теоретико-правові засади. Одеса : Фенікс, 2011. 368 с.

8. Білоус В. Т. Кваліфікаційний іспит арбітражного керуючого: проблеми організації та проведення. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 3. С. 88–93.
9. Бортник Н. П. Цивільно-правова відповідальність арбітражного керуючого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 51. Т. 2. С. 112–116.
10. Васильєв С. В. Правовий статус арбітражного керуючого в Україні : монографія. Харків : Право, 2015. 286 с.
11. Гаращук В. М. Адміністративне судочинство України : навчальний посібник. Херсон : Олді-плюс, 2016. 315 с.
12. Гончаренко О. М. Правові засади функціонування Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 112–119.
13. Забезпечення законності у сфері банкрутства: проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення: збірник наукових праць за ред. Н. С. Кузнєцової. Київ: Правова єдність. 2021. 452 с.
14. Заверуха Є. В. Адміністративно-правові засади ліцензування господарської діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 282 с.
15. Законодавство України про банкрутство : науково-практичний коментар / за ред. О. М. Вінник. Київ: КНТ, 2019. 512 с.
16. Картузова Л. О. Адміністративна відповідальність : загальна частина: навчальний посібник. Одеса: Фенікс, 2014. 385 с.
17. Коваль Л. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 469 с.
18. Коментар до Кодексу України з процедур банкрутства / за ред. І. С. Ткаченко. Київ: Юридична практика. 2020. 510 с.
19. Кузьмін С. В. Оскарження дій арбітражного керуючого в господарському процесі: науково-практичний коментар. Харків: Фактор, 2019. 189 с.
20. Кузьмін С. В. Правові аспекти оскарження дій арбітражного керуючого в адміністративному порядку. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 105–110.
21. Мельник П. В. Теорія державного управління : підручник. Київ : Знання, 2009. 391 с.
22. Поляков Б. М. Підстави та порядок відсторонення арбітражного керуючого від виконання обов'язків у справі про банкрутство. *Юридична наука*. 2016. № 5. С. 130–135.
23. Проблеми теорії та практики банкрутства : монографія / за заг. ред. В. С. Щербини. Київ: Юрінком Інтер. 2015. 585 с.
24. Проблеми взаємодії органів державної влади у сфері банкрутства: аналітична доповідь / за ред. І. В. Петрова. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2020.
25. Про судовий контроль у цивільному судочинстві: науково-практичний коментар / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2013. 416 с.
26. Пропозиції щодо реформування законодавства про банкрутство в Україні: аналітична записка. Київ : Центр економічної стратегії, 2021.
27. Реєстри в публічному праві: науково-практичний посібник / за заг. ред. О. Ф. Андрійко. Київ : Юрінком Інтер. 2013. 159 с.
28. Степанов В. Ю. Адміністративно-правове регулювання діяльності арбітражних керуючих в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 311 с.
29. Стефанюк В. С. Адміністративне судочинство : підручник. Харків : Право, 2014. 418 с.

30. Ткаченко І. С. Звіт арбітражного керуючого у процедурі банкрутства: правова природа та порядок затвердження. *Вісник господарського судочинства*. 2017. № 2. С. 75–81.
31. Щербина В. С. Господарське судочинство : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 582 с.
32. Яковлев М. В. Адміністративний нагляд за діяльністю арбітражних керуючих: сутність та особливості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2015. Вип. 69. С. 230–237.
33. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
34. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
35. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
36. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
37. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
38. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
39. Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
40. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0436-01#Text>
41. Порядок здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) : Наказ Міністерства юстиції України від 1 02.08.2013 № 1515/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1228-19#Text>

Donkov Serhii, PhD, Doctoral Candidate at the Department of Administrative Law and Procedure Kharkiv National University of Internal Affairs Ukraine
svdonkov11@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1909-0379

Administrative regulation of disciplinary liability of bankruptcy trustees

This article investigates the specificities of disciplinary responsibility borne by bankruptcy trustees in Ukraine, a matter characterized by considerable complexity stemming from the unique attributes of their legal status. Beyond the inherent private law nature of their activities, the role of bankruptcy trustees is encumbered by an administrative-public dimension. This dimension is predicated upon the acquisition of the right to engage in professional practice through a duly authorized state agency – the Ministry of Justice of Ukraine – and the procedural appointment within bankruptcy (insolvency) proceedings by the commercial

court. Consequently, while not classified as civil servants, judicial officers, or representatives of creditors and debtors within the judicial framework of bankruptcy procedures, bankruptcy trustees in Ukraine are endowed with the authority for external administration, supervision, and management concerning the economic operations of debtors. Furthermore, they are mandated to ensure the most comprehensive and proportionate satisfaction of creditors' claims.

The article establishes that the specificities of control over the activities of bankruptcy trustees in Ukraine are determined by the increasing role of the institution of bankruptcy in the economy and the necessity of ensuring the legality and effectiveness of debt solvency restoration or debtor liquidation procedures. The article establishes that the specificities of control over the activities of bankruptcy trustees in Ukraine are determined by the increasing role of the institution of bankruptcy in the economy and the necessity of ensuring the legality and effectiveness of debt solvency restoration or debtor liquidation procedures. The bankruptcy trustee is a key figure in these procedures, vested with significant powers and responsibilities. Improper performance of their duties can lead to the violation of the rights of creditors, debtors, and other participants in the bankruptcy proceedings, as well as undermine trust in the entire system.

In this regard, effective control over the activities of bankruptcy trustees is extremely important. The control system in Ukraine includes various levels and bodies, among which a special place is occupied by administrative control carried out by the Ministry of Justice of Ukraine, and judicial control implemented by commercial courts within the framework of bankruptcy cases.

Keywords: *administrative regulation, administrative procedures, bankruptcy trustee, bankruptcy, administrative law control, judicial control, administrative law relations, Ministry of Justice of Ukraine, commercial court (economic court), administrative liability, licensing, register of bankruptcy trustees, bankruptcy legislation, bankruptcy procedures.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.11
УДК 342.9

*Пичурин А. А.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-4515-0663*

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті з метою визначення ключових характеристик понять «контроль» та «державний контроль» проведено науковий огляд їх тлумачення. Сформульовано авторське бачення щодо тлумачення державного контролю у сфері використання інформаційних технологій. Зазначено, що контроль – це відносини між двома сторонами, в яких перша є суб'єктом контролю та здійснює цілеспрямоване спостереження та координаційний вплив на другу, тобто об'єкт контролю, з метою забезпечення відповідності його стану, процесу функціонування, законодавчо визначеним параметрам, показникам, стандартам, тощо. В процесі контролю суб'єкт має право та можливість втручатись в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта та фактично має над ним владу відповідного ступеня.

Аргументовано, що категорія «державний контроль» характеризується наступними аспектами: 1) термін «державний» у даному контексті інформує про основного та єдиного суб'єкта його здійснення – державу, в особі уповноважених законодавством органів влади, які володіють відповідними правами, ресурсами, а також несуть при цьому юридичні обов'язки; 2) державний контроль суворо регламентується законодавством України, яке визначає його межі, завдання, особливості, суб'єктів та інші механізми реалізації; 3) даний різновид контролю ґрунтується на принципах, що є вихідними засадами роботи всього публічного сектору та скеровують роботу органів державної влади; 4) об'єктом державного контролю є діяльність юридичних або фізичних осіб, що має особливу суспільну значимість, наслідки, критично впливає на соціум, економіку, екологію у зв'язку із чим потребує регулювання та спостереження з боку держави; 4) державний контроль здійснюється за допомогою спеціальної системи заходів, засобів та способів, які мають державно-владний (адміністративний), примусовий характер, дозволяють не тільки втручатись в оперативний процес роботи підконтрольного об'єкту, а також застосовувати міри юридичної відповідальності.

Зроблено висновок про те, що державний контроль у сфері використання інформаційних технологій – це публічно-владна діяльність уповноважених органів влади, яку складає система спеціальних адміністративних заходів, засобів та способів впливу і полягає у перевірці, спостереженні за фізичними та юридичними особами, які використовують інформа-

ційні технології в суспільно-важливих, критичних сферах або в особливо-значимому форматі, що зачіпає суспільні права, свободи та інтереси.

Ключові слова: контроль, державний контроль, інформаційні технології, суб'єкт здійснення контролю.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку держави інформаційні технології (далі - ІТ) інтегрувались практично в усі сфери суспільного життя, у зв'язку з чим контроль за їх використанням стає все більш актуальним питанням. Використання ІТ у рамках державного управління, бізнесу та соціальної царини несе в собі, як нові можливості національного розвитку, так і велику кількість загроз, пов'язаних із інформаційною безпекою, захистом персональних даних, правами користувачів інформаційних систем, різноманітними злочинними зловживаннями в процесі використання цифрових та комп'ютерних технологій. Через це, обов'язком держави є прийняття та вирішення нових викликів, пов'язаних із забезпеченням правопорядку і безпеки в сфері використання ІТ, за допомогою доступних нормативно-владних інструментів, одним з яких є державний контроль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день державний контроль є одним з найважливіших та найдієвіших інструментів державно-владного впливу, за рахунок якого підтримується законність та належний рівень правового порядку. Через це зміст та сутність державного контролю неодноразово ставали предметом численних наукових робіт. Зокрема, цій категорії приділили свою увагу такі вчені, як: Г. М. Бистрик, О. Г. Бондар, Ю. М. Воронін, Е. Ю. Грачова, Е. М. Гутцайт, Ю. А. Данілевський,

В. В. Денисенко, А. В. Денисова, В. В. Долежан, В. М. Гаращук, О. В. Головкін, О. А. Євтушевська, Т. С. Єдинач, Р. О. Ємець, Т. С. Кичилук, В. І. Курило, П. П. Овсянніков, О. П. Світличний, В. О. Хуторянський та багато інших. Втім, незважаючи на широке наукове підґрунтя, державний контроль має багато сфер застосування в рамках, яких особливості його вираження комплексно не досліджувались. Однією із таких галузей є сфера використання інформаційних технологій.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття державного контролю у сфері використання інформаційних технологій. Враховуючи виділену мету, завданнями статті є: опрацювати теоретичні підходи до тлумачення поняття державного контролю; встановити особливості реалізації даної категорії в сфері використання інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження необхідно розібратись із внутрішнім змістом та особливістю державного контролю у сфері використання ІТ. В основі його сутності лежить поняття «контроль», яке має полігалузеве визначення. Останнє походить від французького терміну «contrerole», що в перекладі означає ведення другого списку рахунків для перевірки одного іншим, що й робиться контролерами, які ведуть свої записи паралельно із записами касирів [1, с. 104].

Існує також думка, що французьке «controle» утворилося від латинського «contra» – префікс, що означає «протидію», «протилежність» тому, що виражено в другій частині слова, наприклад, «контрреволюція», «контрманевр». У другій частині слова «контроль» міститься слово «роль» (від латинського «role»), тобто міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь. В цьому випадку зі змісту слова «контроль», окрім «перевірки», впливає ще один зміст цього слова, який іноді не береться до уваги, - протидія чомусь небажаному. З цього виходить найбільш правильно розглядати контроль, як спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь [2; 3, с. 12].

Спираючись на викладене, можемо вказати: контроль – це відносини між двома сторонами, в яких перша є суб'єктом контролю та здійснює цілеспрямоване спостереження та координаційний вплив на другу, тобто об'єкт контролю, з метою забезпечення відповідності його стану, процесу функціонування, законодавчо визначеним параметрам, показникам, стандартам, тощо. В процесі контролю суб'єкт має право та можливість втручатись в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта та фактично має над ним владу відповідного ступеня. Одним із різновидів контролю є державний, який здійснюється в межах різноманітних сфер суспільної діяльності, а також має правові та інші спеціальні ознаки.

Поняття «державний контроль» зустрічається в різних законодавчих актах, але розкривається

лише в окремих з них. Наприклад, відповідно до Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», державний контроль – це діяльність компетентного органу, його територіальних органів, державних інспекторів, державних ветеринарних інспекторів, помічників державного ветеринарного інспектора та уповноважених осіб, що здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог. Державний контроль включає також діяльність з перевірки відповідності законодавству про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких продуктів на митну територію України [4].

В положеннях Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» зазначається, що державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспіль-

ства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища [5].

Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» державний експортний контроль визначено, як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України [6].

На сторінках юридичної літератури державний контроль розглядається в аспекті декількох концепцій. Так, окрема група науковців наділяють категорію значенням діяльності. Наприклад, за В. С. Шестаком державний контроль – це самостійно чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [7, с. 12–13]. «Державний контроль – це самостійна, функціонально виділена і об'єктивно необхідна діяльність, що має свій вираз у цілеспрямованій, самостійній роботі. Він відіграє ва-

жливу роль як перевіряюча і спрямовуюча сила з метою уникнення можливих відхилень чи неправомірних рішень при виконанні завдань і досягненні поставлених цілей», – пише О. Ф. Андрійко [8; 9, с. 131]. О. М. Бандурка слушно зазначає, що сутність і призначення державного контролю полягає у діяльності із спостереження за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, отриманні об'єктивної й достовірної інформації про стан законності та дисципліни, застосуванні заходів щодо попередження й усунення порушень законодавства, виявленні причин та умов, що сприяли порушенню правових норм, застосуванні заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм права [10; 11].

Аналізуючи різні підходи до визначення сутності і значення поняття «державний контроль», М. М. Терещенко запропонувала розуміти цю категорію, як форму реалізації державного управління, яка забезпечує перевірку виконання законів та інших нормативних актів із метою недопущення відхилень від встановлених законодавством норм та правил; особливу функцію держави, яка виражається в діяльності її органів і спрямована на отримання та аналіз інформації про процеси та явища, що відбуваються в суспільстві, встановлення порушень і відхилень від нормативних і індивідуальних приписів [12, с. 120].

Досить змістовно та комплексно сутність поняття державного контролю розкриває Т. В. Маматова. На відміну від багатьох інших теоретичних підходів дослідниця пропонує трикомпонентне визначення зазначеного терміну: 1) державний

контроль (правова компонента) – це реалізація функції втручання держави в діяльність будь-яких організацій у разі виникнення загрози безпеці людини, держави, навколишнього середовища; 2) державний контроль (функціональна компонента) – це процес вироблення корегувальних дій, що базується на порівнянні фактичного та заявленого стану об'єкта відповідно до визначених критеріїв; 3) державний контроль (інформаційна компонента) – це виявлення фактів або намірів, що можуть призвести до виникнення загрози безпеці людини, держави, навколишнього середовища [13; 14, с. 63-64]. Противниками однополярного визначення поняття державного контролю також є Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний та В. К. Шкарупа, які вбачають сутність категорії в наступному: 1) спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта; 2) одержанні об'єктивної і достовірної інформації про стан законності та дисципліни; 3) вживанні заходів по запобіганню й усуненню порушень законності та дисципліни; 4) виявленні причин та умов, що сприяють правопорушенню; 5) вжитті заходів щодо залучення до відповідальності осіб, винних у порушенні законності та дисципліни [15, с. 95-96]. Досить унікальним є визначення державного контролю виділене В. С. Ківаловим. Як вважає вчений, контроль призначений для оцінювання відповідності здійснення функцій завданням, поставленим перед управлінням. Контроль забезпечує конкретність управління й здійснення його відповідно до прийнятих рішень. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, а також про ті

помилки та зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів [16, с. 292; 17, с. 210-211].

Висновки. З вищенаведеного можна констатувати відсутність на сьогоднішній день єдиного наукового визначення поняття «державний контроль», а тим більше законодавчого обґрунтування. До його загальних властивостей, виходячи із представлених тлумачень, доцільно віднести наступні: 1) термін «державний» у даному контексті інформує про основного та єдиного суб'єкта його здійснення – державу, в особі уповноважених законодавством органів влади, які володіють відповідними правами, ресурсами, а також несуть при цьому юридичні обов'язки; 2) державний контроль суворо регламентується законодавством України, яке визначає його межі, завдання, особливості, суб'єктів та інші механізми реалізації; 3) даний різновид контролю ґрунтується на принципах, що є вихідними засадами роботи всього публічного сектору та скеровують роботу органів державної влади; 4) об'єктом державного контролю є діяльність юридичних або фізичних осіб, що має особливу суспільну значимість, наслідки, критично впливає на соціум, економіку, екологію у зв'язку із чим потребує регулювання та спостереження з боку держави; 4) державний контроль здійснюється за допомогою спеціальної системи заходів, засобів та способів, які мають державно-владний (адміністративний), примусовий характер, дозволяють не тільки втручатись в оперативний процес роботи підконтрольного об'єкту, а також

застосовувати міри юридичної відповідальності.

Викладене дає можливість зробити висновок про те, що державний контроль у сфері використання інформаційних технологій – це публічно-владна діяльність уповноважених органів влади, яку складає система спеціальних адміністративних захо-

дів, засобів та способів впливу і полягає у перевірці, спостереженні за фізичними та юридичними особами, які використовують інформаційні технології в суспільно-важливих, критичних сферах або в особливо-значимому форматі, що зачіпає суспільні права, свободи та інтереси.

Список використаних джерел

1. Марченко Б. М. Адміністративна діяльність державної прикордонної служби України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро. 2009. 223 с.
2. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. 176 с.
3. Лученко Д. В. Контрольне провадження : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2003. 180 с.
4. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 №2042-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 №877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02.2003 №549-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 23. Ст. 148. Ст. 2975.
7. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2002. 16 с.
8. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. К., 1999. 378 с.
9. Буткевич С. А. Адміністративно-правий статус Державного комітету фінансового моніторингу України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро. 2009. 233 с.
10. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. О. 1996. 55 с.
11. Яковлева Г. Державний нагляд і контроль у сфері соціального забезпечення населення України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 90–93.
12. Терещенко М. М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2019. Том 30(69). С. 117–121.
13. Маматова Т. В. Трактуння поняття «державний контроль» у сучасному законодавстві України та його уточнення. *Вісник Державної служби України*. 2004. № 1. С. 23–26.
14. Макаренко Ю. Дефініція державного контролю у сфері земельних ресурсів: проблемні питання формулювання. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. МАІ. С.62–66.
15. Адміністративне право України : навч. посіб. Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа. К.: Вид. Паливода А. В. 2003. 384 с.

16. Адміністративне право України : підруч.. за заг. ред. С. В. Ківалова. О. : Юрид. літ, 2003. 896 с.

17. Гончаренко Г. А. Система суб'єктів державного контролю над сектором безпеки: поняття та основні види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 209–213.

Pychuryn Artem, Ph.D student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0009-4515-0663

The concept of state control in the sphere of the use of information technologies

In the article, in order to determine the key characteristics of the concepts of «control» and «state control», a scientific review of their interpretation is conducted. The author's vision of the interpretation of state control in the field of information technology use is formulated. It is noted that control is a relationship between two parties, in which the first is the subject of control and exercises targeted observation and coordination influence on the second, that is, the object of control, in order to ensure compliance with its state, functioning process, with legally defined parameters, indicators, standards, etc. In the process of control, the subject has the right and opportunity to intervene in the operational activities of the controlled object and actually has the appropriate degree of power over it.

It is argued that the category of “state control” is characterized by the following aspects: 1) the term “state” in this context informs about the main and sole subject of its implementation – the state, represented by the authorities authorized by law, which possess the relevant rights, resources, and also bear legal obligations; 2) state control is strictly regulated by the legislation of Ukraine, which defines its boundaries, tasks, features, subjects and other mechanisms of implementation; 3) this type of control is based on the principles that are the basic principles of the entire public sector and guide the work of state authorities; 4) the object of state control is the activity of legal entities or individuals that has special social significance, consequences, critically affects society, the economy, and the environment, and therefore requires regulation and supervision by the state; 4) state control is carried out using a special system of measures, means, and methods that are of a state-authority (administrative), coercive nature, allowing not only to intervene in the operational process of the controlled object, but also to apply measures of legal liability.

It is concluded that state control in the field of information technology use is a public-authority activity of authorized authorities, which consists of a system of special administrative measures, means and methods of influence and consists in checking and monitoring individuals and legal entities who use information technology in socially important, critical areas or in a particularly significant format that affects public rights, freedoms and interests.

Keywords: control, state control, information technology, subject of control.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.12
УДК 342.95:338.48]:614.2(477)

Теремецький В. І.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем
містознавства ДУ «ІЕПД
імені В. К. Макутова Національної
академії наук України»
e-mail: vladvokat333@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2667-5167

МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА СКЛАДОВА РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ МІСТ

У статті медичний туризм розглянуто як важливий інструмент після-воєнного економічного відновлення України та складову економіко-правової резильєнтності міст. Висвітлено основні передумови розвитку медичного туризму в Україні до початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, зокрема формування кластерних моделей, активізацію державно-приватного партнерства, залучення іноземних пацієнтів та поступове нормативно-правове забезпечення цієї сфери. Окрема увага приділена прикладу функціонування Dnipro Medical Cluster як успішному кейсу регіонального розвитку медичного туризму на засадах кластерної взаємодії.

Встановлено, що воєнний стан спричинив значну трансформацію медичного сектору, обумовлену новими запитами суспільства на доступність і мобільність медичних послуг, зокрема для внутрішньо переміщених осіб, осіб, які зазнали поранень внаслідок збройного конфлікту, людей з інвалідністю, військових та цивільних осіб, постраждалих внаслідок бойових дій. У цьому контексті проаналізовано явище вимушеного медичного туризму як форми соціально зумовленого переміщення громадян з метою отримання медичної допомоги в межах країни або за кордоном. Зазначено, що така форма медичної мобільності потребує комплексного правового, організаційного та фінансового забезпечення.

Особливу увагу приділено ролі медичного туризму у формуванні резильєнтності міст – здатності міст адаптуватися до кризових викликів і забезпечувати стаке функціонування критичної інфраструктури. Доведено, що медичний туризм виконує не лише економічну, а й соціальну та інституційну функції, сприяючи інвестиційній активності, розвитку людського капіталу, інтеграції вразливих груп населення, цифровій трансформації, відновленню та модернізації місцевої медичної інфраструктури. Сформульовано пропозиції щодо стратегічних напрямів державної політики у сфері медичного туризму, включаючи прийняття спеціального (профільного) закону, впровадження і реалізацію п'ятирічного плану розвитку, запровадження податкових пільг і преференцій, підтримку й поширення кластерних моде-

лей. Медичний туризм розглянуто як багатовекторний ресурс післявоєнної відбудови, гуманітарної стабільності та підвищення резильєнтності українських міст.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання резильєнтності міст, кластерна модель, стратегічне планування, стійкість, адаптація до міжнародних стандартів, воєнний та повоєнний періоди, інституційно-правові механізми, стратегічні пріоритети, економіко-правові інструменти.*

Постановка проблеми. В умовах триваючого воєнного стану та неминучої післявоєнної відбудови України потребують переосмислення пріоритети соціально-економічного розвитку. Насамперед це стосується зміцнення критичної інфраструктури, підвищення якості життя населення та забезпечення стійкості міського середовища. У цьому контексті медичний туризм постає як потужний інструмент економічного відновлення, здатний одночасно виконувати соціальні, гуманітарні та інвестиційні функції.

Розвиток медичного туризму в Україні протягом останнього десятиліття засвідчив його значний потенціал як чинника регіонального економічного зростання, джерела інвестицій та інструмента формування позитивного міжнародного іміджу держави. Серед досягнень довоєнного періоду слід виділити формування медичних кластерів, зокрема Dnipro Medical Cluster [1], цифровізацію медичних послуг, активізацію державно-приватного партнерства, інституціоналізацію через створення галузевих платформ і регіональних стратегій розвитку. Однак, незважаючи на прогрес, ці процеси відбувалися без належного стратегічного планування ролі медичного туризму в системі сталого міського розвитку.

Водночас оновлення державної політики у цій сфері має враховувати

як попередній досвід, так і нові виклики, пов'язані з масовим внутрішнім переміщенням населення, зростанням потреб у доступних і якісних медичних послугах та відновленням конкурентоспроможності українських міст. За таких умов медичний туризм перетворюється з економічної категорії на інструмент соціальної інтеграції, стимулювання інвестицій та підвищення довіри до держави.

Повномасштабне вторгнення, бойові дії та тимчасова окупація частини території України спричинили значну трансформацію системи охорони здоров'я, що актуалізувало потребу в переосмисленні функцій медичного туризму в повоєнний період. Одним із перспективних напрямів його розвитку є формування економіко-правової резильєнтності міст, тобто їхньої здатності адаптуватися до нових викликів та відновлювати критичну інфраструктуру, зокрема медичну. У цьому контексті медичний туризм є елементом стійкого міського розвитку, враховуючи його мультиплікативний вплив на соціальну, економічну та правову сфери.

Воєнні дії суттєво змінили характер попиту на медичні послуги. Особливо це стосується переміщення громадян усередині країни та за кордон з метою лікування, реабілітації або психологічної допомоги. Виник новий соціальний запит на

справедливу медичну мобільність і доступність якісної допомоги для внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, військових ветеранів та інших уразливих категорій населення. Це призвело до трансформації медичного туризму з класичної комерційної галузі у соціально орієнтовану модель, що потребує оновленої парадигми правового та управлінського регулювання.

Отже, військове вторгнення не лише зруйнувало сталі економічні зв'язки, але й створило нові суспільні запити. Зокрема, з'явилося явище так званого «вимушеного медичного туризму», тобто переміщення населення з небезпечних для життя та здоров'я територій до більш безпечних як у межах країни, так і за її межі де існують необхідні організаційно-правові, фінансові та матеріально-технічні умови для надання соціальних, медичних та інших послуг. Цей новий соціальний феномен потребує системного нормативно-правового регулювання та інтеграції в концепцію резильєнтності міст України. Така динаміка вимагає науково обґрунтованого підходу до стратегічного розвитку галузі з урахуванням змін у структурі попиту, правовому середовищі та форматах надання медичних послуг.

У цьому контексті постає потреба в розробці нових підходів до правового забезпечення медичного туризму, орієнтованих на посилення соціальної інтеграції, економічну стійкість та інвестиційну привабливість регіонів, зокрема через реалізацію кластерної моделі розвитку, що була апробована в рамках Dnipro Medical Cluster [1; 2].

Слід також зазначити, що потенціал медичного туризму у

зміцненні резильєнтності міст полягає в його здатності сприяти створенню нових робочих місць, забезпеченню та розширенню інклюзії, впровадженню цифрових сервісів і формуванню стійких бізнес-моделей, здатних адаптуватися до кризових умов. Крім того, важливим чинником функціонування та подальшого розвитку медичного туризму залишається якість надання послуг, оскільки визначальними критеріями є безпека пацієнта, індивідуалізація підходу та відповідність очікуванням споживачів. Це, зі свого боку, потребує належного правового регулювання на рівні стандартизації, ліцензування та нагляду [3, с. 383–384].

Проблематика правового й організаційного забезпечення медичного туризму є складовою частиною ширшого дискурсу про функціонування інститутів відкритого міста, заснованого на принципах прозорості, відповідальності та інноваційного управління [4, с. 30]. При цьому формування правового режиму міських агломерацій потребує інтеграції медичних, туристичних, соціальних та інвестиційних політик на локальному (місцевому) рівні [5, с. 42]. У цьому контексті медичний туризм розглядається не лише як інструмент локального економічного розвитку, а і як важлива складова державної політики у сферах охорони здоров'я, туризму, соціального захисту та національної безпеки.

Значна кількість практичних проблем пов'язана з правовою неврегульованістю поняття медичного туризму, відсутністю спеціального законодавства, нестачею єдиного підходу до класифікації його напрямів, а також із недостатньою інтеграцією в міжнародні системи

стандартів медичного обслуговування. Це суттєво ускладнює позиціонування України як конкурентної юрисдикції на глобальному ринку медичного туризму.

Отже, сучасний етап розвитку медичного туризму в Україні потребує комплексного міждисциплінарного дослідження його потенціалу з урахуванням правових, економічних, управлінських і соціальних аспектів у контексті загальнонаціонального повоєнного відновлення та забезпечення резильєнтності міст України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку медичного туризму, його правового регулювання та зв'язку з процесами економічного відновлення розглядалася у працях низки українських дослідників. Зокрема, у науковій літературі системно проаналізовано правові аспекти функціонування медичного туризму з акцентом на необхідність уніфікації правового статусу суб'єктів [6], забезпечення якості медичних послуг [3], а також нормативного закріплення механізмів правового захисту пацієнтів-іноземців в умовах транскордонної мобільності [7]. Крім того, існують публікації, присвячені правовим засадам регулювання ринку косметологічних і медичних послуг, що становлять важливу складову медичного туризму в Україні [8; 9], а також захисту прав споживачів таких послуг [10].

В окремих публікаціях акцентовано увагу на соціально-економічному потенціалі медичного туризму для наповнення державного бюджету та розвитку медичної інфраструктури. При цьому медичний туризм розглядається як механізм залучення інвестицій в економіку,

засіб створення нових робочих місць та інструмент збереження кваліфікованих медичних кадрів в Україні [11].

У колективній монографії Г. А. Миронової, Б. В. Дерев'янка та О. В. Юрчук [12] детально проаналізовано питання адміністративно-господарського регулювання та інвестиційного середовища. Автори обґрунтували необхідність імплементації спеціального правового режиму для інвестиційних проектів у галузі медичного туризму.

Основні засади формування організаційно-правових моделей медичного туризму розкрито у монографії А. О. Подзірова, який створює методологічну основу для подальших прикладних досліджень у цій сфері. Значну увагу в ній також приділено проблемам узгодження медичного і туристичного законодавства, а також питанням безпеки споживачів [13]. Серед інших важливих досліджень варто згадати працю Є. С. Гнедика, який запропонував авторську концепцію правового регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму, зокрема в частині податкового стимулювання інвестицій, створення сприятливих умов для реєстрації суб'єктів і розвитку туристичної інфраструктури [14].

У науковій літературі системно обґрунтовано економіко-правовий інструментарій забезпечення відкритості та резильєнтності міст як основи сталого розвитку урбанізованих територій, що є надзвичайно важливим у контексті відновлення критичної інфраструктури після війни [4]. Також опубліковано низку праць щодо правового режиму міських агломерацій, у яких висвітлено інституційно-правові механізми, що ма-

ють значення для формування територіальних кластерів медичного туризму, зокрема через синергію регіональних стратегій і гнучкість управлінських моделей [5].

Таким чином, незважаючи на наявність певної кількості наукових праць, більшість із них або фрагментарно аналізують проблематику медичного туризму, або не розглядають її у зв'язку з такими важливими чинниками, як економічне відновлення та резильєнтність міст у післявоєнний період. Це обумовлює актуальність і наукову новизну представленого дослідження.

Постановка завдання. Метою цієї статті є наукове обґрунтування потенціалу медичного туризму як чинника післявоєнного економічного відновлення України та складової економіко-правової резильєнтності українських міст в умовах кризових трансформацій.

Основне завдання дослідження – здійснити комплексний аналіз правових та економічних здобутків у сфері медичного туризму до початку повномасштабного вторгнення, виявити актуальні виклики воєнного стану, а також обґрунтувати стратегічні напрями розвитку галузі як інструмента міського відновлення, соціальної інтеграції та посилення стійкості системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу.

1. Історико-правові передумови розвитку медичного туризму в Україні. Довоєнний потенціал.

Упродовж останнього десятиліття Україна демонструвала стійку динаміку розвитку медичного туризму. Цьому сприяли як розмаїття природно-кліматичних ресурсів, так і конкурентна вартість медичних послуг при високій

кваліфікації українських лікарів. Формування правового підґрунтя для розвитку медичного туризму в Україні здійснювалося поетапно – на перетині норм законодавства у сфері охорони здоров'я, туризму, підприємництва та інвестицій. У науковій літературі виокремлюється кілька етапів цього процесу: від становлення у 1990-х роках до інституційної активізації у 2020–2021 роках, коли з'явилися реальні практики міжвідомчої координації та кластеризації [13, с. 21–25].

На початку 2020-х років активізувалися спроби концептуального осмислення медичного туризму як окремого виду економічної діяльності з чітко визначеним правовим режимом. Оскільки Закон України «Про туризм» встановлює загальні засади правового регулювання туристичної діяльності та не охоплює специфіку окремих її видів (зокрема медичного туризму) в наукових колах було запропоновано розробити спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про медичний туризм» [6, с. 176–177].

Автори цієї ідеї вважали, що основними завданнями цього закону має стати врегулювання правового статусу суб'єктів медичного туризму на різних рівнях, визначення їх повноважень, прав, обов'язків, а також державних гарантій. Крім того, було запропоновано структуру майбутнього закону з деталізацією дефініцій, принципів державної політики, повноважень суб'єктів і гарантій надання послуг [13, с. 25]. Такий підхід знайшов підтримку у працях вітчизняних дослідників, які обґрунтовували необхідність комплексної правової моделі, що поєднує медичне право, туристичне регулювання,

стандарти якості послуг і механізми державно-приватного партнерства [3; 13].

Серед важливих кроків на шляху формалізації правового поля слід відзначити появу законодавчих актів, які створювали загальні стимули для інвестування в медичну сферу. Зокрема йдеться про Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» № 1116-IX [15]. Його положення відкрили можливості для залучення інвесторів у медичну інфраструктуру, зокрема в межах туристичних кластерів.

Водночас правовий режим функціонування медичного туризму залишається фрагментарним, а відсутність єдиного закону «Про медичний туризм» стримує системний розвиток цієї галузі. Попри це, ще до 2022 року в Україні вже почали реалізовуватися перші регіональні ініціативи зі створення медичних кластерів. Одним із яскравих прикладів став Dnipro Medical Cluster [1]. Цей медичний кластер було створено у 2021 році на підставі меморандуму про співпрацю між Дніпропетровською обласною державною адміністрацією та Українською Асоціацією медичного туризму. Кластерна модель передбачала інтеграцію медичних, туристичних, логістичних та освітніх послуг у єдину сервісну систему, орієнтовану як на внутрішніх, так і на іноземних пацієнтів. Створення регіонального логістичного центру з просування медичного та туристичного потенціалу Дніпропетровщини сприяло поєднанню зусиль медичних закладів, освітніх установ, туристичних операторів і місцевої влади для розвитку галузі не лише на міжрегіо-

нальному, а й на міжнародному рівнях [2].

Передумовою виникнення цього медичного кластеру став Указ Президента України від 18 серпня 2020 року № 329, яким було поставлено за мету підвищення туристичної привабливості регіонів, розвиток креативних індустрій і запровадження спеціалізованих кластерів [16]. Ця ініціатива стала прикладом успішного державно-приватного партнерства у сфері медичного туризму. У межах кластеру реалізовувалася Стратегія розвитку медично-оздоровчого туризму Дніпропетровщини, що охоплювала цифровізацію послуг, розвиток інклюзивного туризму, формування медично-туристичних маршрутів, участь у міжнародних форумах і підтримку програм реабілітації [17].

Досвід функціонування кластера продемонстрував, що нормативне закріплення кластерного підходу та запровадження стратегічного планування стало одним із найважливіших досягнень довоєнного періоду. Як зазначає І. Сисоєнко, медичний туризм мав не лише іміджеве, а й стратегічне значення для розвитку економіки, охорони здоров'я та соціальної сфери [11].

Отже, до початку збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ), розв'язаної проти України у лютому 2022 року, наша держава досягла значного прогресу у формуванні нормативної, організаційної та інституційної основи для розвитку медичного туризму як перспективного напрямку регіональної політики, тісно пов'язаного з міською економікою, інвестиційною привабливістю та критичною інфраструктурою.

2. Медичний туризм в умовах війни: вимушений туризм, потреби внутрішньо переміщених осіб та мобільність медичних послуг

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України, яка розпочалася у 2022 році, суттєво змінила умови функціонування медичного туризму в державі. Значна частина медичної інфраструктури зазнала пошкоджень або була зруйнована, особливо у східних та південних регіонах. Водночас зросла потреба в медичних послугах серед військово-службовців, постраждалого цивільного населення, внутрішньо переміщених осіб, а також українських громадян, які перебувають за межами країни. За цих умов сформувався новий соціальний феномен – вимушений медичний туризм.

Цей термін охоплює масове переміщення населення з небезпечних для життя та здоров'я територій до більш безпечних як в межах країни, так і за її межі де існують необхідні організаційно-правові, фінансові та матеріально-технічні умови для надання соціальних, медичних та інших послуг. Його специфіка полягає у поєднанні добровільності послуг з обмеженістю права їх вибору внаслідок загроз життю та здоров'ю. Вимушений медичний туризм може бути внутрішнім (у межах країни) або зовнішнім (із виїздом за кордон) і потребує належного організаційного, правового, інфраструктурного та фінансового забезпечення процесу надання медичних, соціальних, реабілітаційних та інших послуг постраждалим категоріям громадян.

Станом на кінець 2024 року в Україні офіційно зареєстровано майже 4,6 мільйонів внутрішньо переміщених осіб [18, с. 12], що зумо-

вило колосальне навантаження на систему охорони здоров'я у приймаючих територіальних громадах. Ситуацію додатково ускладнили значна втрата медичного персоналу та пошкодження і руйнування 2 285 об'єктів медичних закладів (1 984 – пошкоджено, 301 – зруйновано) [19], що актуалізувало потребу в реорганізації системи обслуговування пацієнтів відповідно до нових умов.

Проведені дослідження підтверджують, що внутрішньо переміщені особи часто не мають належного доступу до медичної інфраструктури за місцем фактичного проживання. Серед найбільш актуальних проблем – потреба в лікуванні хронічних захворювань, забезпеченні медикаментами, реабілітації та психологічній підтримці. Особливо вразливими залишаються люди похилого віку, діти, особи з інвалідністю, хронічними недугами, а також поранені військовослужбовці та цивільні. Унаслідок тривалого стресу, втрати житла, роботи й соціальних зв'язків з'явилася потреба не лише в медичній, а й у спеціалізованій психологічній, реабілітаційній та паліативній допомозі. За таких умов подальший розвиток сфери медичного туризму набуває не лише економічного, а й чітко вираженого гуманітарного та соціального виміру. Він виходить за межі класичного комерційного підходу й трансформується на інструмент реалізації основоположних прав людини, зокрема права на життя і охорону здоров'я.

Держава була змушена оперативно реагувати на зміни, що відбулися у потребах пацієнтів і запитах суспільства. Внутрішньо переміщені особи отримали доступ до первинної

медичної допомоги незалежно від місця перебування та без необхідності укладення нової декларації з сімейним лікарем, що стало важливим кроком у забезпеченні їхніх прав на охорону здоров'я. Крім того, законодавчо було закріплено право внутрішньо переміщених осіб на отримання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я за новим місцем проживання, що підтверджується довідкою про взяття на облік.

Незважаючи на запроваджений в Україні правовий режим воєнного стану, держава забезпечила функціонування програми медичних гарантій, яка охоплює й складні клінічні випадки, зокрема онкологічні захворювання, реабілітацію, паліативну допомогу тощо. Це стало можливим завдяки ініціативам Міністерства охорони здоров'я України, яке впровадило спрощені механізми доступу до медичних послуг для внутрішньо переміщених осіб.

Програмні ініціативи, такі як медична евакуація за кордон, доступ до програми «Доступні ліки» та спрощене оформлення рецептурного забезпечення для внутрішньо переміщених осіб, стали елементами нової інфраструктури мобільної охорони здоров'я. Крім того, Міністерством охорони здоров'я України розроблено критерії для евакуації за кордон окремих категорій пацієнтів, зокрема поранених, онкохворих, дітей із рідкісними захворюваннями тощо [20].

У післявоєнній перспективі медичний туризм, включно з його вимушеною формою, може стати стратегічним напрямом відновлення

здоров'я нації. При цьому внутрішній медичний туризм доцільно розглядати як інструмент підвищення громадського здоров'я, а в'їзний – як джерело валютних надходжень і чинник зміцнення місцевої медичної інфраструктури.

Варто також наголосити, що вимушений медичний туризм безпосередньо пов'язаний із формуванням економіко-правової резильєнтності міст, оскільки вимагає гнучких механізмів надання медичних послуг, залучення інвестицій, адаптації закладів охорони здоров'я до функціонування у кризових умовах, а також відновлення кадрового потенціалу у цій сфері.

3. Економіко-правові бар'єри, інституційні ризики та регуляторні виклики розвитку медичного туризму

Незважаючи на значний потенціал, розвиток медичного туризму в Україні стикається з низкою серйозних бар'єрів і викликів, що ускладнюють його інтеграцію в систему сталого міського розвитку. Серед основних перешкод – фрагментарність нормативно-правового регулювання, слабка інституційна координація та недосконалість фінансово-економічних стимулів.

Насамперед, медичний туризм в Україні досі не врегульований спеціальним законом. Закон України «Про туризм» [21] визначає загальні засади туристичної діяльності, проте не враховує специфіки медичних послуг. Водночас Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [22] врегульовано особливості забезпечення прав пацієнтів у межах національної системи охорони здоров'я. Натомість питання направлення громадян

України для лікування за кордоном висвітлено лише в статті 36, без нормативної деталізації процедури реалізації цього права.

Відсутність спеціального законодавчого регулювання породжує низку додаткових бар'єрів: **невизначеність правового статусу суб'єктів медичного туризму**, відсутність чітко визначених механізмів їх взаємодії, стандартів якості послуг та гарантій їх надання, а також професійно-кваліфікаційних вимог до провайдерів та туристичних операторів у сфері охорони здоров'я. Це створює ризики щодо якості послуг, призводить до недостатнього контролю, ускладнює правозастосування та знижує інвестиційну привабливість цієї сфери. Практика засвідчує, що без належного правового регулювання неможливо забезпечити довіру з боку пацієнтів, інвесторів та міжнародних партнерів [13, с. 11].

У науковій літературі неодноразово підкреслювалася потреба у законодавчому унормуванні сфери медичного туризму [14; 3]. Зокрема, І. Сисоєнко ще у 2016 році акцентував увагу на важливості впровадження чітких державних стандартів для забезпечення високої якості обслуговування пацієнтів у сфері медичного туризму [11]. Окремі науковці наголошували на необхідності вдосконалення законодавства у сфері туристичної діяльності та охорони здоров'я, зокрема щодо регулювання дозвільних і реєстраційних процедур, таких як ліцензування та акредитація закладів охорони здоров'я, з урахуванням ризикованості їхньої діяльності для здоров'я та життя споживачів медичних послуг [23].

Одним із важливих бар'єрів є також відсутність єдиного координаційного центру або уповноваженого державного органу, відповідального за розвиток медичного туризму. У низці досліджень вказується, що більшість українських міст досі не мають цілісної політики відкритості, зокрема у сфері охорони здоров'я, що є важливою передумовою для забезпечення доступності інформації про медичні послуги для іноземних пацієнтів [4, с. 31].

До інституційних ризиків слід віднести і проблему правової невизначеності статусу медичних кластерів. Це створює труднощі в питаннях оподаткування, залучення інвестицій та отримання державної підтримки. У праці, присвяченій правовому режиму міських агломерацій, вже зверталася увага на необхідність запровадження спеціального правового режиму для інноваційних форм територіальної організації економіки, зокрема й медичних кластерів [5, с. 47].

Окремо слід згадати про економічні бар'єри. Незбалансована податкова політика не створює стимулів для надавачів послуг і стримує іноземні інвестиції [24, с. 4]. Підприємства, що надають послуги у сфері медичного туризму, наразі функціонують у загальному режимі оподаткування, що зменшує їхню конкурентоспроможність порівняно з країнами, де діють податкові пільги, дотації або спеціальні правові режими (зокрема медичні хаби).

Крім того, суттєвим стримувальним чинником є **низький рівень довіри з боку потенційних пацієнтів** – через обмежену інформаційну прозорість, відсутність системи акредитації, а також загальний

імідж держави в контексті боротьби з корупцією. Це суттєво нівелює популярність України як міжнародного напрямку для отримання послуг з медичного туризму.

Як відомо, регуляторні стимули є одним із ключових чинників спроможності міст адаптуватися до кризових викликів. Їхня відсутність у сфері медичного туризму істотно обмежує потенціал галузі до сталого розвитку.

З огляду на це, одним із пріоритетних кроків у подоланні зазначених бар'єрів має стати інституціоналізація державно-приватного партнерства. Такий підхід дозволяє не лише залучити інвестиції, а й підвищити якість послуг, забезпечити їх відповідність міжнародним стандартам, а також зміцнити довіру до системи охорони здоров'я та гарантій безпеки пацієнтів.

Узагальнюючи викладене, можна виокремити три головні групи бар'єрів:

1) *нормативно-правові* – відсутність спеціального (профільного) закону, правового регулювання кластерних структур, а також прогалини в ліцензуванні, сертифікації та акредитації;

2) *інституційні* – брак координації та взаємодії між органами місцевої влади, медичними закладами, освітніми установами, туристичними операторами та підприємцями (інвесторами), а також відсутність інституційної підтримки на рівні громад і нерозвиненість механізмів державно-приватного партнерства;

3) *фінансово-економічні* – обмежений доступ до фінансування, нестабільна податкова політика, відсутність державних і регіональних

програм підтримки суб'єктів медичного туризму.

Подолання цих бар'єрів є необхідною передумовою для формування в Україні конкурентоспроможного середовища розвитку медичного туризму, який потенційно може стати складовою стратегії резильєнтності міст у процесі післявоєнного відновлення.

4. Роль медичного туризму в посиленні резильєнтності міст

У післявоєнний період медичний туризм набуває нового значення. Він розглядається не лише як економічна категорія, але й як чинник забезпечення життєстійкості міст. У цих умовах міста України виконуватимуть не лише функції територіальних адміністративних центрів, а й осередків соціальної взаємодії, економічного відновлення та реалізації основних прав людини.

Поняття «резильєнтність міста» доцільно розуміти як здатність міста адаптуватися до деструктивних змін і забезпечувати безперервність ключових функцій, зокрема у сфері охорони здоров'я, інфраструктури та соціального захисту населення. З огляду на це, медичний туризм слід розглядати як інструмент формування **економіко-правової резильєнтності міст**, що виявляється у посиленні їхньої здатності до адаптації, реагування та відновлення в умовах багатовимірних криз та трансформацій.

У цьому контексті медичний туризм виконує низку ключових функцій: **економічну** – через залучення інвестицій у медичну інфраструктуру та створення нових робочих місць; **соціальну** – забезпечуючи доступ населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, до

якісних медичних послуг; **інституційну** – шляхом розвитку державно-приватного партнерства та підтримки місцевих ініціатив.

Медичний туризм сприяє диверсифікації міської економіки, підвищує інвестиційну привабливість, стимулює цифрову трансформацію системи охорони здоров'я, а також посилює соціальний капітал шляхом активної взаємодії між громадськістю, бізнесом і органами влади.

Згідно з результатами досліджень, проведених у межах науково-дослідної роботи «Економіко-правовий вимір резильєнтності міст України», медичний туризм може відігравати системоутворюючу роль у постконфліктних громадах. Зокрема, він може бути джерелом економічної ревіталізації, інструментом збереження людського капіталу та платформою для соціального діалогу.

Крім того, медичний туризм сприяє інтеграції постраждалих груп населення (зокрема, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від воєнних дій і осіб з інвалідністю) у місцеві економіки. Це здійснюється через впровадження програм реабілітації, розвиток інклюзивного туризму та соціального підприємництва. При цьому важливим аспектом економіко-правової резильєнтності міст залишається забезпечення сталого функціонування медичної інфраструктури в умовах кризи та на етапі відновлення.

Медичний туризм справляє **вплив у трьох основних напрямках:**

1) медична інфраструктура як складова критичної інфраструктури міста. Заклади охорони здоров'я, що надають послуги як місце-

вим жителям, так і медичним туристам належать до об'єктів критичної інфраструктури й відіграють важливу роль у забезпеченні фізичної резильєнтності міського середовища. Їх модернізація (за рахунок доходів від медичного туризму або цільових інвестицій) підвищує спроможність системи охорони здоров'я ефективно функціонувати в умовах надзвичайних та кризових ситуацій.

2) соціальний ефект. Медичний туризм створює додаткові можливості для реабілітації, психологічної підтримки та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб і представників інших вразливих категорій населення. Цей потенціал особливо помітний у регіонах із розвинутою медичною інфраструктурою та системою надання медичних послуг;

3) інституційний вплив. Розвиток медичних кластерів, як-от Dnipro Medical Cluster, приєє посиленню співпраці між місцевими органами влади, бізнесом, медичними та освітніми закладами. Це, зі свого боку, зміцнює горизонтальні зв'язки в управлінні та підвищує інституційну спроможність на місцевому рівні.

Особливу увагу слід приділити **взаємозв'язку медичного туризму з Цілями сталого розвитку** (далі – ЦСР) України на період до 2030 року [25]. Найбільш релевантними для цього напряму є:

1) ЦСР 3 – забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;

2) ЦСР 9 – створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;

3) ЦСР 11 – забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст;

4) ЦСР 16 – створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.

Вважаємо, що застосування підходу, властивого для дослідження резильєнтності міст, **медичний туризм** можна розглядати як **інструмент міського розвитку**, що створює мультиплікативний ефект – від економічної вигоди до посилення гуманітарної функції міста. Йдеться, зокрема, про ревіталізацію міського простору, залучення інвестицій у сучасні медичні заклади, впровадження цифрових сервісів для медичних туристів і підвищення якості управління в сфері охорони здоров'я.

Крім того, за умов воєнного стану медичний туризм також може виступати чинником відновлення довіри до держави та міської влади завдяки наданню якісних, безпечних і доступних послуг у складних умовах. Також він є індикатором ефективності управління та наявності стратегічного бачення розвитку міста.

Отже, у післявоєнний період медичний туризм має розглядатися як стратегічний напрям державної політики, що не лише стимулює економічне зростання, а й посилює резильєнтність міського середовища – його здатність адаптуватися, відновлюватися та стійко функціонувати в умовах багатовимірних викликів.

5. Рекомендації щодо нормативного та стратегічного регулювання розвитку медичного туризму в контексті резильєнтності міст

Післявоєнне відновлення України потребує комплексного підходу до реформування соціально важливих сфер, зокрема охорони здоров'я, туризму та інвестиційної

політики. У зв'язку з цим розвиток медичного туризму має стати невід'ємною складовою стратегії економічного зростання та посилення резильєнтності міст.

У цьому контексті стратегічно важливим завданням є створення ефективної нормативно-правової та інституційної основи для розвитку медичного туризму. Одним із першочергових кроків має стати прийняття спеціального Закону України «Про медичний туризм». У ньому доцільно: визначити поняття «медичний туризм»; чітко окреслити суб'єктів надання й споживання послуг; закріпити принципи державної політики, фінансові механізми, стандарти якості та гарантії безпеки; врегулювати порядок надання медичної допомоги іноземцям і громадянам України за кордоном; визначити механізми контролю, відповідальності та гарантії прав пацієнтів і провайдерів.

Міжнародний досвід підтверджує ефективність і переваги прийняття спеціального законодавства у сфері медичного туризму на відміну від фрагментарного регулювання в межах загального туристичного чи медичного права. Зокрема, Ізраїль став першою країною, яка врегулювала ці відносини окремим законом [26]. У цьому законі визначено трьох основних суб'єктів медичного туризму: «медичний турист», «медична установа» та «агент медичного туризму», який є посередником між пацієнтом і клінікою.

Крім того, доцільним є розроблення та затвердження п'ятирічного Плану розвитку медичного туризму, який стане інструментом стратегічного планування у цій сфері. Такий план має включати:

- визначення пріоритетних напрямів розвитку (реабілітаційний, стоматологічний, онкологічний тощо);

- впровадження пільг і преференцій (податкових, митних, адміністративних) для надавачів послуг у сфері медичного туризму;

- створення та підтримку місцевих і регіональних медичних кластерів;

- створення єдиного реєстру надавачів послуг у цій сфері;

- розбудова сучасної інформаційної інфраструктури та розвиток цифрових медичних платформ;

- стимулювання зайнятості шляхом створення нових робочих місць і підтримки самозайнятості населення;

- реалізацію механізмів фінансового супроводу (гранти, державно-приватні ініціативи, кошти місцевих бюджетів);

- заходи з просування українських медичних послуг на міжнародному рівні.

Окрему увагу слід приділити податковій політиці, яка має стимулювати інвестування у сферу медичного туризму. Це стосується як податкових пільг та преференцій для бізнесу, що працює у цій сфері, так і спеціальних режимів для реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями. Частина таких ініціатив уже передбачена в Законі України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями».

Важливими напрямами розвитку залишаються впровадження кластерних моделей (як у випадку з Dnipro Medical Cluster), розвиток державно-приватного партнерства, запуск медичних онлайн-платформ, а

також адаптація до міжнародних стандартів надання послуг шляхом впровадження сертифікацій ISO (Міжнародної організації зі стандартизації) та GSTC (Глобальної ради зі сталого туризму).

Нормативно-стратегічні документи у сфері медичного туризму мають розроблятися з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [25], про які вже йшлося у цьому дослідженні.

Запровадження такої цілісної нормативно-стратегічної моделі сприятиме не лише розвитку медичного туризму, а й зміцненню інституційної та економічної стійкості міських спільнот, інтеграції України у глобальний ринок медичних послуг, а також реалізації цілей післявоєнного відновлення держави загалом.

Таким чином, стратегічне планування у сфері медичного туризму в післявоєнний період має ґрунтуватися на поєднанні ефективного нормативно-правового регулювання, економічних стимулів, інституційного зміцнення та інноваційних рішень. Такий комплексний підхід дозволить Україні посісти гідне місце на глобальному ринку медичних послуг, зміцнити місцеву економіку та підвищити стійкість територіальних громад до майбутніх викликів.

Висновки. Аналіз медичного туризму як важливого інструменту післявоєнного економічного відновлення України та складової економіко-правової резильєнтності міст дозволив сформулювати такі висновки:

1. У статті проаналізовано динаміку розвитку медичного туризму в Україні до початку повномасштаб-

ної збройної агресії, розв'язаної РФ проти України у лютому 2022 року, та його трансформацію під впливом воєнних викликів. Встановлено, що зародження медичного туризму в Україні припадає на початок 1990-х років, а подальший розвиток проходив через кілька ключових етапів нормативного становлення та інституційного формування. З'ясовано, що до 2022 року в Україні формувалися сприятливі умови для становлення конкурентоспроможного медичного туризму: наявність природних ресурсів, професійного кадрового потенціалу закладів охорони здоров'я, а також перші приклади успішної кластеризації в межах державно-приватного партнерства.

Динаміка останніх років свідчить про активний розвиток медичних і оздоровчих кластерів у регіонах, реалізацію проєктів державно-приватного партнерства на базі приватних клінік, санаторно-курортних комплексів і медичних закладів вищої освіти.

Основним завданням сучасного етапу розвитку медичного туризму в Україні є формування національної моделі його розвитку, яка передбачає комплексне правове забезпечення з урахуванням глобалізаційних процесів, що впливають на функціонування соціально-економічних систем у світі. На цьому етапі особливого значення набуває інтеграція України до міжнародного медичного простору, вдосконалення інфраструктури та реалізація інвестиційних програм у сфері медичного туризму.

Найбільш перспективними послугами в цій сфері є лікування стовбуровими клітинами, сучасна стоматологія, anti-age (антивікова) те-

рапія, репродуктивні технології, лікування онкологічних і кардіологічних захворювань, а також медична реабілітація.

2. З'ясовано, що кластерна модель розвитку медичного туризму є ефективним інструментом інтеграції медичних, туристичних, освітніх та культурних ініціатив у межах окремого регіону. У країнах із розвинутою системою охорони здоров'я така модель довела свою результативність завдяки синергії між медичними закладами, місцевими органами влади, бізнесом та науковими установами. В Україні цей підхід почав формуватися напередодні повномасштабного вторгнення 2022 року. Яскравим прикладом є діяльність Dnipro Medical Cluster, започаткованого у 2021 році. Його впровадження сприяло підвищенню інвестиційної привабливості регіону, популяризації медичних послуг серед іноземних пацієнтів і формуванню позитивного іміджу української медицини.

Особливу увагу було приділено цифровізації. Реалізовано проєкт створення онлайн-платформи «Dnipro Medical Cluster», яка дає змогу пацієнтам самостійно обирати медичні та туристичні маршрути з урахуванням індивідуальних потреб. Цей досвід підтверджує ефективність державно-приватного партнерства у сфері медичного туризму. Адже взаємодія між владою й бізнесом забезпечує стійкість до зовнішніх викликів і створює основу для економічного зростання навіть у періоди нестабільності.

3. Встановлено, що з початком збройної агресії РФ виник новий соціальний феномен – вимушений медичний туризм, зумовлений переміщенням населення з небезпеч-

них для життя та здоров'я територій до більш безпечних як в межах країни, так і за її межі де існують необхідні організаційно-правові, фінансові та матеріально-технічні умови для надання соціальних, медичних та інших послуг. Зазначено, що така форма туризму виконує важливу гуманітарну функцію, забезпечуючи збереження життя й здоров'я найбільш уразливих верств населення, та підкреслює потребу в адаптивному законодавстві, здатному враховувати динаміку кризових ситуацій і зміну медичних потреб.

Актуалізовано необхідність наукового осмислення медичного туризму як соціального, правового та економічного явища, що має потенціал стати одним із чинників гуманітарної стабільності та післявоєнного відновлення. Однак цей феномен потребує подальшого вивчення та нормативного врегулювання.

4. Особливий акцент зроблено на взаємозв'язку між медичним туризмом і економіко-правовою резильєнтністю міст. Доведено, що розвиток медичного туризму сприяє підвищенню стійкості міського середовища до кризових явищ, дивер-

сифікації місцевої економіки, залученню інвестицій, створенню нових робочих місць і підтримці критичної медичної інфраструктури.

5. На основі аналізу чинного законодавства, кластерних практик та міжнародного досвіду запропоновано низку стратегічних напрямів розвитку медичного туризму в післявоєнний період. Серед них: прийняття спеціального закону «Про медичний туризм», запровадження п'ятирічного плану розвитку галузі, стимулювання інвестицій за допомогою податкових пільг і преференцій, розвиток цифрової інфраструктури та підтримка інклюзивних медичних послуг.

У подальших дослідженнях доцільно зосередити увагу на порівняльно-правовому аналізі моделей регулювання медичного туризму в країнах Центральної та Східної Європи, а також на вивченні його впливу на якість життя у громадах, що зазнали воєнних руйнувань. Це дозволить розширити наукове бачення медичного туризму як одного з чинників соціально-економічного відновлення та міської стійкості в умовах післявоєнної трансформації.

Список використаних джерел

1. Dnipro Medical Cluster: сайт. 2025. URL : <http://med.cluster.tilda.ws/>
2. Дніпровський медичний кластер. Дніпропетровська обласна державна адміністрація: вебсайт. 23.06.2021. URL : <https://adm.dp.gov.ua/turistichnij-kraj/medichnij-turizm-dnipropetrovshchini/dniprovs-kij-medichnij-klaster>
3. Теремецький В.І. Якість обслуговування у сфері медичного туризму. Економіко-правові дискусії: матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів та науковців, 30 квітня 2022 р. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. С. 382–385.
4. Устименко В., Тарасевич О., Кірін Р., Панкова Л. Економіко-правове забезпечення відкритості міст України. Економіка України. 2025. № 2 (759). С. 28–46. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.02.028>

5. Теремецький В. І. Правовий режим міських агломерацій. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 129. С. 40–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14555533>.
6. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 1 (97). С. 169–181. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.169-181>
7. Teremetskyi, V., Pozhodzhuk, R., Holovachova, A., & Batryn, O. Protecting the Rights of Medical Services Consumers. Journal of the University of Zulia. 2024. № 15(43). P. 339–358. <https://doi.org/10.46925//rdluz.43.20>
8. Teremetskyi, V., Stefanchuk, M., Muzyka, A., Cherniak, O., Liubchenko, O., Subina, T., Pasichnyk, V. Current State and Development Perspectives of Legal Regulation for Providing Cosmetological Services in Ukraine. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. 1-8. <https://www.abacademies.org/articles/current-state-and-development-perspectives-of-legal-regulation-for-providing-cosmetological-services-in-ukraine.pdf>
9. Теремецький В. І., Садовенко А. І. Стандартизація і сертифікація косметичної продукції як адміністративно-правові засоби регулювання ринку косметологічних послуг. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. Серія: «Право». 2020. № 3–4. С. 114–121.
11. Теремецький В. І., Садовенко А. І. Адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2020. № 4 (91). С. 213–225. <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.20>
12. Сисоєнко І. Медичний туризм – стимул розвитку медицини та додаткові кошти в Україну! LB.ua: вебсайт. 04.03.2016. URL : https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/330143_medichniy_turizm-stimul_rozvitku.html
13. Миронова Г. А., Дерев'янко Б. В., Юрчук О. В. *Правове забезпечення медичного туризму в Україні в умовах глобальних викликів : монографія*. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 232 с.
14. Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні: монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ: НДІ ППіП НАПрН України, 2024. 242 с.
15. Гнедик Є. С. Правове регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 238 с
16. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
17. Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму: указ Президента України від 18.08.2020 № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329/2020#Text>
18. Медико-туристичні маршрути Дніпропетровщини. Дніпропетровська обласна державна адміністрація : вебсайт. 22.06.2021. URL : <https://adm.dp.gov.ua/turistichnij-kraj/medichnij-turizm-dnipropetrovshchini/medichno-turistichni-marshruti-dnipropetrovshchini>
19. Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи. (3 - 9 березня 2025 р.). Інформаційно-реферативний бюлетень. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». URL: <http://nowar.nbu.gov.ua/post/0001129>
20. За три роки повномасштабної війни росіяни пошкодили та зруйнували 2 285 медичних закладів України. Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 24.02.2025. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/258965.html

21. Медична евакуація українців за кордон: що потрібно знати? 09.11.2023. Міністерства охорони здоров'я України: офіційний вебсайт. <https://moz.gov.ua/uk/medichna-evakuacija-ukrainciv-za-kordon-scho-potribno-znati>
22. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/ed20040101#Text>
23. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
24. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Реєстраційні та дозвільні процедури у сфері медичного туризму. Адміністративне право і процес. 2021. № 2 (35). С. 54–68. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2021.2.05>
25. Михайліченко Г. І. Розвиток туристичного продукту лікувально-оздоровчого та медичного туризму України. Ефективна економіка. 2020. № 2. С. 1–12.
26. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
27. Закон про медичний туризм Ізраїлю – держава на захисті інтересів іноземних пацієнтів. Українська асоціація медичного туризму: офіційний сайт. URL: <https://uamt.com.ua/UA/zakon-pro-medichniy-turizm-v-izrajili.html>

***Teremetskyi Vladyslav**, doctor in law, professor, leading research scientist of the Department on Economic and Legal Problems of City Studies, State organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"*

e-mail: vladvokat333@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2667-5167

Medical Tourism as a Factor of Economic Recovery and a Component of Urban Resilience

The article considers medical tourism as an important tool for the post-war economic recovery of Ukraine and a component of the economic and legal resilience of cities. The author highlights the main prerequisites for the development of medical tourism in Ukraine before the full-scale armed aggression of the Russian Federation, including the formation of cluster models, intensification of public-private partnerships, attraction of foreign patients and gradual regulatory support in this area. Particular attention is paid to the example of the Dnipro Medical Cluster as a successful case of regional development of medical tourism on the basis of cluster interaction.

It is established that martial law has led to a significant transformation of the medical sector due to new public demands for accessibility and mobility of medical services, in particular for internally displaced persons, persons injured as a result of armed conflict, persons with disabilities, military and civilian victims of hostilities. In this context, the author analyses the phenomenon of forced medical tourism as a form of socially conditioned movement of citizens with a view to receiving medical care within the country or abroad. It is noted that this form of medical mobility requires comprehensive legal, organisational and financial support.

Particular attention is paid to the role of medical tourism in shaping the resilience of cities - the ability of cities to adapt to crisis challenges and ensure the sustainable functioning of critical infrastructure. It is proved that medical tourism performs not only economic, but also social and institutional functions, promoting investment activity, human capital development, integration of vulnerable groups, digital transformation, restoration and modernisation of local medical infrastructure. The article formulates proposals for strategic directions of the state policy in the field of medical tourism, including the adoption of a special (profile) law, introduction and implementation of a five-year development plan, introduction of tax incentives and preferences, support and dissemination of cluster models. Medical tourism is considered as a multidirectional resource for post-war reconstruction, humanitarian stability and increasing the resilience of Ukrainian cities.

Keywords: *regulatory and legal regulation of urban resilience, cluster model, strategic planning, sustainability, adaptation to international standards, wartime and post-war periods, institutional and legal mechanisms, strategic priorities, economic and legal instruments.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.13
УДК 342.9

Федоренко Р. О.,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0001-9560-6659

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті досліджено поняття правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування з урахуванням його здійснення в умовах воєнного стану. Виділено систему нормативно-правових актів, які складають систему відповідних правових засад. Аргументовано, що в системі останніх ключове місце відводиться нормам адміністративного права. Акцентовано увагу на тому, в розрізі представленої у роботі проблематики, правові засади представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які спрямовані на регулювання та упорядкування суспільно-правових відносин, які пов'язані із виконанням органами публічного адміністрування завдань та функцій під час дії на території України, або в окремих її регіонах, правового режиму воєнного стану.

Відзначено, що правові засади забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану включають в себе положення Конституції; законодавчих актів, які регулюють правовий режим воєнного стану, а також пов'язані із його введенням правовідносини, у тому числі діяльність органів державної та муніципальної влади; підзаконних документів – Указів Президента України про введення воєнного стану, а також інших документів з питань особливостей функціонування органів публічного адміністрування під час дії досліджуваного правового режиму.

Підкреслено, що незважаючи на віднесення до зазначених правових засад нормативно-правових актів одразу декількох рівнів, їх положення здебільшого спрямовані на регулювання публічно-правових питань та відносин, тобто, безпосередньо діяльності органів публічної влади, їх матеріально-технічного, фінансового, кадрового та інших видів забезпечення, основ взаємодії публічних відомств між собою та громадськістю, повноважень в цілому та в умовах воєнного стану, зокрема, а також інші, адміністративно-управлінські аспекти. А відтак, правові норми цих нормативних актів присвячені регулюванню роботи владного сектору, що є предметом адміністративного права та механізму його дії. Звідси узагальнено, що основу правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану складають саме норми адміністративного права.

Ключові слова: публічне адміністрування, правовий режим, воєнний стан, нормативно-правовий акт, норми права, адміністративне право.

Постановка проблеми. Сьогодні, одним із важливих завдань законодавця є забезпечення ефективного функціонування всіх суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування. Під останнім, як вбачається, слід розуміти врегульовану нормами чинного законодавства України діяльність суб'єктів публічної влади, а саме органів держави та місцевого самоврядування щодо впорядкування та організації своєї діяльності, формування і реалізації державної політики, надання адміністративних послуг та провадження адміністративних процедур, а також вчинення інших юридично значущих дій та заходів, у тому числі примусового характеру, направлених на забезпечення і захист прав, свобод і законних інтересів людини та суспільства в цілому. В умовах правового режиму воєнного стану публічне адміністрування набуває все більшого значення, а відтак, потребує належного нормативно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, питання публічного адміністрування досліджувалось у працях багатьох науковців. Зокрема, йому приділяли увагу: К. Л. Бугайчук, В. В. Галуцько, М. К. Гнатенко, А. О. Дегтяр, Х. І. Калашнікова, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко та багато інших вчених. Втім, внаслідок своєї особливої глибини, проблема публічного адміністрування та її юридична основа все ще залишаються недостатньо опрацьованими, а особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати правові засади забезпечення діяльності органів публічного

адміністрування в умовах воєнного стану та встановити місце серед них норм адміністративного права. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: виділити систему нормативно-правових актів, які складають правові засади публічного адміністрування в умовах воєнного стану; виділити рівні відповідних правових засад; з'ясувати місце норм адміністративного права у регулюванні суспільно-правових відносин, які виникають при здійсненні публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті обумовлена тим, що в ній отримала подальше опрацювання характеристика правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану та було окреслено місце серед них норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в розрізі представленої у роботі проблематики, правові засади представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які спрямовані на регулювання та упорядкування суспільно-правових відносин, які пов'язані із виконанням органами публічного адміністрування завдань та функцій під час дії на території України, або в окремих її регіонах, правового режиму воєнного стану.

Так, в основі правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану, як і нормативних підвалин будь-яких інших юридичних явищ, лежить Конституція України. Це Основний Закон держави, який

визначає правовий статус вищих органів державної влади, основи судочинства та територіального устрою, ключові права, свободи та обов'язки громадян, загально-правові принципи на яких ґрунтується правова система тощо [1]. Крім цього, Конституцією встановлено, який саме орган вводить воєнний стан, які права людини і громадянина можуть в рамках правового режиму обмежуватись, яким чином функціонують при цьому окремі відомства, наприклад, парламент, обов'язки правоохоронних органів та громадян в зазначеному напрямку тощо. Наприклад, стаття 17 визначає: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не перед-

бачених законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз [1]. Водночас, відповідно до статті 65 Конституції, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [1].

Наступна група нормативно-правових актів складається із Законів України прийнятих в установленому порядку Верховною Радою України (далі – ВРУ). Центральне місце на даному рівні, безперечно займає Закон України «Про правовий режим воєнного стану», котрий визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [2]. Однак, це не єдиний документ, який можна віднести до правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

В тій чи іншій мірі даному питанню присвячується багато інших законодавчих актів. Наприклад, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відпо-

відальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів [3].

До інших законодавчих актів, які мають відношення до питання функціонування органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану відносяться Закони України: «Про основи національного спротиву», - визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених цим Законом суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву; «Про гуманітарну допомогу», - встановлює правові, організаційні, соціальні засади отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги та сприяє гласності і прозорості цього процесу; законодавчі акти які встановлюють правовий статус окремих органів публічного адміністрування та особливостей їх роботи у тому числі в рамках правового режиму, зокрема, Служби безпеки України, Національної поліції України, Ради безпеки і оборони України, КМУ і таке інше [4; 5].

Наступними після законів в системі правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану йдуть підзаконні нормативно-правові акти. До цієї групи відносяться Укази Президента України, найголовнішим з яких є документ, що вводить у дію правовий режим воєнного стану. Зміст та особливості Указу про введення воєнного стану закріплено в статті 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до її положень в Ука-

зі про введення воєнного стану зазначаються: 1) обґрунтування необхідності введення воєнного стану; 2) межі території, на якій вводиться воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться; 3) завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану; 4) завдання суб'єктам забезпечення цивільного захисту щодо приведення єдиної державної системи цивільного захисту, її функціональних та територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період; 5) вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень; 6) інші питання, що впливають із Закону [2].

Крім Указів Президента України, важливе значення для організації і забезпечення публічного управління під час воєнного стану мають підзаконні нормативно-правові акти КМУ. Наприклад, Розпорядженням КМУ «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 №171-р встановлено завдання для військового командування та військових адміністрацій усіх рівнів, МВС, Адміністрації морських портів, місцевим органам виконавчої влади, Державній службі з надзвичайних ситуацій України, Національній поліції та ін-

шим суб'єктам в умовах воєнного стану [6].

Постанова КМУ від 13.02.2024 №168 затверджує Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану. В її положеннях вказується, що Міноборони разом з центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами організовує залучення міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони. Для залучення міжнародної військової допомоги Міноборони, центральні органи виконавчої влади, інші державні органи: ініціюють звернення до держав-партнерів шляхом надсилання відповідних запитів, листів про надання Україні міжнародної військової допомоги; проводять перемовини, консультації з офіційними представниками держав-партнерів з питань надання Україні міжнародної військової допомоги; беруть участь у тестових випробуваннях та презентаціях відповідних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки, які можуть бути надані Україні як міжнародна військова допомога тощо. Представники центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, держав-партнерів (за згодою), а також сил безпеки і сил оборони можуть залучатися до діяльності логістичних пунктів, Оперативної групи при Групі сприяння безпеці – Україна, Міжнародного донорського координаційного центру та інших органів, що утворюватимуться з ме-

тою організації постачання міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони [7].

До інших підзаконних нормативно-правових актів нормами яких врегульовано особливості діяльності органів публічного адміністрування під час дії воєнного стану також відносяться: Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» від 09.06.2021 №590; Постанова КМУ «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 №440; Постанова Верховної Ради України «Про деякі питання здійснення парламентського контролю з питань отримання і використання міжнародної матеріально-технічної допомоги під час дії воєнного стану» від 16.07.2024 №3851-IX; Наказ МВС «Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності» від 10.12.2015 №1560 та інші [8; 9; 10; 11].

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід відзначити, що правові засади забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану включають в себе положення Конституції; законодавчих актів, які регулюють суспільні відносини в умовах правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із його введенням правовідносини, у тому числі діяльність органів державної та муніципальної влади; підзаконних нормативно-правових актів –

Указів Президента України про введення воєнного стану, а також інших документів з питань особливостей функціонування органів публічного адміністрування під час дії досліджуваного правового режиму.

Незважаючи на віднесення до зазначених правових засад нормативно-правових актів одразу декількох рівнів, їх положення здебільшого спрямовані на регулювання публічно-правових питань та відносин, тобто, безпосередньо діяльності органів публічної влади, їх матеріально-технічного, фінансового, кадрового та інших видів забезпечення, ос-

нов взаємодії публічних відомств між собою та громадськістю, повноважень в цілому та в умовах воєнного стану, зокрема, а також інші, адміністративно-управлінські аспекти. А відтак, правові норми цих нормативних актів присвячені регулюванню функціонування владного сектору, що є предметом адміністративного права та механізму його дії. Звідси, можна підсумувати, що основу правових засад забезпечення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану складають саме норми адміністративного права.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 №3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
4. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 №172-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. ст. 339.
5. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 №1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.
6. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 №181-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 39. Ст. 2109.
7. Про затвердження Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану: постанова, Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 №168. *Офіційний вісник України*. 2024. №2. Ст. 1429.
8. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : Наказ МВС України від 10.12.2015 №1560. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. Ст. 319.
9. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 №440. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1795.
10. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 №590. *Офіційний вісник України*. 2021. № 48. Ст. 2974.

11. Про деякі питання здійснення парламентського контролю з питань отримання і використання міжнародної матеріально-технічної допомоги під час дії воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 16.07.2024 №3851-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 69. Ст. 4111.

Fedorenko Roman, Ph.D student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0001-9560-6659

Legal principles for ensuring the activities of public administration bodies under martial law and the place of administrative law norms among them

Attention is drawn to the fact that, in the context of the issues presented in the work, legal principles represent a set of regulatory and legal acts of various legal force, which are aimed at regulating and streamlining social and legal relations related to the performance of tasks and functions by public administration bodies during the operation of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine, or in its individual regions. It is noted that the legal principles for ensuring the activities of public administration bodies under martial law include the provisions of the Constitution; legislative acts that regulate the legal regime of martial law, as well as legal relations related to its introduction, including the activities of state and municipal authorities; subordinate legal documents - Decrees of the President of Ukraine on the introduction of martial law, as well as other documents on the features of the functioning of public administration bodies during the operation of the legal regime under study.

It is emphasized that despite the inclusion of several levels of regulatory legal acts in the above-mentioned legal framework, their provisions are mostly aimed at regulating public legal issues and relations, that is, directly the activities of public authorities, their material and technical, financial, personnel and other types of support, the basis of interaction between public agencies and the public, powers in general and in martial law, in particular, as well as other administrative and managerial aspects. Therefore, the legal norms of these regulatory acts are devoted to regulating the work of the power sector, which is the subject of administrative law and the mechanism of its action. From this it is generalized that the basis of the legal principles for ensuring the activities of public administration bodies in martial law is precisely the norms of administrative law.

Keywords: *public administration, legal regime, martial law, regulatory legal act, norms of law, administrative law.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.14

УДК 340.134(477)+343.337.4

*Загиней-Заболотенко З. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем
кримінального права, кримінології та
судоустрою Інституту держави і
права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-8679-124X*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (СТАТТЯ 438 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ): ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті висвітлено окремі кримінологічні аспекти воєнних злочинів на підставі аналізу офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України. Виявлено, що в 2025 році мало місце істотне зниження кількості облікованих воєнних злочинів порівняно з 2022 роком (– 52%), а також кількості кримінальних проваджень, в яких особам було повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів (– 53%). Кількість ухвалених вироків за ст. 438 КК України у 2024 році була майже такою ж, як і в 2023 році, зрісши на 62% порівняно з аналогічним показником у 2022 році. Найбільшу кількість вироків за ст. 438 КК України було ухвалено судами Чернігівської та Київської областей. В кожній з цих областей один з місцевих загальних судів перевантажений розглядом справ про воєнні злочини порівняно з іншими судами (Ірпінський районний суд Київської області та Чернігівський районний суд Чернігівської області). Впродовж 2022–2024 років правоохоронними органами було виявлено 43% від осіб, яким було повідомлено підозру у вчиненні воєнних злочинів. За процедурою *in absentia* здійснювалося розслідування у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України стосовно 49% підозрюваних. Кількість осіб, які засуджувалися за ст. 438 КК України, становить 53% від кількості виявлених осіб за цей період та 23% від кількості осіб, яким було повідомлено підозру у вчиненні воєнних злочинів. Серед виявлених воєнних злочинів загальна кількість жінок становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб кількість жінок за весь проаналізований період – 1%. Найбільша кількість виявлених воєнних злочинців – це особи у віці від 18 до 39 років. Їх питома вага серед усіх виявлених воєнних злочинців становить 77%. Найбільша кількість засуджених за ст. 438 КК

України припадає на вікову групу 30–50 років (52%), загалом у віці 18 – 50 років було засуджено 90% осіб. Серед виявлених воєнних злочинців кількість іноземців (громадян рф) становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб – 94% іноземці. Більшість потерпілих – особи, старші 18 років (350 осіб або 83%), з яких 191 особа жіночої статі (55%). 58 потерпілих – це діти до 13 років (17%), з яких 24 особи жіночої статі (41%), 16 осіб – діти 14–17 років (4%), з яких 10 осіб жіночої статі (63%). 394 потерпілим воєнними злочинами спричинено шкоду здоров'ю (93%), 24 особам – матеріальну та моральну шкоду (6%), а 9 особам – шкоду життю (2%).

Ключові слова: воєнні злочини, кримінологічна характеристика, кримінальне правопорушення, судовий розгляд, повідомлення про підозру, виявлення осіб, які вчинили воєнний злочин, засуджена особа, соціально-демографічні ознаки, вироки, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України кількість вчинених воєнних злочинів, про які громадяни нашої держави мали лише абстрактне уявлення, вражає своєю масштабністю. Ці злочини, на жаль, стали реальністю кожного українця. Від того, наскільки теоретично опрацьованими будуть ознаки складу воєнних злочинів, залежить і адекватне застосування кримінального закону України. Після трьох років виборювання українським народом свого права на існування, безпеки своєї держави можна зробити певні висновки стосовно не лише підстав кримінальної відповідальності за воєнні злочини, а й щодо їх кримінологічної характеристики, спираючись на такі емпіричні джерела, як статистичні дані стосовно кількості облікованих злочинів, передбачених ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК), кількості осіб, яким повідомлено про підозру, тощо з офіційного вебсайту Офісу Генерального прокурора [1–3], статистичні дані

стосовно осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за воєнні злочини, застосовані судами України протягом 2022–2024 роки, з офіційного вебсайту «Судова влада» [5–6], а також оперативна інформація щодо розгляду місцевими загальними та апеляційними судами кримінальних проваджень за ст. 438 КК протягом 2024 року з офіційного вебсайту «Судова влада» [7]. Окремі аспекти кримінологічної характеристики воєнних злочинів здійснено шляхом аналізу та узагальнення остаточних судових рішень, ухвалених судами України за ст. 438 КК, які розміщені у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права проблематика кримінально-правової характеристики воєнних злочинів була предметом дослідження таких авторів, як В. П. Базов, І. В. Берднік, І. В. Гловюк, К. П. Задоя, М. К. Зубанський, О. К. Марін, В. О. Миронова, М. І. Пашковський,

В. П. Пилипенко, М. В. Піддубна, М. І. Харонюк, А. В. Шевчук та інших. Водночас слід констатувати, що жоден з них не торкався кримінологічної характеристики воєнних злочинів. Відповідно означена проблема стане предметом нашого дослідження в цій статті.

Постановка завдання. Ураховуючи викладене, завданням цієї статті є кримінологічна характеристика воєнних злочинів, передбачених ст. 438 КК України.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи основні тенденції кримінальної ситуації в Україні в умовах війни у 2023 році, її автори дійшли висновку, що «частка випадків порушення законів і звичаїв війни серед усіх кримінальних правопорушень упродовж перших трьох років аналізованого періоду не перевищувала 0,1%, у 2022 р. становила 16,7%, а в 2023 р. – 12,8%. Тобто ці діяння в останні два роки посідали 2-ге та 3-тє місце в Україні за поширеністю після крадіжок та випадків шахрайства. Серед злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку посягання цього виду в 2019 р. становили 19,0%, у наступні два роки – 64,5% та 68,0% відповідно, а в 2022–2023 роках становили абсолютну більшість посягань цієї категорії – понад 97%» [8, с. 139].

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора у період з лютого 2022 року до грудня 2024 року правоохоронними органами було обліковано загалом 150 119 воєнних злочинів (60 387 злочинів за 2022 рік, 60 944 – за 2023 рік, 28 788 – за 2024 рік), з яких 9 516 воєнних злочинів було поєднано з умисним вбивством / спричинило загибель людини (6 013 злочинів за 2022 рік, 1 844 – за 2023 рік, 1 659 – за 2024 рік)

Повідомлено підозру впродовж указанного періоду у 287 кримінальних провадженнях (135 проваджень у 2022 році, 88 – у 2023 році та 64 особі у 2024 році), з яких у 61 кримінальному провадженні воєнні злочини були поєднані з умисним вбивством / спричинили загибель людини (30 проваджень у 2022 році, 25 – у 2023 році, 6 – у 2024 році).

До суду було направлено 89 кримінальних проваджень за ст. 438 КК України (6 проваджень – у 2022 році, 37 – у 2023 році, 46 – у 2024 році), з яких 7 кримінальних проваджень про воєнні злочини були поєднані з умисним вбивством / спричинили загибель людини (4 провадження – у 2023 році, 3 – у 2024 році і жодного – у 2022 році). В усіх випадках кримінальні провадження направлялися до суду з обвинувальними актами.

Діаграма 1. Динаміка облікованих кримінальних правопорушень, кримінальних проваджень, в яких особам було повідомлено про підозру, та проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, за ст. 438 КК, протягом 2002–2024 років

Отже, як вбачається з діаграми 1, у 2025 році мало місце істотне зниження кількості облікованих воєнних злочинів порівняно з 2022 роком (– 52%). У 2024 році зменшилася й кількість кримінальних проваджень, в яких особам було повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів (– 53%). Темп зниження вказаного показника анало-

гічний темпу зниження облікованих воєнних злочинів у 2024 році. Водночас у цьому році збільшилася кількість кримінальних проваджень, які були направлені до суду (+87%). Нагадаємо, що в усіх випадках кримінальні провадження направлялися до суду з обвинувальними актами.

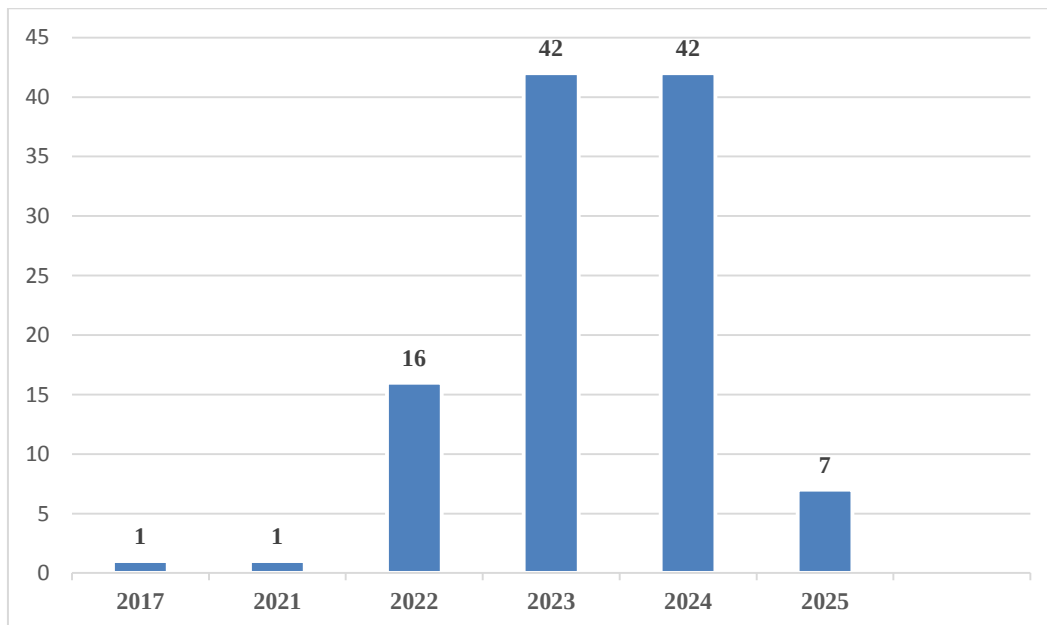

Діаграма 2. Динаміка облікованих кримінальних правопорушень, кримінальних проваджень, в яких особам було повідомлено про підозру, та проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, за ст. 438 КК, якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством / спричинили загибель людини протягом 2002–2024 років

На відміну від загальних показників, кількість облікованих воєнних злочинів, які були поєднані з умисним вбивством / спричинили смерть людини, у 2024 році хоча і зменшилася порівняно з відповідним показником у 2022 році (–72%), однак такий темп зниження облікованих злочинів, передбачених ст. 438 КК України, поєднаних з умисним вбивством / які спричинили загибель людини, не такий інтенсивний порівняно з аналогічним загальним показником у 2023 році, який характеризує всі обліковані в Україні воєнні злочини. Так, якщо у 2024 році порівняно з 2023 роком на 53% зменшилася загальна кількість облікованих воєнних злочинів, то аналогіч-

ний показник облікованих воєнних злочинів, поєднаних з умисним вбивством / які спричинили загибель людини, зменшився на 10%. І. М. Наумова, розглядаючи такий елемент кримінальної ситуації в Україні у 2023 році, як особи, які потерпіли від кримінальних правопорушень, зазначає, що «в 2022 р. загибель під час бойових дій кваліфікувалася переважно як обтяжуючі обставини порушення законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України), а в 2023 р. – як умисне вбивство» [8, с. 184]

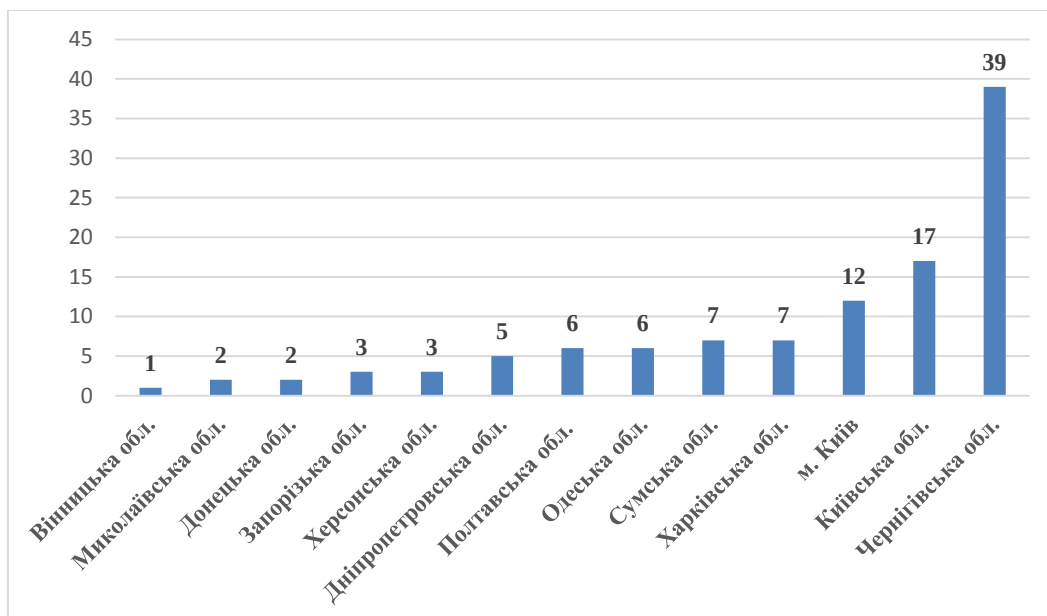
Як зазначалося вище, станом на 24 лютого 2025 року в ЄДРСР було знайдено 110 вироків, окремі з яких оскаржувалися до апеляційної та/або касаційної інстанцій.

Діаграма 3. Динаміка ухвалених вироків за ст. 438 КК (станом на 25 лютого 2025 року)

Як вбачається з цієї діаграми, кількість ухвалених вироків за ст. 438 КК України у 2024 році була

майже такою ж, як і в 2023 році, зрісши на 62% порівняно з аналогічним показником у 2022 році.

Діаграма 4. Кількість ухвалених вироків судами України за регіонами (станом на 25 лютого 2025 року)

Таким чином, найбільшу кількість вироків за ст. 438 КК України було ухвалено судами Чернігівської та Київської областей.

Як свідчить оперативна інформація щодо розгляду місцевими загальними та апеляційними судами кримінальних проваджень за ст. 438 КК України, на розгляд місцевим загальним судам у 2024 році надійшло 157 кримінальних проваджень, з яких найбільша кількість – на розгляд судам Київської області (48 або 31%), Харківської області (26 або 17%), Херсонської області (23 або 15%), Чернігівської області (17 або 11%). Практично в кожній з указаних областей один з місцевих загальних судів переважаний розглядом справ про воєнні злочини порівняно з іншими судами. Наприклад, на розгляд Ірпінського районного суду Київської області впродовж 2024 року надійшло на розгляд 21 кримінальне провадження за ст. 438 КК, що становить 44% від усіх кримінальних про-

ваджень за цією статтею, які надійшли в суди Київської області; Херсонський міський суд Херсонської області, на розгляд якому надійшло 18 кримінальних проваджень за ст. 438 КК, що становить 78% всіх кримінальних проваджень, які надійшли на розгляд судам цієї області; Чернігівський районний суд Чернігівської області, якому на розгляд у 2024 році надійшло 11 кримінальних проваджень про воєнні злочини, що становить 65% від всіх проваджень за ст. 438 КК України, які надходили протягом вказаного періоду в суди цієї області.

Загалом упродовж 2024 року у провадженні судів України перебувало на розгляді кримінальних проваджень за ст. 438 КК України стосовно 502 осіб.

Як вбачається з офіційного вебсайту Офісу Генерального прокурора, протягом 2022–2024 роки всього було повідомлено про підозру 390 особам.

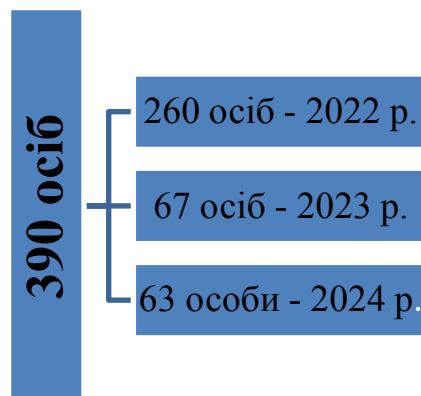

Рис. 1. Кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів протягом 2022 – 2024 років

Упродовж 2022–2024 років правоохоронними органами було виявлено загалом 167 осіб, які вчи-

нили воєнні злочини, що становить 43% від осіб, яким було повідомлено підозру у їх вчиненні.

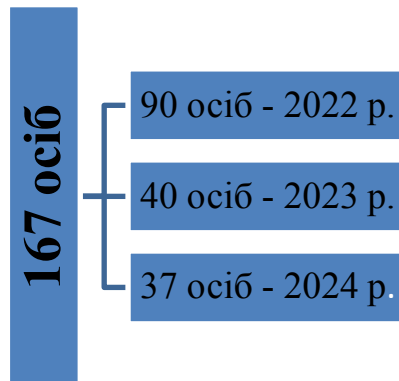

Рис. 2. Кількість осіб, яких було виявлено протягом 2022–2024 років

У середньому протягом 2022–2024 року 20% осіб було повідомлено про підозру у вчиненні воєнного

злочину, поєднаного з умисним вбивством / спричиненням загибелі людини

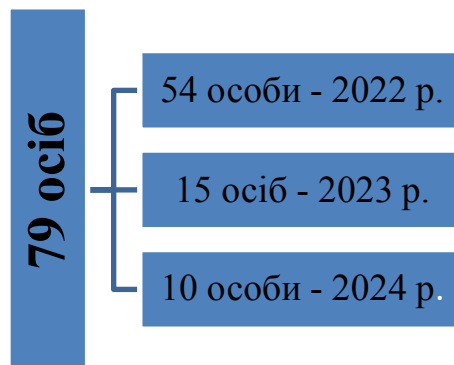

Рис. 3. Кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів, поєднані з умисним вбивством / спричиненням загибелі людини, протягом 2022 – 2024 років

Як відомо, більшість справ про воєнні злочини розслідуються та розглядаються за спеціальною процедурою *in absentia*. Про це вказують і статистичні показники стосовно кількості таких осіб, щодо яких здійснювалося заочне провадження. За процедурою *in absentia* здійснювалося розслідування у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК стосовно 191 підозрюваного (49%).

Як зазначалося вище, в ЄДРСР станом на 24 лютого 2025 року нараховувалося 110 вироків, ухвалених судами України, якими особи визнавалися, якими засуджено за 2022–2024 роки 88 осіб (7 осіб – у 2022 році, 33 особи – у 2023 році та 48 осіб – у 2024 році). Таким чином, кількість осіб, які засуджувалися за ст. 438 КК України, становить 53% від кількості виявлених осіб за цей період.

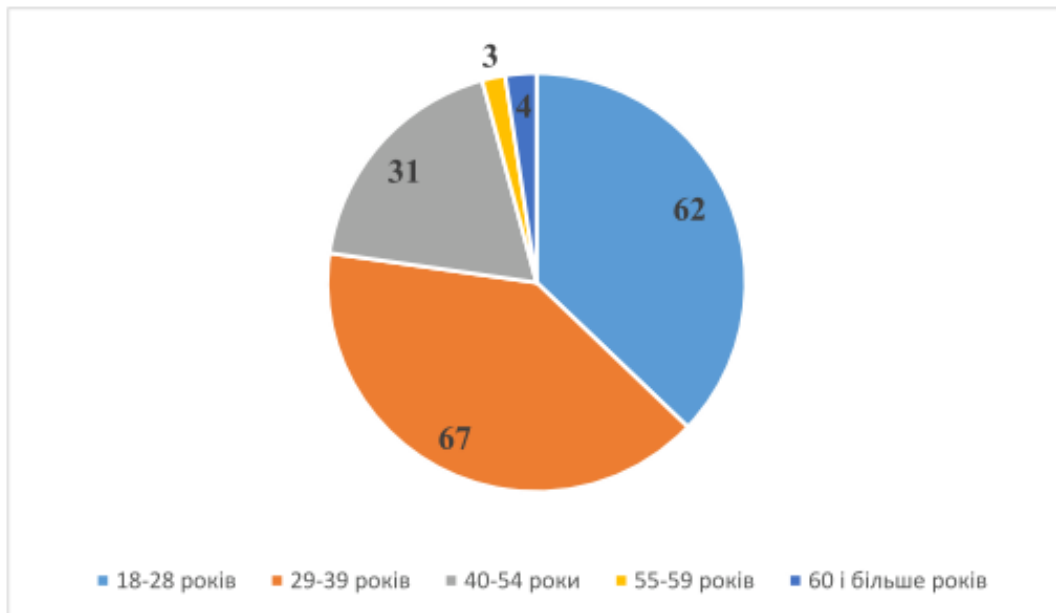
од та 23% від кількості осіб, яким було повідомлено підозру у вчиненні воєнних злочинів.

З проаналізованих статистичних даних вбачаються й певні соціально-демографічні ознаки виявлених підозрюваних / засуджених воєнних злочинців, як-от їхня стать, громадянство та вік.

Так, серед виявлених воєнних злочинців кількість жінок становить 8 осіб (2 особи – у 2022 році, 2 особи – у

2023 році та 4 особи – у 2024 році), що становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб кількість жінок за весь проаналізований період – 1 особа (1%).

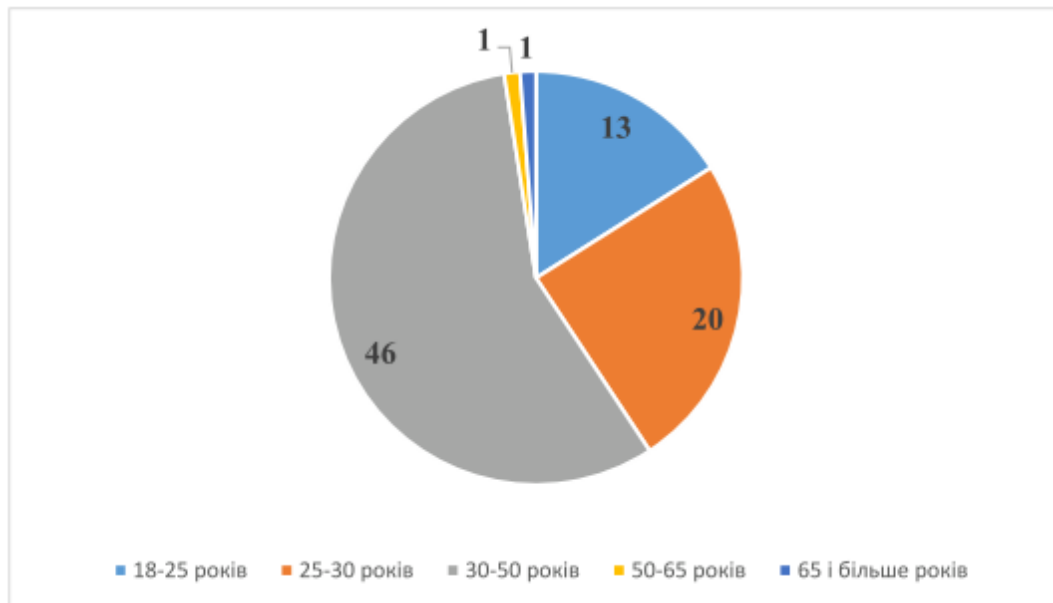
Стосовно віку підозрюваних воєнних злочинців, які були виявлені впродовж 2022–2024 років, то відповідний розподіл за віковими групами виглядає так:

Таким чином, найбільша кількість виявлених воєнних злочинців – це особи у віці від 18 до 39 років. Їх питома вага серед усіх виявлю-

них воєнних злочинців становить 77%.

Серед засуджених за ст. 438 КК України вікові групи були такими:

Таким чином, найбільша кількість засуджених за ст. 438 КК припадає на вікову групу 30–50 років (52%), загалом у віці 18 – 50 років було засуджено 90% осіб.

Серед виявлених воєнних злочинців кількість іноземців (громадян рф) становить 127 осіб (73 особи – у 2022 році, 34 особи – у 2023 році та 20 осіб – у 2024 році), що становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб – 94% іноземці (загалом – 83 засуджених осіб, з яких 7 осіб – у 2022 році, 31 особа – у 2022 році, 45 осіб – у 2024 році).

Що стосується потерпілих, то згідно з тією ж оперативною інформацією Державної судової адміністрації України, кількість потерпілих протягом 2024 року сягнула 424 осіб, з яких 225 потерпілих жіночої статі (53% від загальної кількості потерпілих). 392 особи – це потерпілі у Чернігівській області (92%).

Стосовно віку, то більшість потерпілих – особи, старші 18 років (350 осіб або 83%), з яких 191 особа жіночої статі (55%). 58 потерпілих – це діти до 13 років (17%), з яких 24 особи жіночої статі (41%), 16 осіб – діти 14–17 років (4%), з яких 10 осіб жіночої статі (63%). 394 потерпілим воєнними злочинами спричинено шкоду здоров'ю (93%), 24 особам – матеріальну та моральну шкоду (6%), а 9 особам – шкоду життю (2%). Загальна сума спричиненої шкоди (матеріальної та моральної) протягом 2024 року становила 18 404 338 грн.

Висновки. Отже, окремі аспекти кримінологічної характеристики воєнних злочинів стало можливим проаналізувати як з офіційних статистичних даних, розпорядником яких є Офіс Генерального прокурора та Державна судова адміністрація України. Кожен з проаналізованих кримінологічних показників дає уявлення про рух досудового розслідування та судового розгляду кримінальних

проваджень у справах про воєнні злочини. Зокрема, зроблено такі висновки на підставі аналізу офіційних статистичних даних:

1) у 2025 році мало місце істотне зниження кількості облікованих воєнних злочинів порівняно з 2022 роком (– 52%). У 2024 році зменшилася й кількість кримінальних проваджень, в яких особам було повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів (– 53%). Темп зниження вказаного показника аналогічний темпу зниження облікованих воєнних злочинів у 2024 році. Водночас у цьому році збільшилася кількість кримінальних проваджень, які були направлені до суду (+87%);

2) кількість облікованих воєнних злочинів, які були поєднані с умисним вбивством / спричинили смерть людини, у 2024 році хоча і зменшилася порівняно з відповідним показником у 2022 році (–72%), однак такий темп зниження облікованих злочинів, передбачених ст. 438 КК України, поєднаних з умисним вбивством / які спричинили загибель людини, не такий інтенсивний порівняно з аналогічним загальним показником у 2023 році, який характеризує всі обліковані в Україні воєнні злочини;

3) кількість ухвалених вироків за ст. 438 КК України у 2024 році була майже такою ж, як і в 2023 році, зрісши на 62% порівняно з аналогічним показником у 2022 році;

4) найбільшу кількість вироків за ст. 438 КК України було ухвалено судами Чернігівської та Київської областей. На розгляд місцевим загальним судам у 2024 році надійшло 157 кримінальних проваджень, з яких найбільша кількість – на розгляд судам Київської області (31%),

Харківської області (17%), Херсонської області (15%), Чернігівської області (11%). Практично в кожній з указаних областей один з місцевих загальних судів перевантажений розглядом справ про воєнні злочини порівняно з іншими судами. Наприклад, на розгляд Ірпінського районного суду Київської області, Чернігівський районний суд Чернігівської області;

5) упродовж 2022–2024 років правоохоронними органами було виявлено загалом 167 осіб, які вчинили воєнні злочини, що становить 43% від осіб, яким було повідомлено підозру у їх вчиненні;

6) за процедурою *in absentia* здійснювалося розслідування у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України стосовно 191 підозрюваного (49%);

7) кількість осіб, які засуджувалися за ст. 438 КК України, становить 53% від кількості виявлених осіб за цей період та 23% від кількості осіб, яким було повідомлено підозру у вчиненні воєнних злочинів;

8) серед виявлених воєнних злочинів кількість жінок становить 8 осіб (2 особи – у 2022 році, 2 особи – у 2023 році та 4 особи – у 2024 році), що становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб кількість жінок за весь проаналізований період – 1 особа (1%);

9) найбільша кількість виявлених воєнних злочинців – це особи у віці від 18 до 39 років. Їх питома вага серед усіх виявлених воєнних злочинців становить 77%. найбільша кількість засуджених за ст. 438 КК України припадає на вікову групу 30–

50 років (52%), загалом у віці 18 – 50 років було засуджено 90% осіб;

10) серед виявлених воєнних злочинців кількість іноземців (громадян РФ) становить 127 осіб (73 особи – у 2022 році, 34 особи – у 2023 році та 20 осіб – у 2024 році), що становить 76% від загальної кількості виявлених осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів за цей період. Серед засуджених осіб – 94% іноземці (загалом – 83 засуджених осіб, з яких 7 осіб – у 2022 році, 31 особа – у 2023 році, 45 осіб – у 2024 році);

11) більшість потерпілих – особи, старші 18 років (350 осіб або 83%), з яких 191 особа жіночої статі

(55%). 58 потерпілих – це діти до 13 років (17%), з яких 24 особи жіночої статі (41%), 16 осіб – діти 14–17 років (4%), з яких 10 осіб жіночої статі (63%). 394 потерпілим воєнними злочинами спричинено шкоду здоров'ю (93%), 24 особам – матеріальну та моральну шкоду (6%), а 9 особам – шкоду життю (2%). Загальна сума спричиненої шкоди (матеріальної та моральної) протягом 2024 року становила 18 404 338 грн.

Водночас слід зазначити, що кримінологічна характеристика воєнних злочинів далеко не завершена, а повинна бути продовжена в аспекті вивчення та висвітлення інших аспектів означеної проблеми.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 року / офіційний вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: <http://surl.li/fwjqyp>
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року / офіційний вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: <http://surl.li/fwjqyp>
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–вересень 2024 року / офіційний вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: <http://surl.li/fwjqyp>
4. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022 рік (форма 6) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/xobrnv>
5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 рік (форма 6) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/xybwjq>
6. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2024 рік (форма 6) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/xybwjq>
7. Оперативна інформація щодо розгляду місцевими загальними та апеляційними судами кримінальних проваджень за статтею 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни» протягом січня–вересня 2024 року / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/wznysq>
8. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік: монограф. / авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.

Zahynei-Zabolotenko Zoia, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Judiciary of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-8679-124X

Criminological Characterization of War Crimes (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine): Some Aspects

The article highlights certain criminological aspects of war crimes based on the analysis of official statistics from the Office of the Prosecutor General and the State Judicial Administration of Ukraine. It was found that in 2025 there was a significant decrease in the number of recorded war crimes compared to 2022 (- 52%), as well as the number of criminal proceedings in which persons were notified of suspicion of committing war crimes (- 53%). The number of verdicts under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine in 2024 was almost the same as in 2023, having increased by 62% compared to the same indicator in 2022. The largest number of verdicts under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine was passed by the courts of Chernihiv and Kyiv regions. In each of these regions, one of the local general courts is overloaded with war crimes cases compared to other courts (Irpina District Court of Kyiv Region and Chernihiv District Court of Chernihiv Region). Between 2022 and 2024, law enforcement agencies identified 43% of the persons who were notified of suspicion of committing war crimes. The in absentia procedure was used to investigate criminal proceedings under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine in respect of 49% of suspects. The number of persons convicted under Art. 438 of the CCU accounts for 53% of the number of identified persons during this period and 23% of the number of persons notified of suspicion of committing war crimes. Among the identified war criminals, the total number of women is 76% of the total number of identified persons suspected of committing war crimes during this period. Among the convicted persons, the number of women for the entire analyzed period is 1%. The largest number of identified war criminals are persons aged 18 to 39. Their share among all identified war criminals is 77%. The largest number of those convicted under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine falls within the age group of 30-50 years (52%), with 90% of the total number of convicted persons aged 18-50 years. Among the identified war criminals, the number of foreigners (citizens of the Russian Federation) is 76% of the total number of identified persons suspected of committing war crimes during this period. Among those convicted, 94% are foreigners. The majority of victims are over the age of 18 (350 people or 83%), of whom 191 are women (55%). 58 victims are children under the age of 13 (17%), 24 of whom are female (41%), 16 victims are children aged 14-17 (4%), 10 of whom are female (63%). 394 victims of war crimes suffered damage to their health (93%), 24 suffered material and moral damage (6%), and 9 suffered damage to their lives (2%). The total amount of damage caused (material and moral) in 2024 amounted to UAH 18,404,338.

Keywords: war crimes, criminological characteristics, criminal offense, trial, notice of suspicion, identification of persons who committed a war crime, convicted person, socio-demographic characteristics, sentences, criminal liability.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.15
УДК 343.28/.29.01(477)(02)

*Коломієць С. С.,
доктор філософії, старший
викладач кафедри менеджменту
та публічного адміністрування
факультету економіки та
бізнесу Таврійського державного
агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного
ORCID: 0000-0001-9023-5310*

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИПРАВЛЕННЯМ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВІДБУВАЄ ПОКАРАННЯ

У статті на підставі встановлених спільних рис у передумовах і підставах для застосування заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82 КК) та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) визначено групові правила звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання.

Першим таким груповим правилом запропоновано вважати обов'язок врахування судом виду покарання, яке відбуває засуджений. Акцентовано увагу на невирішеності в кримінальному законодавстві дотепер проблеми про право довічно ув'язнених на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання безпосередньо після відбуття ними певного строку покарання. Запропоновано шляхи законодавчого вирішення цієї проблеми.

Другим правилом, яке має врахувати суд при застосуванні різновидів звільнення від покарання, передбачених статтями 81 та 82 КК, запропоновано вважати строк фактичного відбуття засудженим відповідного покарання, з урахуванням: мінімального строку покарання, встановленого для певного виду покарання нормами Загальної частини КК; виду кримінального правопорушення, за вчинення якого відбуває покарання засуджений; ступеня тяжкості кримінального правопорушення; форми вини тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за вчинення якого відбуває покарання засуджений; поведінки особи після відбування нею раніше покарання у виді позбавлення волі протягом судимості; поведінки особи після застосування до неї раніше умовно-дострокового звільнення; покарання, встановленого актом амністії, помилування або рішенням суду.

Третім правилом для застосування судами різновидів звільнення від покарання, передбачених ст. 82 та ст. 81 КК, має стати правило про врахування ступеня виправлення засудженого, з урахуванням висновку уповноваженого органу про ступінь такого виправлення.

Четверте правило, яке має врахувати суд при застосуванні аналізованих різновидів звільнення від покарання, стосується вирішення питання про звільнення засудженого від додаткового покарання.

Сформульовано концептуальну модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання.

Ключові слова: звільнення від покарання, заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, групові правила звільнення від покарання; групові правила звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання.

Постановка проблеми. Встановлення судом під час ухвалення вироку неможливості виправлення засудженої особи без призначення покарання або без відбування покарання з випробуванням зумовлює застосування судом до такої особи реального покарання. Застосовуючи покарання, і суд, і суспільство загалом зазвичай розраховують на те, що в кінцевому підсумку поведінка правопорушника наблизиться до певного зразка, взірця та не становитиме більше загрози для охоронюваних законом інтересів. Інакше кажучи, особа, що відбула кримінальне покарання, в ідеалі не повинна вчиняти більше нових правопорушень [1, с. 351, 127]. Такої мети держава прагне досягти завдяки виправленню та ресоціалізації засудженого (ст. 6 КВК).

Залежно від ступеня виправлення засудженого під час відбування покарання щодо нього можуть

бути застосовані два різновиди звільнення від покарання: заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82 КК) або умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК). Проведений аналіз цих різновидів звільнення від покарання дає змогу зробити висновок про наявність спільних рис у передумовах і підставах для їх застосування, що дають змогу сформулювати групові правила для застосування цих різновидів звільнення від покарання як складових системи загальних засад звільнення від покарання¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи досліджені у наукових працях, зокрема, О. П. Гороха, О. В. Дашченко, Д. В. Казначеевої, Є. С. Назимка, Є. О. Письменського, Т. І. Пономарьової, М. В. Романова, В. В. Скибицького,

¹ Система загальних засад звільнення від покарання складається з універсальних, групових та спеціальних правил звільнення від покарання. Універсальні правила загальних засад звільнення від покарання поширюються на всі без винятку види звільнення від покарання. Групові правила звільнення від покарання – на об'єднані в групи різновиди звільнення від покарання у зв'язку з: давністю; недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини. Своєю чергою спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання врегульовують застосування специфічних правовідносин [2].

І. С. Яковець. Спроби визначити уніфіковані правила звільнення від покарання у зв'язку з виправлення засудженої особи у кримінально-правовій доктрині робилися лише поодинокі. Вперше цю ідею в своїй докторській дисертації у 2019 р. висловив український вчений О. П. Горох. Однак, попри сформульовані цим вченим концептуальні ідеї чимало питань в аналізованому аспекті потребують свого більш ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Мета цієї наукової статті – формулювання концептуальної моделі групових правил звільнення від покарання у зв'язку виправлення засудженої особи, яка відбуває покарання.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що перші правила для застосування аналізованих різновидів звільнення від покарання слід шукати в передумовах для їх застосування. Порівняльний аналіз положень ст. 82 та ст. 81 КК засвідчує, що під час визначення цих передумов суд має взяти до уваги чимало обставин.

Першим таким правилом є врахування судом виду покарання, яке відбуває засуджений. Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким може бути застосована судом щодо засуджених, які фактично відбувають лише три основних покарання: 1) обмеження волі, 2) позбавлення волі або 3) довічне позбавлення волі (ч. 1 ст. 82 КК). Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване судом щодо засуджених, які фактично відбувають п'ять основних покарань: 1) виправні роботи; 2) службові обмеження для військовослужбовців; 3) обмеження

волі; 4) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 5) позбавлення волі (ч. 1 ст. 81 КК).

Як відомо, закріпленню в законодавстві права засудженого на заміну довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі строком від 15 до 20 років, якщо засуджений відбув не менше ніж 15 років призначеного судом покарання (ч. 5 ст. 82 КК), передувала копітка робота. Водночас варто погодитися з вченими в тому, що на сьогодні залишається невирішеним питання про відновлення конституційності ч. 1 ст. 81 КК, яка втратила чинність 16 вересня 2021 р. [3, с. 292]. Доводиться констатувати, що Верховна Рада України дотепер не виконала рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021 від 16 вересня 2021 р. у справі № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) щодо приведення нормативного регулювання, встановленого ст. 81 КК, у відповідність до Конституції України. Адже право на умовно-дострокове звільнення осіб, що відбувають довічне позбавлення волі, у ст. 81 КК прямо не передбачено і виникає лише після заміни цього покарання на покарання у виді позбавлення волі на певний строк (п. 3 ч. 3 ст. 81 КК). Такий порядок також не відповідає Рекомендації Rec (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи «Про умовно-дострокове звільнення», оскільки в цьому документі акцентовано на тому, що закон повинен зробити умовно-дострокове звільнення доступним для всіх засуджених, зокрема тих, які відбувають довічне ув'язнення (п. 4а).

Слід зазначити, що на недосконалість такого дворівневого механізму експерти звертали увагу ще на

етапі обговорення аналізованих змін до законодавства [4, с. 12-13]. Доводиться констатувати, що законодавець, на жаль, не врахував цих критичних зауважень експертів, що вже впливає на правозастосування. Зокрема, засуджені, розраховуючи на застосування до них судами Рішення Другого сенату Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021 від 16 вересня 2021 р. у справі № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20), стали звертатися до судів з проханням умовно-достроково звільнити їх від відбування довічного позбавлення волі. Однак суди відмовляють у задоволенні таких клопотань, мотивуючи це тим, що порядок вирішення питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання особи, засудженої до довічного позбавлення волі, може бути вирішено лише після заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням у виді позбавлення волі [5]. Таке законодавче регулювання цього питання та ухвалені судами рішення знову зумовили звернення засуджених до Конституційного Суду України з конституційними скаргами з питань оспорювання ними приписів, що порушують право осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, «на надію», гарантоване ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ст. 28 Конституції України, приписи яких забороняють нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання [6].

На нашу думку, такі ситуації на практиці не виникали б, якби законодавець дослухався до думки експертів і врегулював це питання в Законі України № 2690-IX, передба-

чивши право довічно ув'язнених на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання безпосередньо після відбуття ними певного строку покарання, а не після заміни їм покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням у виді позбавлення волі. Такий підхід використав, зокрема, грузинський законодавець у ст. 72-1 Кримінального кодексу Грузії (введена в дію з 1 січня 2018 р.), згідно якої, якщо засуджений, якому призначене покарання у виді безстрокового позбавлення волі, фактично відбув 25 років позбавлення волі та успішно пройшов затверджену міністром юстиції Грузії програму підготовки до звільнення осіб, засуджених до безстрокового позбавлення волі, суд уповноважений умовно звільнити його від подальшого відбування з іспитовим строком, передбаченим ч. 2 ст. 64 цього Кодексу [7]. Відповідні пропозиції щодо врегулювання аналізованого питання і в українському законодавстві з урахуванням дослідження законодавства Європейського Союзу висловлювали й вітчизняні вчені [8, с. 211-213].

Варто зазначити, що подібний підхід використано і в проєкті нового КК. Розробники передбачили як право засудженого на зупинення виконання довічного ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи після фактичного відбуття 25 років ув'язнення засудженою особою, здатною реінтегруватися у суспільство (ч. 1 ст. 3.4.12), так і право засудженого у зв'язку з її помилуванням на заміну довічного ув'язнення після відбуття особою не менше 20 років цього покарання – строковим ув'язненням від 10 до 15 років, яке обчислюється з дня заміни покаран-

ня, або припинення виконання довічного ув'язнення – після відбуття особою не менше 30 років цього покарання [9].

Важко спрогнозувати, коли парламент прийме новий Кримінальний кодекс України. Утім, права засуджених в аналізованому аспекті мають бути законодавчо забезпечені та дотримані якнайшвидше. З огляду на це в частини 1 та 3 ст. 81 КК потрібно внести зміни, що врегулюватимуть право осіб, що відбувають довічне позбавлення волі, на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття ними 25 років позбавлення волі.

Підтримуючи зазначені вище позиції, як варіант теж пропонуємо частину 1 ст. 81 КК викласти в такій редакції:

«1. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі або довічного позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додатково-го покарання».

Також пропонуємо частину 3 ст. 81 КК доповнити пунктом 4, вклавши його в такій редакції:

«4) не менше ніж двадцять п'ять років призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі».

Другим правилом, яке має врахувати суд при застосуванні різновидів звільнення від покарання, передбачених статтями 81 та 82 КК, є

строк фактичного відбуття засудженим відповідного покарання.

Варто погодитися з вченими, які наголошують на тому, що фактичне відбуття засудженим певної частини строку призначеного покарання має самостійне правове значення, в основі якого досягнення щодо засудженого всіх складових мети покарання [10, с. 339]. І це справді так, оскільки досягти виправлення засудженого та його ресоціалізації неможливо протягом короткого часу. Адже основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК), що має бути реалізовано протягом певного часу.

На нашу думку, строки, після фактичного відбуття яких допускається застосування до засудженого заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання відповідно, нині системно узгоджені між собою.

Аналіз положень ч. 4 ст. 82 та ч. 3 ст. 81 КК дає змогу зробити висновки про те, що строк, після фактичного відбуття якого допускається застосування до засудженого заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання відповідно, залежить від низки обставин: 1) виду кримінального правопорушення, за вчинення якого відбуває покарання засуджений; 2) ступеня тяжкості кримінального правопорушення; 3) форми вини тяжкого чи особливо тяжкого злочи-

ну, за вчинення якого відбуває покарання засуджених; 4) поведінки особи після відбування нею раніше покарання у виді позбавлення волі протягом судимості; 5) поведінки особи після застосування до неї раніше умовно-дострокового звільнення.

З метою забезпечення правильного правозастосування ці обставини мають бути відображені у відповідному правилі звільнення від покарання.

Проведений нами аналіз судової практики демонструє, що жодних складнощів із визначенням судами фактично відбутого засудженим строку покарання для вирішення питання про застосування ст. 82 або ст. 81 КК не виникає. При цьому під час вирішення питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким щодо засудженого, покарання якому було пом'якшено згідно з актом амністії, помилування або за рішенням суду, фактично відбута частина покарання повинна обчислюватись з огляду на покарання, встановлене актом амністії, помилування або рішенням суду (п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким». Вважаємо, що ці положення також мають бути відображені у груповому правилі звільнення від покарання.

У юридичній літературі висловлено пропозицію встановити обмеження на застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, якщо засуджений

відбув менше певного мінімального строку покарання.

Є. О. Письменський на підставі вивчення законодавства низки країн та беручи до уваги те, що для реалізації мети покарання має пройти певний період часу, а органам виконання покарання потрібен час для переконання в щирому, а не імітованому засудженим виправленні, запропонував встановити у ст. 81 КК України мінімальну межу в шість місяців, починаючи з якої можна застосовувати досліджуваний вид звільнення. З цих самих міркувань Є. О. Письменський не підтримує законодавчих ідей поширити можливість застосування умовно-дострокового звільнення від відбування, зокрема, на засуджених, які відбувають арешт [11, с. 198, 222].

Дещо інше бачення цього питання має О. П. Горох. Він також вважає, що встановити ознаки виправлення засудженого в короткий строк відбуття покарання надзвичайно складно. На його думку, імовірно, що демонстрація засудженим свого «виправлення» може бути зумовлена бажанням уникнути подальшого відбування покарання. Однак цей автор запропонував встановити не універсальну мінімальну межу в шість місяців, якої, на нашу думку, також може бути явно недостатньо для повноцінного оцінювання засудженого, а визначений нормами Загальної частини КК для певного виду мінімальний розмір покарання: для засуджених до покарань у виді виправних робіт (ч. 1 ст. 57 КК), службового обмеження (ч. 1 ст. 58 КК) та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ч. 1 ст. 62 КК) такий мінімальний строк має дорівнювати шести місяцям, а для засуджених до обмеження волі

(ч. 2 ст. 61 КК) та позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 63 КК) – одному року обмеження чи позбавлення волі відповідно [10, с. 342]. Цю ідею О. П. Гороха вважаємо слушною, оскільки складовими частинами мети покарання є не лише виправлення, а й кара, загальне та спеціальне запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас залишилося без відповіді питання: як бути, якщо суд признав засудженому до відбуття покарання в мінімальних межах?

Не варто також в аналізованому аспекті забувати, що реальне покарання застосовується зазвичай до засудженого в тих випадках, коли ризик вчинення ним повторного правопорушення вищий за середній і коли суд не знайшов підстав для звільнення від відбування покарання з випробуванням на етапі ухвалення вироку. Чи здатний засуджений за короткий строк набутти безпечного для суспільства стану? Відповідь на це питання є негативною. Україна вже має негативний досвід, коли завдяки законодавчим змінам, внесеним Законом України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26.11.2015 № 838-VIII, на волі автоматично опинилися засуджені, зокрема, і з незавершеними корекційними індивідуальними програмами.

Відповідно до Положення про відділення соціально-психологічної служби [12], соціально-виховна та психологічна робота із засудженими здійснюється відповідно до індивідуальних програм, які складаються за результатами медичного обстеження, психодіагностики і психоло-

го-педагогічного вивчення, кримінологічної, кримінально-правової характеристики, оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та реалізуються, в тому числі, за допомогою програм диференційованого виховного впливу. До того ж кожні шість місяців індивідуальна програма соціально-виховної роботи із засудженим переглядається начальником відділення соціально-психологічної роботи, до якого розподілено засудженого, з метою визначення досягнутих результатів, рекомендацій щодо подальшої соціально-виховної роботи із засудженим, які вносяться у відповідний розділ Щоденника індивідуальної роботи із засудженим. Кожні шість місяців здійснюється перегляд оцінки ризиків, під час якого враховуються отримані результати соціально-виховної роботи із засудженим за попередній період та інформація щодо факторів ризику засудженого. За результатами перегляду оцінки складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи із засудженим на наступні шість місяців, яка може містити як нові цілі та заходи до них, так і передбачати продовження роботи над цілями, поставленими на попередньому етапі, та включати актуальні заходи на цей період (п. 9). Отже, мінімальний строк соціально-виховної та психологічної роботи з особами, засудженими до обмеження чи позбавлення волі, дорівнює шести місяцям.

До осіб, які виконують покарання у виді виправних робіт, застосовується наглядова пробація, яка також передбачає здійснення наглядових і соціально-виховних заходів (ст. 10 Закону України «Про пробацію»).

Отже, на нашу думку, компромісним варіантом реалізації аналізованої законодавчої пропозиції було б закріплення правила, відповідно до якого фактично відбута засудженим для отримання права на умовно-дострокове звільнення була б межа, що дорівнювала б мінімальному строку покарання, встановленому для певного виду покарання нормами Загальної частини КК, а у разі призначення засудженому покарання на рівні мінімальної межі санкції, $1/2$ цієї мінімальної межі, що буде достатньо для застосування до засудженого виправних заходів. У такому разі для засуджених до покарань у виді виправних робіт (ч. 1 ст. 57 КК), службового обмеження (ч. 1 ст. 58 КК) та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ч. 1 ст. 62 КК) такий мінімальний строк має дорівнювати трьом місяцям, а для засуджених до обмеження волі (ч. 2 ст. 61 КК) та позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 63 КК) – шести місяцям обмеження чи позбавлення волі відповідно. Таке правило має поширюватися і на осіб, які претендують на заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.

Вважаємо, що аналізовані нами положення теж мають бути відображені в *другому правилі застосування аналізованих видів звільнення від покарання*.

Наступне правило застосування аналізованих різновидів звільнення від покарання пов'язане з підставою для такого звільнення – *ступенем виправлення засудженого*.

У юридичній літературі слушно наголошується, що довільне застосування умовно-дострокового звільнення від відбuvання покарання осіб,

які не довели свого виправлення, завдає ще більшої шкоди діяльності кримінально-виконавчої системи держави. Звільнення порушників режиму, осіб, які не виправилися та не намагаються цього робити, позбавляє засуджених стимулу до правомірної поведінки та сумлінної праці. У них може скластися думка, що достатньо відбути частину призначеного судом строку покарання, і незалежно від поведінки чи успіхів у праці відбудеться їх звільнення від покарання [1, с. 105]. Повною мірою це твердження є слушним і щодо довільного застосування заміни покарання більш м'яким. Саме тому законодавець окрім формальної підстави для застосування аналізованих різновидів звільнення від покарання вимагає оцінити ступінь виправлення засудженого.

При застосуванні аналізованих різновидів звільнення від покарання ступінь виправлення засудженого визначає суд через оцінювання його поведінки та ставлення до праці. Підставою для застосування судом ст. 82 КК є констатація судом того, що засуджений своєю поведінкою та ставленням до праці довів, що він став на шлях виправлення. Підставою для застосування судом ст. 81 КК є констатація судом того, що засуджений своєю поведінкою та ставленням до праці довів своє виправлення.

Критерії сумлінної поведінки та сумлінного ставлення до праці засудженого досліджено у вітчизняній юридичній літературі [10, с. 301-309, 344-358; 11, с. 206-219, 245-254; 13]. Для потреб практики О.П.Горохом було сформовано навіть кримінологічні портрети засуджених, що претендують на застосу-

вання статей 82, 81 КК [10, с. 309, 357].

Водночас донедавна вчені були одностайні в тому, що вітчизняне законодавство не містить чітких і зрозумілих критеріїв, за допомогою яких суд може дійти висновку про те, що засуджений «став на шлях виправлення» або «виправився», оскільки для визначення обох ступенів виправлення (про які йдеться в статтях 82 та 81 КК) законодавець використав однакові критерії: «сумлінна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці». Українські вчені Є. О. Письменський [11, с. 253-258] та О. П. Горох свого часу ініціювали питання щодо законодавчої формалізації критеріїв визначення ступеня виправлення засудженого під час вирішення питань про заміну йому невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Перевагою правил, розроблених О. П. Горохом, на нашу думку, є те, що за їхньою допомогою можна вирішувати питання не лише щодо застосування ст. 82 КК загалом, а й щодо, залежно від виправлення засудженого від рівня «А» до рівня «С», обрання йому виду конкретного більш м'якого покарання, на яке має бути замінене невідбута частина покарання [10, с. 324-327].

Прогресивні ідеї вчених щодо розроблення формалізації заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що ґрунтуються на системі бальних оцінок оцінювання виправлення засудженого, держава таки сприйняла. Наказом Міністерства юстиції України № 294/5 19 січня 2023 р. було затверджено Методику визначення ступеня виправлення засудженого,

яка визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого [14].

Ознайомлення зі змістом Методики визначення ступеня виправлення засудженого дає змогу зробити висновок про те, що фінальна оцінка ступеня виправлення засудженого відображається у висновку щодо ступеня виправлення засудженого. Метою висновку є забезпечення суду інформацією, необхідною для визначення можливості заміни покарання або можливості застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення. Під час формування цього висновку уповноважений орган бере до уваги різну інформацію. У структурі висновку передбачено шість розділів, що містять відповідні критерії, результати заповнення яких оцінюються відповідними балами. Надалі Комісія, визначена розділом VI Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, підсумовує загальний бал розділів II-VI висновку та визначає відповідний ступінь виправлення засудженого, а саме: якщо бал варіюється від «0» до «60» включно, то засуджений не став на

шлях виправлення (не довів свого виправлення) та не може бути представлений до заміни покарання на підставі статей 81, 82 Кримінального кодексу України; якщо бал становить «61» і вище, то засуджений став на шлях виправлення (довів своє виправлення) та має бути представлений до заміни покарання на підставі статей 81, 82 Кримінального кодексу України.

Вивчення судової практики засвідчує, що суди здебільшого погоджуються з висновком уповноваженого органу щодо ступеня виправлення засудженого і залежно від його резолютивної частини або застосовують ст. 82 чи ст. 81 КК, або відмовляють у їх застосуванні. Проте трапляються випадки, коли висновок уповноваженого органу щодо ступеня виправлення засудженого є позитивним, однак суд відмовляє у звільненні засудженого від покарання. Ми встановили, що більшою мірою це стосується випадків розгляду судами клопотань про заміну довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк.

Отже, висновок уповноваженого органу щодо ступеня виправлення засудженого має вагоме значення для вирішення судом питання про можливість застосування до засудженого аналізованих різновидів звільнення від покарання, однак не є вирішальним для суду під час ухвалення відповідного рішення.

З огляду на зазначене вище третім правилом для застосування судами аналізованих різновидів звільнення від покарання має стати правило про врахування *ступеня виправлення засудженого, з урахуванням висновку уповноваженого*

органу про ступінь такого виправлення.

Четверте правило, яке має врахувати суд при застосуванні різновидів звільнення від покарання, передбачених ст. 82 та ст. 81 КК, стосується вирішення питання *про звільнення засудженого від додаткового покарання.*

Під час вирішення питання про заміну основного покарання більш м'яким чи умовно-дострокове звільнення від відбування основного покарання суд може вирішувати питання про звільнення від додаткового покарання (ч. 2 ст. 82, ч. 1 ст. 81 КК). Варто погодитися з вченими, які наголошують, що звільнення від додаткового покарання в цьому разі не є самостійним, воно має підлеглий характер стосовно звільнення від основного покарання [2, с. 337; 15, с. 152].

Відповідні роз'яснення щодо цього питання надав і Пленум Верховного Суду України: «Згідно з ч. 1 ст. 81 КК особу може бути умовно-достроково звільнено (повністю або частково) від відбування і додаткового покарання. При цьому слід мати на увазі, що таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким відповідно до ч. 2 ст. 82 КК засудженого також може бути звільнено і від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Таке звільнення від додаткового покарання є безумовним» (п. 7 ППВС від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення

від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»).

Необхідність розгляду судом питання про звільнення від додаткового покарання під час вирішення питання про заміну основного покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення від відбування основного покарання має бути також відображено як певне групове правило. Адже в судовій практиці трапляються випадки, коли суди ігнорують це питання і навіть не аналізують можливості такого звільнення від додаткового покарання як при застосуванні ст. 82 КК [16], так і при застосуванні ст. 81 КК [17].

Висновки. Проаналізовані нами положення дають змогу зробити висновок про те, що різновиди звільнення від покарання, передбачені ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК, мають спільні ознаки щодо підстав їх застосування. Наведені спільні ознаки дають нам змогу сформулювати концептуальну модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання (ч. 1 ст. 82, ч. 1 ст. 81 КК):.

«У разі звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання (частина перша статті 82, частина пе-

рша статті 81 цього Кодексу), суд має врахувати:

1) вид покарання, яке відбуває засуджена особа;

2) строк фактичного відбуття засудженим відповідного покарання з урахуванням: мінімального строку покарання, встановленого для певного виду покарання нормами Загальної частини КК; виду кримінального правопорушення, за вчинення якого відбуває покарання засуджений; ступеня тяжкості кримінального правопорушення; форми вини тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за вчинення якого відбуває покарання засуджений; поведінки особи після відбування нею раніше покарання у виді позбавлення волі протягом судимості; поведінки особи після застосування до неї раніше умовно-дострокового звільнення; покарання, встановленого актом амністії, помилування або рішенням суду;

3) ступінь виправлення засудженої особи з урахуванням висновку уповноваженого органу про ступінь такого виправлення.

4) можливість звільнення засудженої особи від додаткового покарання».

Сподіваємось, що розроблені нами положення сприятимуть ефективному застосуванню законодавства у сфері звільнення від покарання.

Список використаних джерел

1. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
2. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. 2022. Т. 9 (5). С. 81–96. DOI: 10.46340/eppd.2022.9.5.6.

3. Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне законодавство*. 2022. № 6. С. 287–292.

4. Експертна оцінка окремих положень проекту Закону України № 4048 і проекту Закону України № 4049 у частині внесення змін до Кримінального кодексу, Кримінально-виконавчого кодексу і Кримінального процесуального кодексу, які було розроблено з метою виконання рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№ 2)». 2020. 16 с. URL: <https://rm.coe.int/expert-assessment-4048-4049/1680a137dc> (дата звернення: 27.01.2025).

5. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 7 грудня 2023 р. у справі № 127/27917/23 (провадження № 11-кп/801/1276/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115540930> (дата звернення: 27.01.2025).

6. Конституційні скарги Піцура Т. В. 18/264 від 07.08.2023, Лідзва В. А. 18/321 від 10.07.2023, Лужинецького А. О. 18/146 від 21.04.2023. *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijni-skargy> (дата звернення: 27.01.2025).

7. Уголовный кодекс Грузии (по состоянию на 21.09.2023 р.). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/16426/254/ru/pdf>

8. Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 272–277. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.4.46.

9. Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 05.03.2025 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua>

10. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 697 с.

11. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, [Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка]. Київ, 2014. 562 с.

12. Положення про відділення соціально-психологічної служби : Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text> (дата звернення: 15.02.2025).

13. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. М. : PRI, 2012. 212 с.

14. Методика визначення ступеня виправлення засудженого : Наказ Міністерства юстиції України 19 січня 2023 р. № 294/5 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23#Text> (дата звернення: 15.02.2025).

15. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев : Наук. думка, 1987. 184 с.

16. Ухвала Крижопільського районного суду Вінницької області від 5 грудня 2023 р. у справі 1-в/134/114. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115499225> (дата звернення: 15.02.2025).

17. Ухвала Машиківського районного суду Полтавської області від 21 листопада 2023 р. у справі 234/2396/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115063032> (дата звернення: 15.02.2025).

Kolomiets Serhiy, Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Management and Public Administration, Faculty of Economics and Business, Tavria State Agrotechnological University named after Dmitry Motorny
ORCID: 0000-0001-9023-5310

Conceptual model of group rules release from punishment in connection with the correction of a convicted person serving a sentence

The article, based on the established common features in the prerequisites and grounds for the application of replacing a sentence or its unserved part with a milder one (Article 82 of the Criminal Code) and parole from serving a sentence (Article 81 of the Criminal Code), defines group rules for release from punishment in connection with the correction of a convicted person serving a sentence.

The first such group rule is proposed to be the obligation of the court to consider the type of punishment served by the convict. Attention is focused on the unresolved problem in criminal legislation of the right of prisoners to parole from serving a sentence immediately after serving a certain term of punishment. Ways of legislative solution to this problem are proposed.

The second rule, which the court should take into account when applying the types of release from punishment, provided for by Articles 81 and 82 of the Criminal Code, is proposed to consider the term of actual serving of the corresponding punishment by the convicted person, taking into account: the minimum term of punishment established for a certain type of punishment by the norms of the General Part of the Criminal Code; the type of criminal offense for which the convicted person is serving the punishment; the degree of severity of the criminal offense; the form of guilt of the grave or especially grave crime for which the convicted person is serving the punishment; the behavior of the person after he previously served a punishment in the form of deprivation of liberty during the criminal record; the behavior of the person after the application of a conditional early release to him; the punishment established by an act of amnesty, pardon or court decision.

The third rule for the application by the courts of the types of release from punishment, provided for by Art. 82 and Art. 81 of the Criminal Code, should be a rule on considering the degree of correction of the convicted person, taking into account the conclusion of the authorized body on the degree of such correction.

The fourth rule that the court must consider when applying the analyzed types of release from punishment concerns the resolution of the issue of release from punishment of the convicted person from additional punishment.

A conceptual model of group rules of release from punishment in connection with the correction of a convicted person serving a sentence has been formulated.

Keywords: *release from punishment, replacement of a sentence or its unserved part with a milder one, parole from serving a sentence, group rules of release from punishment; group rules of release from punishment in connection with the correction of a convict serving a sentence.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.16
УДК 343.8

*Степанюк А. Х.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-0877-6319*

НАЛЕЖНІ І НЕНАЛЕЖНІ УМОВИ ТРИМАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті показано, що умови тримання осіб, позбавлених волі, в Україні далекі від міжнародних стандартів поводження із засудженими, а рішення Європейського суду з прав людини стосовно необхідності створення належних умов тримання під вартою не виконуються десятиріччями. Вказується на характерні ознаки належних і неналежних умов тримання позбавлених волі, які визначені у національних нормативно-правових актах. Звертається увага на те, що передбачені кримінально-виконавчим законодавством заходи, які спрямовані на поновлення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у зв'язку з неналежними умовами тримання є недостатніми для принципового вирішення завдання приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту. Пропонується не обмежуватися лише превентивними і компенсаційними заходами через неналежні умови тримання, а на шляху усунення причини таких умов за взірців взяти рекомендації, які містяться у низці міжнародних документів. Констатується, що новели у чинному законодавстві не спрямовані на те, щоб запровадити стратегію приведення умов тримання засуджених у відповідність до Європейських в'язничних правил, які є хоч і рекомендаційним документом, але містять мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими. Саме ці стандарти розглядаються Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом із запобігання катуванням, Комітетом міністрів Ради Європи, як зразкові, які необхідно втілювати у національну правову систему, а саме у кримінально-виконавчу систему України, яка має бути перетворена у в'язничну систему, де кожному ув'язненому забезпечені безпечне середовище у місцях позбавлення волі та належні умови тримання.

Ключові слова: *належні і неналежні умови тримання, місця позбавлення волі, структурна проблема, міжнародні стандарти поводження із засудженими.*

Постановка	проблеми.	належних умов тримання позбавле-
Нагальна структурна проблема не-		них волі, яка органічно притаманна

кримінально-виконавчій системі України і яка не вирішується десятиріччями, є приводом для багаточисельних звернень засуджених до Європейського суду з прав людини і до Європейського комітету з запобігання катуванням. У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини виніс проти України пілотне рішення, у якому констатував наявність давньої і масштабної системної/структурної проблеми неналежних умов тримання під вартою позбавлених волі і вказав на конкретні заходи, які повинна вжити держава-відповідач для виправлення ситуації. Затверджена Кабінетом Міністрів України Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, у якій сформульовані ціль і завдання стосовно створення належних умов тримання у місцях позбавлення волі, не може бути реалізована через недостатність фінансування. Внесені Верховною Радою України 21 листопада 2024 року доповнення Кримінально-виконавчого кодексу України ст. 115¹ і ст. 11² Закону України «Про попереднє ув'язнення» у яких передбачені заходи, що спрямовані на поновлення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у зв'язку з неналежними умовами тримання, шляхом переведення засуджених до інших установ та заходи відшкодування за неналежні умови тримання, через свою половинчастість не здатні вирішити означену проблему створення належних умов тримання під вартою, які б відповідали міжнародним стандартам поведінки із засудженими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На проблему неналежних умов тримання позбавлених волі звертали увагу такі дослідники:

В. В. Василик, Б. А. Веселовський, О. В. Винокуров, О. В. Єрмак, Д. Зенкін, Н. Константинова, Н. Мамченко, В. Ф. Пузирний, М. С. Пузирьов, М. В. Романов, В. О. Човган, Т. Н. Шатарська, Д. Ягунов та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аргументація на користь усунення причин структурної проблеми неналежних умов тримання позбавлених волі у кримінально-виконавчій системі України з урахуванням необхідності обов'язкового виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Через багаточисельні порушення Європейської конвенції з прав людини Європейський суд з прав людини переобтяжений розглядом справ за скаргами «проти України». Так, наприклад, цією високою міжнародною інстанцією, починаючи з 2003 року по 2024 рік, було винесено щодо України понад 70 рішень у зв'язку з порушенням статті 2 Конвенції «право на життя»; 155 рішень було винесено через порушення ст. 3 «заборона катування»; але найбільше, а саме: 217 рішень були винесені у зв'язку з неналежними умовами тримання осіб, позбавлених волі [1]. Згідно зі ст. 46 Європейської конвенції з прав людини, яку Україна ратифікувала у 1997 році, рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими до виконання [2]. Так само й у ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплена норма, згідно з якою остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і

щодо справедливої сатисфакції у справі проти України є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції [3]. Необхідно констатувати, що, не зважаючи на ці приписи, проблема неналежних умов тримання позбавлених волі в кримінально-виконавчій системі України не вирішується, а тому потік скарг з цієї причини до Європейського суду з прав людини на не зменшується. Як повідомлялося у засобах масової інформації, Україна за рахунок державного бюджету щомісяця виплачує за рішеннями Європейського суду з прав людини від 100 до 200 тис. євро. За минулий рік було сплачено понад 2 млн євро [4]. Більшість справ проти України, які розглядав Європейський суд з прав людини, стосувалися проблем переповненості та різних інших повторюваних проблем, пов'язаних з побутовими умовами тримання під вартою: неналежними санітарно-гігієнічними умовами, недостатнім освітленням і вентиляцією, наявністю паразитів та цвілі у камерах, обмеженим доступом до душу, обмеженими щоденними прогулянками, відсутністю усамітнення під час користування туалетом, поганою якістю їжі тощо [5].

Через невиконання на протязі десятиріччя Україною рішень стосовно необхідності створення належних умов тримання під вартою осіб, позбавлених волі, і справедливую сатисфакцію Європейський суд з прав людини у 2020 році виніс пілотне рішення (справа «Сукачов проти України»), у якому констатував наявність давньої і масштабної системної/структурної проблеми неналежних умов тримання під вартою позбавлених волі і вказав на кон-

кретні заходи, які повинна вжити держава-відповідач для виправлення ситуації [5].

З 2005 року за виконанням в Україні рішень Європейського суду з прав людини щодо умов тримання позбавлених волі здійснює нагляд Комітет міністрів Ради Європи, який у 2018 році був змушений прийняти резолюцію, де наголошується на структурному характері проблеми умов тримання під вартою. У цій резолюції вказується, що у попередніх рішеннях Комітет міністрів Ради Європи, уже неодноразово закликав органи влади України вжити рішучих заходів для створення превентивних і компенсаційних засобів юридичного захисту для вирішення існуючої проблеми. Однак, незважаючи на вжиття певних заходів, жодного конкретного прогресу досягнуто так і не було. Комітет міністрів підкреслив термінову необхідність продовження здійснення органами державної влади роботи над ухваленням комплексної довгострокової стратегії, здатної призвести до вирішення цих структурних проблем з чіткими та обов'язковими строками вжиття відповідних заходів і наданням необхідних ресурсів [5].

У відповідь на ці заклики Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердив операційний план її реалізації у 2022-2024 роках [6]. У цьому документі у якості стратегічної цілі № 1 визначено «створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту». Для досягнення вказаної цілі визначено завдання приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-

гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту.

До речі, вперше на проблему неналежних умов тримання позбавлених волі у виправно-трудовах установах і надання рекомендацій уряду України для приведення умов тримання засуджених у відповідність до Європейських в'язничних правил було зроблено ще у 1996 році за результатами місії експертів ради Європи в Україні у ході реалізації Спільної програми Комісії європейських співтовариств і Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України, де була зроблена оцінка виправно-трудової системи [7]. Аналіз даного документу дозволяє зробити висновок, що якби ці рекомендації (насамперед у них йшлося про необхідність формування в'язничної системи) були втілені у дійсність, то і проблема неналежного тримання під вартою відійшла б у минуле, однак, в Україні відбулась лише імітація реформ (спочатку виправно-трудової, а потім і кримінально-виконавчої системи) без вирішення системних/структурних проблем, про що свідчать багаточисельні концепції, програми, стратегії, у яких констатується, що умови тримання позбавлених волі є неналежними і пропонуються лише косметичні заходи для їх поліпшення. Як відмітив Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, заходи, які оголошує МЮ України як пріоритетні, не реалізують десятиріччями, натомість визначають кроки, які

нібито мають сприяти виправленню ситуації з дотримання прав людини [8]. Наприклад, у минулому році экс-міністр юстиції Д. Малюська серед причин, чому європейські суди відмовляють у екстрадиції до України осіб, які вчинили правопорушення у нашій державі, на першому місці назвав «погані умови утримання, оскільки "стандарты не дотягують до європейських" і повідомив, що для вирішення проблеми для тих, хто буде екстрадований, «будуть забезпечені спеціальні умови утримання, щоб забезпечити можливість дотримання європейських стандартів утримання» і для цього створено кілька камер у слідчих ізоляторах [9]. Тобто і у цьому випадку про вирішення системної проблеми неналежних умов тримання під вартою не йдеться, оскільки замість комплексних, глобальних, стратегічних заходів, спрямованих на приведення умов тримання всіх позбавлених волі в Україні у відповідність до Європейських в'язничних правил, передбачаються лише «точкові» дії, не спроможні привести до помітного успіху. Наприклад, Кабінет Міністрів України для вирішення завдання поступового переходу від системи колективного до блочного (маломісного) тримання передбачив у якості заходу обладнання місць тримання засуджених із забезпеченням індивідуального простору, який представлений Державною кримінально-виконавчою службою України у такому форматі:

[10]. Для встановлення перегородок між ліжками має бути щорічно з 2023 року по 2026 рік обладнано 50 місць тримання засуджених, що гарантують приватність [6], тобто заплановано, що за чотири роки таких місць для позбавлених волі буде створено аж 200. Пересвідчитись у тому, наскільки це мізерна цифра, дозволяє інформація про те, що станом на 6 листопада 2024 року у кримінально-виконавчих установах в Україні утримувалося 38992 особи, а саме у СІЗО та УВП – 15549 осіб, у виправних колоніях – 22550 осіб, у виховних колоніях – 50 осіб, у виправних центрах – 843 особи [11].

Неналежні умови тримання під вартою прирівнюються до жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження й покарання, Європейським комітетом з

питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, який, починаючи з 1997 року і по 2024 рік, неодноразово відвідував місця позбавлення волі в Україні і наполегливо рекомендував уряду нашої держави поліпшити стан справ з дотриманням прав людини у місцях позбавлення волі, оскільки десятиріччями не вирішується ця структурна проблема повторюваних недоліків умов тримання під вартою. Доволі красномовною є фразеологія, яку почала вживати ця міжнародна структура через байдуже ставлення до її рекомендацій. Так, у доповіді за результатами візиту у 2018 році було сказано: «КЗК із занепокоєнням зазначає, що після 7-го періодичного візиту до України (та 14 візитів у цілому) було вжито мало або не вжи-

то взагалі заходів для реалізації декількох давно сформульованих рекомендацій, у тому числі щодо пенітенціарної системи, зокрема стосовно побутових умов, правової норми про особистий простір для осіб, взятих під варту, режиму для осіб, взятих під варту ... КЗК повинен підкреслити, що у випадку відсутності прогресу у реалізації його рекомендацій, Комітету доведеться розглянути можливість застосування пункту 2 статті 10 Конвенції. Проте КЗК сподівається, що рішучі дії органів влади України для реалізації його рекомендацій зроблять такий крок непотрібним» [5].

Як уже зазначалось, Кабінет Міністрів України у грудні 2022 року схвалив Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [6], де передбачив у якості стратегічної цілі № 2 «створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню», а для досягнення даної цілі сформулював завдання імплементації в національну правову систему положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями та Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), Європейських в'язничних правил та рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що прини-

жує гідність, поводженню чи покаранню [6]. Як видається, саме оце завдання ретельної імплементації у національну правову систему названих міжнародних стандартів поводження з ув'язненими створить можливість вирішити тривалу структурну проблему неналежних умов тримання позбавлених волі. На жаль, у Стратегії реформування пенітенціарної системи стосовно багатьох запланованих заходів мститься примітка «за наявності фінансування», а оскільки недостатнє фінансування для забезпечення належних умов тримання засуджених є актуальною, системною проблемою, яка не вирішується на протязі десятиріч, то і марно сподіватись, що у передбачені строки ця проблема буде вирішена. Показово, що державним бюджетом України на 2024 рік установам для оплати комунальних послуг та енергоносіїв було передбачено лише 62% від потреби, для придбання продуктів харчування – 50%, на речове забезпечення – 6%, на реконструкцію будівель та споруд – 3% від потреби [12]. Отже, на створення належних умов для позбавлених волі коштів у бюджеті недостатньо, а за недостатнього фінансування Державної кримінально-виконавчої служби України марно сподіватись, що у подальшому умови тримання у виправних колоніях і слідчих ізоляторах не будуть прирівнюватись до катування.

Проте, що нічого не змінилося свідчить доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 2024 року: «У світлі вищевикладеного, ЄКПТ вкотре закликає українську владу вжити

необхідних заходів»[13] для викорінення системних порушень прав позбавлених волі.

Грунтовний аналіз доповідей Європейського комітету з запобігання катуванням дозволив експерту Європейського комітету з запобігання катуванням, юридичному раднику у Данському інституті проти катувань DIGNITY (Копенгаген) В. Човгану зробити висновок, що невиконання низки рекомендацій Комітету, іноді повторюваних протягом десятиків років, свідчить про фундаментальну проблему у ставленні України до своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав в'язнів. Ця проблема має тенденцію до постійного зростання. Так само, як і кількість невиконаних рекомендацій [14].

Те, що продовж тривалого часу проблема неналежних умов тримання в місцях несвободи, яких у 2023 році в Україні налічувалося 3770 [8], залишається актуальною, а відтак продовжує існувати і привід для звернень до Європейського суду з прав людини щодо порушень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, визнає і Національний превентивний механізм що є незалежним національним органом, який заснований і працює при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини. У Методичних рекомендаціях щодо проведення моніторингового візиту Національного превентивного механізму до установ виконання покарань та місць попереднього ув'язнення дається визначення неналежних умов утримання (перебування) осіб в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення. До них відносяться: соціальна дискримінація та відторгнення від загаль-

лу засуджених, стигматизація осіб за цією ознакою, приниження гідності; існування серед засуджених ієрархії; недотримання встановлених законом вимог щодо вільної житлової площі для затриманих осіб; неналежні умови для сну; непридатність або недотримання чистоти одягу та постелі в'язнів; неналежний рівень штучного чи природного освітлення; високий рівень вологості, який призводить до появи плісняви на поверхнях стін чи стелі камер, чи інших приміщень установи; неналежний температурний режим (нижче від +18°C); брак постійного доступу до питної та проточної води; відсутність вільного доступу до санітарно-гігієнічних процедур; заборона виводу на прогулянки на свіже повітря; неналежна організація харчування [15].

Національний превентивний механізм виходить з того, що належні умови проживання (перебування) позбавлених волі є втіленням у життя права на гідні умови тримання, яке закріплене в статті 25 Загальної декларації прав людини, де, зокрема, задекларовано, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я. Реалізація права на гідні умови тримання включає: наявність пристосованих для проживання приміщень, дотримання норми площі на особу, наявність вентиляції, достатність природного та штучного освітлення, забезпечення належного температурного режиму; обладнання приміщень меблями та інвентарем; забезпечення індивідуальним спальним місцем; забезпеченість постіль-

ними речами (білизною); відповідність побутових умов правилам санітарії та гігієни; можливість дотримання особистої гігієни; доступ до санітарного вузла в умовах чистоти та пристойності; доступ до питної води; забезпечення права на прогулянку, наявність належно обладнаного прогулянкового майданчика, доступ до свіжого повітря; забезпечення права на якісне та здорове харчування; функціонування водо-, тепло-, електромереж [15].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях дійшов висновку, що в Україні має місце порушення статті 13 Європейської конвенції з прав людини через відсутність ефективних національних засобів юридичного захисту у зв'язку зі скаргами заявників за ст. 3 цієї ж Конвенції [5]. У зв'язку з цим і Комітет міністрів Ради Європи закликав органи влади України вжити рішучих кроків для внесення змін до законодавства [5].

Верховна Рада України відреагувала на цей заклик і 21 листопада 2024 року прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання». За цим Законом зазнали змін і доповнень Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. ст. 8, 24, 107, 113, ст. 115¹) і Закон України «Про попереднє ув'язнення» (ст. ст. 9, 11², 13) [16].

Так, зокрема, у ст. 115¹ КВК і ст. 11² Закону України «Про попереднє ув'язнення» йдеться про «Заходи, спрямовані на поновлення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у зв'язку з неналежними умовами тримання». У цих нормах можна знайти

відповідь на питання, які ж умови тримання позбавлених волі на думку законодавця є належними: «Належними умовами тримання є умови, що відповідають вимогам Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу, інших актів законодавства, а саме: 1) недопущення катувань чи нелюдського або такого, що принижує честь і гідність поводження чи покарання; 2) надання належної медичної допомоги; 3) забезпечення повноцінним харчуванням; 4) забезпечення житлово-побутових умов (жила площа, вільний доступ до туалетних кімнат, достатнє природне освітлення, нормативний температурний режим, провітрювання приміщень); 5) дотримання державних медико-санітарних правил» [16].

У цих статтях, передбачені як заходи щодо запобігання триманню засуджених в неналежних умовах, так і заходи відшкодування за неналежні умови тримання засудженого. Зокрема, йдеться про переведення позбавленого волі до іншого жилого приміщення (камери) з належними умовами тримання; переведення до іншої установи виконання покарань; усунення причин, що роблять умови тримання неналежними, шляхом зменшення наповнюваності жилого приміщення (камери), проведення ремонту, дезінфекції, дезінсекції тощо.

Отже у ст. 115¹ КВК і у ст. 11² Закону України «Про попереднє ув'язнення» йдеться лише про превентивні і компенсаційні засоби юридичного захисту, які насправді є лише тимчасовими миттєвими тактичними заходами, що спрямовані тільки на покращення умов утриман-

ня у конкретних випадках, а не на глобальне викорінення системних порушень, шляхом вирішення структурної проблеми неналежних умов тримання позбавлених волі. У даних нормах не передбачена стратегія створення належних умов, вони в основному передбачають алгоритм дій у зв'язку з заявами окремих позбавлених волі або їх близьких родичів на неналежні умови тримання до Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань. Що ж до створення компенсаційних засобів юридичного захисту, то у якості таких передбачено можливість звільнення позбавлених волі від відшкодування вартості витрат на тримання за весь строк встановленого факту тримання в неналежних умовах, а також у перспективі (у разі внесення змін у Кримінальний кодекс) можливе буде скорочення строку, з якого може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, заміна призначеного судом покарання більш м'яким або зняття судимості. Однак станом на березень 2025 року такі зміни у КК України все ще не були внесені.

Висновки. Як видається, передбачена Законом від 21 листопада 2024 року необхідність звернення позбавлених волі до Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань спрямована на бюрократизацію процедури оскарження неналежних умов тримання з тим, щоб зменшити потік скарг до Європейського суду з прав людини. Що ж стосується заходів запобігання триманню засуджених в неналежних умовах, то вони є половинчастими, оскільки

насправді неспроможні подолати характерну для всієї кримінально-виконавчої системи України структурну проблему неналежних умов тримання позбавлених волі, усунути наявну їх причину.

Необхідно констатувати, що новели у чинному законодавстві, які передбачені Законом України від 21 листопада 2024 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання», не спрямовані на те, щоб запровадити стратегію приведення умов тримання засуджених у відповідність до Європейських в'язничних правил, які є хоч і рекомендаційним документом відомим також під назвою Європейські мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими. Саме ці стандарти розглядаються Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом із запобігання катуванням, Комітетом міністрів Ради Європи, як зразкові, які необхідно втілювати у національну правову систему, а саме у кримінально-виконавчу систему України, яка має бути перетворена у в'язничну систему, де належні умови тримання насамперед проявляються у тому, що кожному ув'язненому надається індивідуальне житлове приміщення площею не менше 7 м², а не той вище проілюстрований сурогат у вигляді перегородок, який далекий від уявлень про безпечне середовище у місцях позбавлення волі і який лише створює ілюзію «індивідуального простору» чи «приватності», поділяючи житлову площу гуртожитку на чарунки за національною нормою по 4 м².

Список використаних джерел

1. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини : веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini> (дата звернення 18.02.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04.11.1950. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 18.02.2025).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 18.02.2025).
4. Зеленський підписав закон про компенсацію за неналежні умови тримання у в'язниці. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939078-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-kompensaciu-za-nenalezni-umovi-trimanna-u-vaznici.html> (дата звернення 18.02.2025).
5. Європейський суд з прав людини. Справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12 (дата звернення 18.02.2025).
6. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 18.02.2025).
7. Спільна програма Комісії європейських співтовариств і Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. Assessment of the ukrainian prison system. Оцінка в'язничної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну у червні та серпні 1996 року. URL: <https://ukrprison.org.ua/files/docs/1205908692.pdf> (дата звернення 18.02.2025).
8. Лубінець Д. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiaxh-nesvobody> (дата звернення 18.02.2025).
9. Чому країни ЄС відмовляють Україні в екстрадиції корупціонерів: відповідь голови Мін'юсту. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-krayini-es-vidmovlyayut-ukrayini-ekstraditsiyi-1709535086.html> (дата звернення 18.02.2025).
10. Розвиток проекту «індивідуальний простір для засуджених». URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/9674/> (дата звернення 18.02.2025).
11. Ягунов Д. Кількість ув'язнених в Україні (06 листопада 2024 року). URL: <https://yagunov.net/2024/11/06/prisoners-in-ukraine-november-06-2024/> (дата звернення 18.02.2025).
12. В Україні не вистачає грошей на утримання тюрем: на харчі для в'язнів у держбюджеті є лише 50% потреби. URL: https://biz.censor.net/news/3501552/v_ukrayini_ne_vystachaye_grosheyi_na_utrymannya_tyurem (дата звернення 18.02.2025).
13. Доповідь для уряду України щодо проведеного візиту ЄКПТ в Україну з 16 по 27 жовтня 2023 року, Страсбург, 26 квітня 2024 року. URL: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> (дата звернення 18.02.2025).
14. Човган В. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. URL: <https://khp.org/1591169185> (дата звернення 18.02.2025).

15. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингового візиту Національного превентивного механізму до установ виконання покарань та місць попереднього ув'язнення. Київ, 2020 URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/metodichni-recomend-so-do-proved-monitring-myu.pdf> (дата звернення 18.02.2025).

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання : Закон України від 21 листопада 2024 року № 4093-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4093-20> (дата звернення 18.02.2025).

Stepanyuk Anatolii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law of the Faculty of Humanities and Law National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0002-0877-6319

Proper and improper conditions of detention of persons, sentenced to imprisonment

The article shows that the conditions of detention of persons deprived of liberty in Ukraine are far from international standards for the treatment of convicts, and the decisions of the European Court of Human Rights regarding the need to create appropriate conditions of detention have not been implemented for decades. It points out the characteristic features of proper and improper conditions of detention of prisoners, which are defined in national regulations. Attention is drawn to the fact that the measures envisaged by the penal legislation, which are aimed at restoring the rights of persons sentenced to imprisonment due to inadequate conditions of detention, are insufficient to fundamentally solve the problem of bringing the material and household and sanitary and hygienic conditions of detention of convicts and persons taken into custody in line with international standards. It is proposed not to limit ourselves only to preventive and compensatory measures due to inadequate conditions of detention, and on the way to eliminating the cause of such conditions, take the recommendations contained in a number of international documents as a model. It is noted that the amendments to the current legislation are not aimed at implementing a strategy to bring the conditions of detention of convicts into line with the European Prison Rules, which, although a recommendation document, contain minimum standard rules for the treatment of prisoners. These standards are considered by the European Court of Human Rights, the European Committee for the Prevention of Torture, and the Committee of Ministers of the Council of Europe as exemplary, which must be implemented in the national legal system, namely in the penal system of Ukraine, which must be transformed into a prison system where each prisoner is provided with a safe environment in places of deprivation of liberty and proper conditions of detention.

Keywords: *proper and improper conditions of detention, places of imprisonment, structural problem, international standards of treatment of convicts.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.17
УДК 343.9 + 343.3

Ткаченко В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту
права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0009-4030-3253

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСВІТЯНИНА-КОЛАБОРАНТА

У статті зроблено спробу через кримінологічну характеристику освітянина-колаборанта, здійснену на основі офіційних статистичних даних, передусім Державної судової адміністрації України стосовно якісної характеристики засуджених осіб, а також остаточних судових рішень (вироків), ухвалених судами України за ч. 3 ст. 111-1 КК України, побудувати кримінологічний портрет освітянина-колаборанта. Соціально-психологічний блок кримінологічного портрету освітянина-колаборанта включає в себе характеристику: статі (переважно жінка (79% засуджених за освітній колабораціонізм), віку (переважно особи у віці 30–65 років (90% від усіх засуджених), громадянства (це завжди громадянин України), соціальної ролі (зазвичай особа працездатного віку, яка ніде не навчалася та не працювала (35% засуджених), а в разі здійснення трудової функції – особа, яка працювала вчителем / викладачем (19% засуджених)), освіти (переважно наявність повної вищої освіти (43 особи або 83% засуджених)). Морально-психологічний блок охоплює такі мотиваційні чинники освітянина-колаборанта, як ідеологічні переконання, матеріальна вигода, опортунізм та кар'єризм, а психологічні риси освітянина-колаборанта включають його конформізм, відчуженість від української ідентичності, відсутність морального стрижня, цинізм та прагматизм. Кримінально-правовий блок з урахуванням здійснення кримінального провадження за ч. 3 ст. 111-1 КК України переважно за процедурою *in absentia*, дозволяє встановити, що освітянин-колаборант – це переважно особа, яка вчинила злочин самостійно та не притягалася раніше до кримінальної відповідальності.

Кримінологічний портрет освітянина-колаборанта з урахуванням розглянутих блоків такий: це жінка, громадянка України віком 30–65 років, яка була працездатною, але ніде не навчається та не працює або працює вчителем в закладах освіти, має повну вищу освіту, такі мотиваційні чинники, як ідеологічні переконання, прагнення до матеріальної вигоди, опортунізм та кар'єризм, а також такі психологічні риси, як конформізм, відчуженість від української ідентичності, відсутність морального стрижня, цинізм та прагматизм, та вчинила злочин самостійно і раніше не притягалася до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, освітянин-колаборант, кримінологічна характеристика, кримінологічний портрет, злочин, соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні ознаки, кримінально-правові ознаки.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України постала нагальна потреба вдосконалення кримінального законодавства України в частині криміналізації тих суспільно небезпечних діянь, які стали викликами в аспекті їх кримінально-правової протидії. Одним із злочинів проти основ національної безпеки України, відповідальність за які було встановлено в перші дні «великої війни», є колабораційна діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) [1]. Серед форм колабораціонізму однією з найбільш небезпечних, який стосується впливу на ще несформовану психіку дітей, є освітній колабораціонізм, відповідальність за який передбачена у ч. 3 ст. 111-1 КК. Освітнім колабораціонізмом вважається здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Для кримінально-правової протидії освітньому колабораціонізму важливим вбачається не лише надання кримінально-правової характеристики цьому протиправному

явищу, а й побудова кримінологічного портрету особи, яка вчинила освітній колабораціонізм (освітнянина-колаборанта). Адже виявлення кримінологічних ознак, на підставі яких можна побудувати такий кримінологічний портрет, є передумовою вироблення належних заходів кримінально-правової протидії та кримінально-правового реагування на факти вчинення колабораціонізму в освіті.

Для цього використано статистичні дані Державної судової адміністрації України (далі – ДСА) за 2022–2024 роки [2–4]. Окремі аспекти побудови кримінологічного портрету освітянина-колаборанта здійснено шляхом аналізу та узагальнення остаточних судових рішень, ухвалених судами України за ч. 3 ст. 111-1, які розміщені у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Всього було проаналізовано 100 таких вироків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права проблематика різноманітних аспектів колабораційної діяльності була предметом дослідження таких науковців, як І. В. Берднік, Є. О. Письменський, М. А. Рубашенко, М. І. Харонюк та інших. Освітній колабораціонізм характеризувався, зокрема, такими дослідниками (окрім зазначених вище), як З. А. Загиней-Заболотенко, А. Ф. Коваленко, І. І. Присяжнюк, О. І. Чаплук, І. В. Яковюк, Т. Ю. Ясинська та інші. Кримінологічну характеристику колабораційної діяльності у своїх наукових працях пропонували такі дослідни-

ки, як Н. М. Геркула, О. В. Кузьменко, Т. Д. Лисько, І. Б. Медицький, І. М. Пугач та інші. Водночас слід констатувати, що жоден з них не торкався побудови кримінологічного портрету освітянина-колаборанта. Відповідно означена проблема стане предметом нашого дослідження в цій статті.

Постановка завдання. Ураховуючи викладене, завданням цієї статті є побудова кримінологічного портрету освітянина-колаборанта, тобто особи, яка вчинила освітній колабораціонізм, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК.

Виклад основного матеріалу. У кримінології одним із понять кримінологічної характеристики будь-якого виду злочинності є побудова кримінологічного портрету особи, яка вчинила відповідний вид кримінальних правопорушень. Здебільшого під кримінологічним портретом особи злочинця розуміється кримінально-правова характеристика цієї особи, яка включає в себе соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові ознаки [5–7]. Як вважає З. А. Загинець, «кримінологічний портрет злочинця – описовий процес створення штучного образу конкретної людини із застосуванням соціологічних, психологічних, кримінологічних прийомів та способів для встановлення об'єктивних індивідуальних рис злочинця, який досліджується з метою розроблення конкретних індивідуальних, групових або загальносоціальних профілактичних заходів» [8, с. 52–53].

Погодимося з підходом О. І. Фіалка, який вважає, що «поняття «кримінологічна характеристика» та «кримінологічний портрет» особис-

тості злочинця – самостійні явища, що мають власний зміст, але є нерозривно пов'язаними одне з одним; під кримінологічною характеристикою особистості злочинця розуміють відповідний процес опису специфічних рис, які утворилися під час соціалізації людини, та визначають її в загальнолюдському, суспільно значущому й індивідуально-неповторному плані, а також характеризують як таку, що скоїла злочин, і впливають на злочинну поведінку цієї особи; під кримінологічним портретом особистості злочинця розуміють опис типових специфічних рис особистості, притаманних певному прошарку злочинців, і розкривають їх сутність як людей, що вчинили злочин певного характеру або схильні до його вчинення; кримінологічна характеристика особистості злочинця як відповідний процес, передуює кримінологічному портрету й має аналітичний характер, а кримінологічний портрет, у свою чергу, виступає як певна узагальнююча форма» [9, с. 169].

Формулюючи кримінологічний портрет освітянина-колаборанта, будемо зосереджувати свою увагу на таких блоках, як соціально-демографічний, морально-психологічний та кримінально-правовий.

Соціально-демографічний

блок включає такі ознаки, як стать, вік, освіта, зайнятість, соціальні ролі тощо.

Протягом 2023–2024 років за ч. 3 ст. 111-1 КК було засуджено 52 особи (9 осіб – у 2023 р., 43 особи – у 2024 р.). Як вбачається з аналізу статистичних даних ДСА, освітянин-колаборант – це переважно жінка (79% засуджених за освітній колабораціонізм за вказаний період). При

цьому у 2023 р. питома вага жінок серед усіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК становила 100% (всі 9 засуджених були жінками), а в 2024 р. – 74% (32 жінки було засуджено за цей рік за ч. 3 ст. 111-1 КК). Тобто, на відміну від інших форм колабораційної діяльності, які, як дослідив І. Б. Медицький, мають «чоловіче обличчя» (63% та 65% серед засуджених за ст. 111-1 КК у 2022 та 2023 роках – відповідно) [6, с. 539]. Така відмінність, на нашу думку, передусім пояснюється тим, що в сфері освіти працюють переважно жінки. Так, за даними Інституту освітньої аналітики, орієнтовно 94% вчителів в Україні (у динаміці 2017–2021 роки) – це особи жіночої статі [10, с. 35]. Відповідно й на тимчасово окупованій території в освіті працювали саме жінки. Тому й особа-колаборант – це переважно жінка.

І. Б. Медицький наводить такі дані: «Найбільш криміногенною спостерігаємо вікову категорію 40–54 років (41%), найменш схильною до проявів колабораціонізму виявилась молодь 18–28 років (6,7%)» [6, с. 539]. Т. Д. Лисько та А. В. Сенько вважають, що «Колабораційна діяльність сама по собі передбачає у особи наявність певного досвіду в політичній, військовій, економічній сферах, тому під час вивчення вікових груп осіб, які займались колабораційною діяльністю було встановлено, що переважна більшість колаборантів – це вікова група 30–55 років (близько 80%)» [11, с. 94]. Вікова характеристика освітянина-колаборанта також має певну специфіку порівняно з загальною характеристикою віку особи, яка вчинила колабораційну діяльність. Так, найбільш криміногенно активну групу серед засудже-

них у 2023–2024 роках становила група осіб у віці 30–50 років (23 засуджених особи або 44% від всіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК, з яких 33% - у 2023 р. та 47% - у 2024 р.). Водночас такою ж криміногенно активною віковою групою серед засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК є особи вікової групи 50–65 років. Всього за 2023–2024 роки було засуджено 24 особи в цьому віковому діапазоні (46% від всіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК), з яких 6 осіб було засуджено у 2023 р. (67% від всіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК за ч. 3 ст. 111-1 КК у цей період), а 18 осіб – у 2024 р. (42% від всіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК за ч. 3 ст. 111-1 КК у цей період). Таким чином, на відміну від інших форм колабораційної діяльності, освітній колабораціонізм переважно вчиняють особи у віці 30–65 років (90% від усіх засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК за 2023–2024 роки).

Громадянство – це також соціально-демографічна категорія будь-якої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Враховуючи особливості складу колабораційної діяльності, освітянин-колаборант – це завжди громадянин України.

Т. Д. Лисько та А. В. Сенько встановили, що «в переважній більшості колаборантами, які йдуть на співпрацю з ворогом, є: 1) приватні особи – 33,8%, вони працюють в різних сферах, або є безробітними; 2) правоохоронці – 32,8%; 3) посадові особи в органах державної влади, чи в органах місцевого самоврядування – 26,5%; 4) керівники різних підприємств – 6,9%» [11, с. 95]. І. Б. Медицький пише про те, що «соціальний статус зайнятих у громадсько-політичній і трудовій сферах

осіб був пов'язаний із виконанням обов'язків і компетенцій депутатів місцевих рад (23 або 3,2%), державних службовців (6 або 0,8%), посадових осіб місцевого самоврядування (11 або 1,5%), посадових / службових осіб районних державних адміністрацій (1 або 0,1%), службових осіб судової гілки влади (6 або 0,8%), працівників правоохоронних органів (21 або 2,9%), посадових і службових осіб інших органів державної влади (2 або 0,3%)» [6, с. 540].

Соціальний статус освітян-колаборантів дещо інший. Чи не найбільша питома вага серед засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК – це особи працездатного віку, які ніде не працювали та не навчалися (18 засуджених або 35% за 2023–2024 роки). За вказаний період було засуджено за ч. 3 ст. 111-1 КК 4 робітники (8%), 3 державних службовці (6%), 11 інших службовців (21%), 10 вчителів / викладачів (19%) та 6 осіб, які мали інші заняття (12%). Таким чином, за соціальною функцією освітянин-колаборант – це зазвичай особа працездатного віку, яка ніде не навчалася та не працювала (35% засуджених), а в разі здійснення трудової функції – це особа, яка працювала вчителем / викладачем (19% засуджених), тобто мала відношення до освіти до моменту окупації частини території України.

За рівнем освіти освітяни-колаборанти переважно мали повну вищу освіту (43 особи або 83% засуджених за ч. 3 ст. 111-1 КК упродовж 2023–2024 років). Науковці, які досліджували кримінологічну характеристику особи колаборанта, також зазначають, що в загальному «найбільшу частку серед колаборантів, за вироками суду, мають особи з вищою

освітою (27%)» [6, с. 540]. Водночас бачимо, що питома вага серед засуджених за ст. 111-1 КК осіб з вищою освітою не така висока (27%), як серед засуджених освітян-колаборантів (35%).

«Морально-психологічна характеристика» дає змогу глибше зрозуміти внутрішній зміст особи колаборанта. Насамперед ідеться про світоглядні та моральні риси злочинця: погляди, переконання, ціннісні орієнтації, життєві прагнення та очікування. Це багато в чому залежить від ролі і місця, яке він займав в суспільному житті» [11, с. 95]. Як пише Є. О. Письменський, першоосновою колабораційної діяльності на сучасному етапі є постсовєцький спадок і прихильність до ідеології «російського світу» [12, с. 39–42]. Враховуючи проведені нами дослідження, яке стосується віку криміногенно активних груп серед засуджених освітян-колаборантів, яка, нагадаємо, має діапазон 30–65 років з приблизно однаковою кількістю засуджених осіб, які належать до вікових груп 30–50 років та 50–65 років, вважаємо таке твердження Є. О. Письменського абсолютно правильним. В похилому віці зазвичай освітяни-колаборанти ностальгували на СРСР або відчували свій зв'язок з російською культурою. Таким чином, маючи ідеологічні та політичні уподобання, будучи прихильниками «русского мира», освітянами-колаборантами досить часто стають особи похилого віку. Освітяни-колаборанти досить часто демонстрували лояльність до символіки РФ, позитивно сприймають дії окупаційної влади, заперечують існування української нації, незалежності української держави. Як вбачається з проаналізованих вироків за ч. 3

ст. 111-1 КК, їхня участь у впровадженні стандартів освіти держави-агресора у навчальних закладах на окупованих територіях, пропаганда в таких закладах – це усвідомлений та цілеспрямований вибір освітянина-колаборанта. Наприклад, згідно з вироком Соснівського районного суду м. Черкаси від 26 грудня 2024 року засуджений за ч. 3 ст. 111-1 КК «начальник управління освіти адміністрації м. Алчевськ ЛНР» підтримував воєнну агресію РФ на території України [13].

Вважаємо, що одним із мотиваційних чинників вчинення освітнього колабораціонізму є матеріальна вигода засуджених, яка полягає в бажанні зберегти місце роботи чи посади, отримуючи за це заробітну плату. Як вбачається з проаналізованих нами вироків, ухвалених за ч. 3 ст. 111-1 КК, за освітній колабораціонізм переважно засуджувалися директори шкіл, декани закладів вищої освіти, керівники «управлінь освіти» тощо, тобто особи, які виконували організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Рядові вчителі зазвичай до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК не притягаються. Лише у 2% ухвалених вироків засудженими були вчителі історії та російської мови. Однак вони обвинувачувалися не у впровадженні стандартів освіти, а за пропаганду у закладах освіти на тимчасово окупованих територіях.

Окрім того, вважаємо, що переважна більшість освітян-колаборантів характеризуються такими мотиваційними рисами, як опортунізм та кар'єризм. Як вбачається з аналізу вироків, ухвалених за ч. 3 ст. 111-1 КК, багато освітян-кола-

борантів скористалися ситуацією для того, щоб підвищити свій соціальний статус, здійснюючи взаємодію з окупаційною адміністрацією, зайняти вигідні для себе посади в системі освіти, стати «керівником від нової влади». Наприклад, згідно з вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 лютого 2023 року у справі № 183/27/23 за ч. 3 ст. 111-1 КК було засуджено особу за вчинення колабораційної діяльності на посаді начальника відділу освіти Балаклійського територіального управління Ізюмського району Харківської області (створеного окупаційною адміністрацією). З вироку вбачається, що засуджена до моменту окупації працювала на посаді консультант в центрі професійного розвитку педагогічних працівників у відділі освіти Балаклійської міської ради [14]. Або за вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 3 квітня 2023 року у справі № 183/1441/23 за ч. 3 ст. 111-1 КК було засуджено особу, яка була призначена окупаційною владою на посаду директора Савинської загальноосвітньої школи №1, однак засуджений до моменту окупації працював інструктором-методистом Комунального закладу «Міська комплексна дитячо-юнацька спортивна школа» [15].

Для освітян-колаборантів також притаманні такі психологічні риси, як конформізм (легке пристосування до нових умов, зокрема до умов окупації), навіть якщо такі умови суперечать попереднім переконанням засудженої особи, відчуженість від української ідентичності (байдуже ставлення до української мови, культури, історії або їх не-

сприйняття), цинізм та прагматизм («холодний» розрахунок, знецінення патріотичних, громадянських, моральних норм, виправдовування своїх дій тим, що «всі так роблять»), відсутність морального стрижня.

Відповідні морально-психологічні характеристики освітян-колаборантів, які були охарактеризовані вище, фактично обумовлюють добровільне та ініціативне вчинення ними злочинів, передбачених ч. 3 ст. 111-1 КК, що підлягає обов'язковому встановленню під час кваліфікації їхніх дій та оцінці судом під час судового розгляду. Наприклад, вироком Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 26 вересня 2024 року директора т.зв. закладу освіти «Державна бюджетна загальноосвітня установа «Середня загальноосвітня школа № 19 м. Бердянська» було засуджено за ч. 3 ст. 111-1 КК. Як було встановлено судом на підставі оцінки зібраних у кримінальному провадженні доказів, колабораційна діяльність була вчинена ним добровільно. Суд при цьому взяв до уваги пояснення трьох свідків, які підтвердили, що обвинувачений ініціативно пішов на «співбесіду» до представників окупаційної влади, представника ФСБ, та заявляв про намір керувати навчальним закладом. На думку суду, вказане свідчить про ініціативність та добровільність вчинення кримінального правопорушення [16].

Встановлення саме такої морально-психологічної особи освітянина-колаборанта, який засуджується за ч. 3 ст. 111-1 КК, як було зазначено вище, може свідчити про добровільність та ініціативність зайняття ним посади в закладі освіти, створеному на окупованій території. Водночас

відсутність таких характеристик може вказувати, наприклад, про вчинення ним дій під впливом непероборного фізичного або психічного примусу (ст. 40 КК), в ситуації крайньої необхідності (ст. 39 КК).

Стосовно **кримінально-правового блоку** слід зауважити, що з урахуванням здійснення кримінального провадження за ч. 3 ст. 111-1 КК за процедурою *in absentia*, відповідної інформації небагато. За даними ДСА, для освітнього колабораціонізму характерне вчинення цього злочину одноосібно. Самі ж освітяни-колаборанти переважно раніше до кримінальної відповідальності не притягалися. Це пояснюється тим, що освітній колабораціонізм є ситуативним злочином. Стосовно вчинення освітнього колабораціонізму одноосібно, про що свідчать офіційні статистичні дані ДСА, то тут не можна погодитися. Оскільки з проаналізованих вироків вбачається, що особа сама по собі не обіймає певну посаду в освіті на окупованій території. Вона це робить у взаємодії та за співпраці з представниками окупаційної влади, а саме впровадження стандартів освіти держави агресора у закладах освіти на тимчасово окупованих територіях чи пропаганда в таких закладах освіти вимагає скоординованої діяльності кількох учасників освітнього процесу (наприклад, директора школи та завуча цього закладу освіти). Інше питання, що такі групові форми освітнього колабораціонізму зазвичай не виявляються, не ставляться у вину засудженим, а тому відповідна інформація відсутня в статистичних даних ДСА.

Про те, що для освітнього колабораціонізму характерне групове

вчинення злочину, свідчить й аналіз судової практики. В багатьох вироках фігурує вказівка, що засуджений спільно з іншими особами впроваджував стандарти освіти держави-агресора чи здійснював пропаганду у закладах освіти на тимчасово окупованих територіях. Наприклад, у вироку Малиновського районного суду м. Одеси від 24 листопада 2023 року у справі № 521/8880/23 вказано, що засуджена «директор «Херсонської школи» № 51 м. Херсона, яка до моменту окупації працювала вчителем в іншому закладі освіти, діючи спільно зі своїм «заступником» ОСОБА_8, провела у серпні поточного року зустріч з батьками «школи № 51 міста Херсона», на якій було оголошено, що навчання в школі проводитимуться за російськими стандартами, та за російськими підручниками [17].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, кримінологічна характеристика освітянина-колаборанта, здійснена на основі офіційних статистичних даних, передусім ДСА стосовно якісної характеристики засуджених осіб, а також остаточних судових рішень (вироків), ухвалених судами України за ч. 3 ст. 111-1 КК, дозволила виокремити соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові блоки ознак засудженого освітянина-колаборанта.

Так, соціально-демографічний блок кримінологічного портрету освітянина-колаборанта включає в себе характеристику: статі (це переважно жінка (79% засуджених), віку (переважно особи у віці 30–65 років (90% засуджених)), громадянства (це завжди громадянин України), соціальної ролі (зазвичай особа працездатного віку, яка ніде не навчалася та не працювала (35% засуджених), а в разі здійснення трудової функції – особа, яка працювала вчителем / викладачем (19% засуджених), освіти (переважно наявність повної вищої освіти (43 особи або 83% засуджених)).

Морально-психологічний блок охоплює такі мотиваційні чинники освітянина-колаборанта, як ідеологічні переконання, матеріальна вигода, опортунізм та кар'єризм, а психологічні риси включають його конформізм, відчуженість від української ідентичності, відсутність морального стрижня, цинізм та прагматизм.

Кримінально-правовий блок з урахуванням здійснення кримінального провадження за ч. 3 ст. 111-1 КК переважно за процедурою *in absentia*, дозволяє встановити, що освітянин-колаборант – це переважно особа, яка вчинила злочин самостійно та не притягалася раніше до кримінальної відповідальності. Встановлено, що зазвичай освітній колабораціонізм – це злочин, що вчиняється спільними узгодженими діями кількох освітян-колаборантів, однак ця обставина не ставиться у вину засудженим під час кваліфікації за ч. 3 ст. 111-1 КК та, відповідно, не відображається в офіційних статистичних даних.

Кримінологічний портрет освітянина-колаборанта з урахуванням розглянутих блоків такий: це жінка, громадянка України віком 30–65 років, яка була працездатною, але ніде не навчається та не працює або працює вчителем в закладах освіти, має повну вищу освіту, такі мотиваційні чинники, як ідеологічні переконання, прагнення до матеріальної вигоди, опортунізм та кар'єризм, а також

такі психологічні риси, як конформізм, відчуженість від української ідентичності, відсутність морального стрижня, цинізм та прагматизм, та

вчинила злочин самостійно і раніше не притягалася до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://surl.li/qirgzz>
2. Звіт про склад засуджених за 2022 рік (форма 7) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/xobrnv>
3. Звіт про склад засуджених за 2023 рік (форма 7) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL <http://surl.li/xybwjq>
4. Звіт про склад засуджених за 2024 рік (форма 7) / Офіційний вебсайт «Судова влада». URL <http://surl.li/xybwjq>
5. Бобчинський П. М. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє порушення недоторканності житла (стаття 162 Кримінального кодексу України). *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 207–211.
6. Медицький І. Б. Кримінологічний портрет особистості колаборанта. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 538–545.
7. Нестерова І. А., Софілканич О. В. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері надання туристичних послуг. *Наук. вісн. Ужгородського Нац. Ун-ту. Серія Право*. 2022. Вип. 72: ч. 2. С. 167–173.
8. Загинець З. А. Кримінологічний портрет злочинця, який вчинив злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 51–57. URL: <https://surl.li/vffmoq>
9. Фіалка О. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 162–171.
10. Моніторинг дослідження щодо забезпечення педагогічними працівниками впровадження реформи НУШ: інформаційно-аналітичні матеріали / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2022. 84 с. URL: <https://surl.li/eqaclc>
11. Лисько Т. Д., Сенько А. В. Особливості кримінологічної характеристики особи колаборанта. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 93–98.
12. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
13. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 26.12.2024. URL: <https://surl.li/bdjxuj>
14. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.02.2023, № 183/27/23. URL: <https://surl.li/yriuqv>
15. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 03.04.2023, № 183/1441/23. URL: <https://surl.li/foikia>
16. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 26.09.2024, № 331/4709/23. URL: <https://surl.li/omdjja>
17. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 24.11.2023, № 521/8880/23. URL: <https://surl.li>

Tkachenko Valentyna, D. in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law Policy and Criminal Law of the Educational and Research Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0009-4030-3253

A criminological portrait of a collaborating educator

The article makes an attempt to build a criminological portrait of a collaborator educator based on the official statistical data, primarily, the State Judicial Administration of Ukraine on the qualitative characteristics of convicted persons, as well as final court decisions (sentences) passed by the courts of Ukraine under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The socio-demographic block of the criminological portrait of a collaborator educator includes the following characteristics gender (mostly women (79% of those convicted of educational collaboration), age (mostly persons aged 30-65 (90% of all convicts), citizenship (always a citizen of Ukraine), social role (usually a person of working age who has not studied or worked anywhere (35% of convicts), and in the case of a labor function – a person who worked as a teacher (19% of convicts)), education (mostly a complete higher education (43 persons or 83% of convicts)). The moral and psychological block covers such motivational factors of a collaborator educator as ideological beliefs, material gain, opportunism and careerism, and the psychological traits of a collaborator educator include his/her conformism, alienation from Ukrainian identity, lack of a moral core, cynicism and pragmatism. Taking into account the criminal proceedings under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which are conducted mainly in absentia, the criminal law block allows us to establish that a collaborator educator is mainly a person who committed the crime on his/her own and has not been previously prosecuted.

The criminological portrait of a collaborating educator, taking into account the blocks discussed, is as follows: a woman, a citizen of Ukraine aged 30-65, who was able-bodied, but does not study or work anywhere or works as a teacher in educational institutions, has a complete higher education, motivational factors such as ideological beliefs, desire for material gain opportunism, and careerism, as well as psychological traits such as conformism, alienation from Ukrainian identity, lack of a moral core, cynicism, and pragmatism, and committed the crime on her own and has not been prosecuted before.

Keywords: *collaborationism, collaboration activity, collaborative educator, criminological characteristics, criminological portrait, crime, socio-demographic characteristics, moral and psychological characteristics, criminal law characteristics.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.18
УДК 343.1

*Нагорний П. В.,
аспірант I курсу Пенітенціарної
академії України
ORCID: 0009-0002-1310-3570*

ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено питання видів заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження як основних явищ, застосування яких виступає засобом захисту життя, здоров'я, майна особи. Обґрунтовується погляд, що заходи забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні становлять собою різнопланову систему засобів запобігання та припинення протиправного впливу на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Відмічено, що аналіз видової структури заходів забезпечення безпеки є актуальним з огляду на потребу у пошуку напрямів подальшого підвищення ефективності процесуальної діяльності щодо застосування таких заходів під час кримінального провадження. У дослідженні зроблено висновок, що система заходів забезпечення безпеки, яка передбачена кримінальним процесуальним законодавством, може бути класифікована за різними підставами. Як критерії для класифікації пропонується обрати: характер заходу безпеки, особливості та тривалість їх застосування, здатність протидіяти конкретним загрозам, критерій невідкладності застосування заходів безпеки, відкритий або негласний характер їх застосування, за суб'єктами їх застосування та суб'єктами, до яких такі заходи можуть бути застосовані тощо. Виокремлення видів та класифікація заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження створює передумови для їх змістовного вивчення та опрацювання пропозицій щодо удосконалення їх нормативно-правового опосередкування, а отримані висновки є основою подальшого підвищення ефективності захисту прав і свобод особи у кримінальному провадженні та умовою належного відправлення правосуддя.

Ключові слова: кримінальне провадження; заходи забезпечення безпеки; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; гарантії прав і свобод особи у кримінальному провадженні; належне відправлення правосуддя.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження як у звичайних умовах, так і під час дії

воєнного стану, окрім іншого пов'язується з безпосереднім здійсненням правоохоронними органами дій з застосування визначеної законом системи заходів забезпечення безпеки таких осіб. Саме завдяки реалізації цих заходів не тільки здійснюється захист життя, житла, здоров'я та майна учасників кримінального провадження від протиправних посягань, а що є не менш важливим – створюються необхідні умови для належного відправлення правосуддя. І тому питання безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, підстав та порядку її забезпечення, характеристики окремих заходів безпеки є предметом наукових досліджень та віднайшли своє відображення у кримінальному процесуальному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність висвітлення теоретичних питань безпеки учасників кримінального провадження та практичного її забезпечення, підстав і приводів застосування заходів безпеки, змісту та способів застосування таких заходів означили їх як предмет дослідження у працях багатьох вчених. У наукових дослідженнях основна увага приділялася питанням сутності заходів забезпечення безпеки (В. С. Зеленецький, М. В. Куркін [1], О. О. Гриньків, А. О. Ляш [2]), процесуальному порядку та механізму їх застосування (Б. М. Качмар [3], І. В. Гловюк [4]) або щодо окремих категорій учасників кримінального провадження (Бардацька О. В., Орлеан А. М. [5], В. В. Котова [6], О. Г. Шило, В. І. Маринів [7]), аналізу закордонного досвіду (М. Ю. Азаров [8], В. К. Шкарупа [9], П. В. Серебрянський [10]). Поряд

з цим, питання видів заходів безпеки, їх класифікації не становили предмет окремих наукових досліджень, а були частиною висвітлення загального кола питань.

Мета статті. Метою статті є виявлення системи заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та проведення їх класифікації. Ця мета передбачає вирішення таких наукових завдань як визначення системи заходів безпеки, проведення їх групування за відповідними критеріями та опрацювання пропозицій щодо удосконалення їх нормативно-правової основи.

Виклад основного матеріалу. Щодо виділення видів та класифікації заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, то попередньо звернемо увагу на нормативно-правову регламентацію цього питання. Насамперед – це Конституція України, яка безпеку людини поряд із її життям, здоров'ям, честю і гідністю, недоторканністю в Україні визнано найвищою соціальною цінністю, міжнародно-правові акти (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція ООН проти корупції, Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми тощо), КПК України, Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», КК України (ст. ст. 380, 381), КВК України (ст. 10). Таким чином, констатуємо комплексний характер інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть

участь у кримінальному судочинстві, у тому числі і в частині нормативно-правової регламентації заходів забезпечення їх безпеки.

Щодо характеристики цих заходів, то ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачає, що з метою захисту життя, житла, здоров'я та майна осіб-учасників кримінального судочинства від протиправних посягань, правоохоронними органами здійснюються правові, організаційно-технічні та інші заходи. Ця стаття містить характеристику вказаних заходів, яка дає можливість класифікувати ці заходи за їх типами (тип – зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ [11, с. 1246]) на правові, організаційно-технічні та інші заходи, за метою застосування (захист) та об'єктами (життя, житла, здоров'я, майно). Власне перелік видів (вид – різновид в ряді предметів, явищ і т. ін. [11, с. 92]) заходів (захід – сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чогонебудь [11, с. 339]) забезпечення безпеки наведено у ст. 7 «Заходи забезпечення безпеки» вказаного закону. Їх характер, особливості та форми застосування регламентовано ст. ст. 8-16 цього закону, що дозволяє в цілому забезпечити захист таких важливих цінностей як життя, здоров'я, житла та майно особи. Однак, це не виключає критики підходу законодавця до визначення видів заходів забезпечення безпеки. Так, вказується, що у чинному КПК України перелік відповідних заходів безпеки не передбачено, що негативно впливає на практику їх застосування [2, с. 123], а щодо спе-

ціального закону звернута увага не те, що передбачені ним заходи викладені безсистемно та без урахування окремих факторів і ступеню небезпеки щодо особи, узятій під захист, без урахування компетенції суб'єкта – ініціатора заходів безпеки [12, с. 12].

Саме тому є підстави для питань щодо того: чи виключно у вказаному законі визначено вичерпний перелік заходів забезпечення безпеки, а також чи відповідний захід обов'язково має бути позначений у нормативно-правовому акті саме як захід безпеки, щоб його можна було застосувати в цілях забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві? Щодо цього моменту, звернемо увагу на думку науковців (О. О. Гриньків, А. О. Ляш, М. В. Тимчаль), які вказують, що перелік заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства не є вичерпним [2, с. 124; 13, с. 59]. Їх позиція ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», яка закріплює, що з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки [14]. І такий підхід законодавця є обґрунтованим, що дозволяє використовувати й інші засоби як заходи безпеки залежно від ситуації, характеру загрози, ступеня її інтенсивності та об'єкта захисту. Приміром, В. І. Франчук, досліджуючи питання теорії безпеки соціальних систем, дійшов висновку, що засоби безпеки, що можуть використовуватися суб'єктами і силами безпеки, існує безліч, а тому викла-

сти вичерпний їх перелік неможливо та й недоцільно [15, с. 93]. І з цих міркувань варто підтримати думку В.І. Франчука та схвально оцінити позицію законодавця, яка знайшла своє закріплення у ч. 2 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Таким чином, констатуємо, що у законодавстві при формулюванні правової норми з переліком видів заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, за ступенем визначеності можливого варіанта дій (поведінки), який міститься у диспозиції, використано відносно визначені норми права. І правозастосувач, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження та ситуації безпеки для особи, може обрати відповідний захід її забезпечення або їх сукупність. Так, вчені зауважують, що законодавець не конкретизує заходи забезпечення безпеки, але залежно від обставин справи надає право вжиття додаткових заходів безпеки, забезпечення більш сприятливих умов та зміни порядку їх здійснення [2, с. 124]. Це вказує на важливість належного правового врегулювання обов'язків уповноважених органів по своєчасному та ефективному здійсненню відповідних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Тому, підтримуючи позицію законодавця щодо визначення видів заходів безпеки учасників кримінального судочинства саме як відкритої системи дій, засобів і способів захисту таких осіб, зауважимо на необхідність належного відображення цього питання як на рівні КПК

України, так і у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У КПК України варто безпосередньо вказати у статтях, які регламентують, наприклад, обов'язки дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, суду, що у випадку існування небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна учасників кримінального провадження, вони повинні здійснювати всі передбачені законом заходи з метою забезпечення безпеки вказаних осіб. Щодо ч. 2 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», то її пропонується викласти у наступній редакції: «2. З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з метою забезпечення безпеки вказаних осіб державні органи можуть здійснюватися й інші заходи передбачені законом». Такі кроки сприятимуть застосуванню всіх правових засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, як заходів безпеки, що здатне забезпечити безпеку особи у цій сфері.

Тож щодо виявлення видів заходів забезпечення безпеки учасників кримінального поведіння варто проаналізувати як нормативну основу (КПК України, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», КК України, КВК України), так і праці науковців (І. В. Гловюк [4], О. О. Гриньків, А. О. Ляш [2, с. 124-143], М. С. Цуцкірідзе, Г. К. Тетерятник [12, с. 145-46]), М. В. Тимчаль [13, с. 50-61], В. В. Касько, А. М. Орлеан [16, с. 18-20; 17], В. М. Тертишник [18,

с. 331-338], чиї позиції ми поділяємо. Результатом такого аналізу є наступна узагальнена система вказаних заходів.

Так, до числа заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження вважаємо за можливе віднести такі дії, засоби і способи захисту як: 1. заходи забезпечення безпеки, перелічені у ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; 2. обов'язок кожного учасника кримінального провадження, якому надано доступ до інформації про приватне життя особи, запобігати розголошенню такої інформації (ч. 4 ст. 15 КПК України); 3. здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (впродовж усього судового провадження або його окремої частини) (ст. 27, ч. 6 ст. 130-1 КПК України); 4. пропуск інформації у судовому рішенні при його проголошенні прилюдно для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення (ч. 7 ст. 27 КПК України); 5. заборона підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи (п. 11 ч. 2 ст. 42; п. 12 ч. 1 ст. 56; п. 6 ч. 2 ст. 64-1 КПК України); 6. покладення обов'язку на потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження,

третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт, свідка, понятих не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у в'язку з участю у кримінальному провадженні, зокрема, стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, і які становлять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 1 ст. 57; п. 3 ч. 7 ст. 64-1; п. 3 ч. 7 ст. 64-2; п. 3 ч. 2, ч. 3 ст. 66 КПК України); 7. заборона допиту як свідків осіб, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо дійсних даних про їх особи або осіб, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо цих даних (п.п 9-10 ч. 2 ст. 65 КПК України); 8. відсторонення від посади службової особи, яка через службове становище може чинити тиск на особу, взяту під захист (ст. 154 КПК України КПК України); 9. застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою з метою запобігти спробам незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України); 10. покладення слідчим суддею, судом певних обов'язків на особу при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, у тому числі в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством (ч.ч. 5, 6 ст. 194 КПК України); 11. відмова слідчим, дізнавачем, прокурором у надані для ознайомлення матеріалів досудового розслідування за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється

провадження, якщо вони містять відомості про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ч. 1 ст. 221 КПК України); 12. попередження слідчим, прокурором осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу (ч. 2 ст. 222 КПК України); 13. допит свідка або потерпілого та одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб в судовому засіданні слідчим суддею під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, може унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ч. 1 ст. 225 КПК України); 14. проведення впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням та не внесення до протоколу відомостей про особу, взяту під захист, при пред'явленні особи для впізнання, і збереження відомостей про взятую під захист особу окремо (ч. 4 та ч. 5 ст. 228 КПК України); 15. у разі необхідності забезпечення безпеки осіб проведення допиту, впізнання осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції та проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (п. 2 ч. 1 ст. 232, п. 2 ч. 1 336 КПК України); 16. відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначено-

му законодавством (ч. 1 ст. 252 КПК України); 17. допит як свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, може відбуватися з збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом (ч. 2 ст. 256 КПК України); 18. аудіо- і відеоконтроль особи, місця, спостереження за особою або місцем, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, заняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла, іншого володіння особи, установлення місця перебування радіоелектронного засобу тощо (ст. ст. 258, 267–270 КПК України); 19. збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування (ч. 1 ст. 272 КПК України); 20. видалення у документах, які надаються для ознайомлення відомостей щодо застосування заходів безпеки, які не будуть розголошені під час судового розгляду (ч. 5 ст. 290 КПК України); 21. не надання судом для ознайомлення матеріалів про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві після призначення справи до судового розгляду, якщо учасники судового провадження про це заявлять клопотання (ч. 3 ст. 317 КПК України); 22. допит одного з обвинувачених, якщо цього вимагають

інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, на підставі вмотивованої ухвали суду може здійснюватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (ч. 3 ст. 351 КПК України); 23. проведення допиту свідка, потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію; у разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353 КПК України); 24. допит свідка за відсутності певного допитаного свідка за клопотанням сторони кримінального провадження або самого свідка (ч. 5 ст. 352 КПК України); 25. допит викривача в якості свідка з дотриманням Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ч. 10 ст. 352 КПК України); 26. допит за запитом компетентного органу іноземної держави у присутності слідчого судді за місцезнаходженням особи за допомогою відео- або телефонної конференції для забезпечення безпеки осіб (п. 2 ч. 1 ст. 567 КПК України); 27. офіційне письмове попередження особи, від якої може виходити потенційна загроза для особи, взятої під захист, про кримінальну відповідальність за ст. 386 КК України за перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого або експерта до суду, органів досудового слідства, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку; 28. офіційне письмове попередження учасників кримінального провадження про кримінальну відпо-

відальність за ст. 387 КК України про розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування.

Звернемо увагу, що додаткові заходи забезпечення безпеки застосовуються до окремих категорій осіб, враховуючи їх специфічний статус. Так, згідно з ст. 18 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» з метою забезпечення безпеки військовослужбовців застосовуються такі заходи як відрядження до іншої військової частини або військової установи, а також переведення на нове місце служби. З метою забезпечення права засуджених на особисту безпеку, на що також вказують науковці, у ст. 10 КВК України містяться особливі заходи забезпечення безпеки засуджених: ізольоване тримання; переведення в іншу установу виконання покарань; переведення засудженого в безпечне місце [17, с. 91]. Ці заходи є спеціальними заходами забезпечення безпеки.

Відповідно, у наукових, методологічних цілях, а також з метою пошуку шляхів удосконалення цього інституту кримінального процесуального права вважаємо за доцільне розглянути питання класифікації вказаних заходів.

Наприклад, В.І. Франчук, досліджуючи питання теорії безпеки соціальних систем, дійшов висновку, що засоби забезпечення безпеки, які він характеризує як можливості, інструменти матеріального і нематеріального характеру, за допомогою яких здійснюється безпекова діяльність, можна поділити на певні групи, основними з яких, на його думку, є: 1. технічні засоби; 2. технологічні

засоби що забезпечують унікальність продукту або послуги, унеможливають його копіювання чи підробку; 3. економічні засоби; 4. правові засоби; 5. інформаційні засоби; 6. фізичні засоби; 7. організаційно-управлінські засоби; 8. службові тварини [15, с. 93-95]. Наведена класифікація відображує сутнісний аспект природи (характеру основи) таких заходів. У певній частині наведена В. І. Франчуком класифікація є схожою на вказану у ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» систему правових, організаційно-технічних та інших заходів.

У фаховій юридичній літературі також мали місце спроби об'єднання заходів забезпечення безпеки у різні групи за тими чи іншими критеріями. Так, В. В. Касько, А. М. Орлеан, вважають, що заходи забезпечення безпеки умовно можна поділити на: 1. процесуальні заходи безпеки, які здійснюються в межах встановлених КПК України процесуальних повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду самими цими суб'єктами, чи за їх дорученням — іншими особами; 2. позапроцесуальні заходи безпеки, які здійснюються за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду за межами кримінального процесу [16, с. 20]. Схожу позицію висловлено і М. В. Тимчаль, яка вказує, що можна зустріти класифікацію заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, на два види: 1) процесуальні і спеціальні (або їх ще називають непроцесуальні); 2) загальні та спеціальні, але закон не розділяє ці заходи відповідно до вищезазначеної класифікації [13, с. 50]. Дійсно у ст. 7

Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» поряд вказано як суто процесуальний захід безпеки – закритий судовий розгляд, так і непроцесуальний – зміна місця роботи або навчання. Тож такий поділ скоріше за все має значення для визначення способу та характеру правового регулювання застосування заходу безпеки того чи іншого виду. Так, процесуальні повинні бути регламентовані у КПК України, тоді як непроцесуальні в інших актах кримінального процесуального законодавства.

Учені виділяють й інші класифікації. Так, в роботі В. В. Котової наведено змістовний аналіз пропонування науковцями класифікацій, зокрема, нею вказано на наступні класифікації заходів забезпечення безпеки: загальні (найчастіше застосовуються у практиці) та спеціальні (є більш складними й здебільшого унікальними) (В. С. Зеленецький та М. В. Куркін), процесуальні та непроцесуальні (Т. Г. Семків); правові, організаційно-технічні та інші заходи (І. В. Бояров); соціально-економічні та фізичні (В. К. Весельський, О. О. Гриньків), психологічні (Т. І. Присяжнюк) [6, с. 39]. Ці та наведені В. В. Касько, А. М. Орлеаном, М. В. Тимчаль класифікації заслуговують на увагу, адже дійсно відображують класифікаційні ознаки заходів забезпечення безпеки.

Поряд з цим, варто зауважити, що ці класифікації можуть бути уточнено та доповнено додатковими критеріями. Наприклад, за часом дії або нагальністю застосування заходів, процесуальним порядком їх застосування тощо. Це дає можливість більш системно та

змістовніше проаналізувати систему заходів забезпечення безпеки та з урахуванням отриманих висновків опрацювати пропозиції щодо удосконалення їх системи.

Тож, з враховуючи зміст нормативно-правових актів, якими регламентовані досліджувані заходи забезпечення безпеки, спираючись на пропозиції науковців щодо критеріїв класифікації цих заходів, аналізуючи наведену вище їх систему, а також беручи до уваги їх визначальні риси та властивості, що відображується у їх сутності, характері, формах і способах та специфіці застосування, цілком обґрунтованим вважаємо наведення наступних класифікацій досліджуваних заходів з урахуванням таких критеріїв як: 1. за своєю природою (характером основи): правові заходи безпеки, організаційно-технічні заходи безпеки, соціально-економічні заходи безпеки, фізичні заходи безпеки, психологічні заходи безпеки та інші заходи; 2. за характером застосування: загальні (застосовуються у більшості випадків та до переважного числа ситуацій) та спеціальні (застосовуються у виключних випадках та до обмеженого числа ситуацій або осіб); 3. за об'єктом захисту: заходи спрямовані на захист особи, на захист її життя, на захист житла особи, на захист її здоров'я та на захист майна, комплексні заходи забезпечення безпеки; 4. за суб'єктом захисту: заходи спрямовані на захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, заходи спрямовані на захист членів сімей та близьких родичів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, захист осіб, які володіють спеціальним статусом (військовослужбовці, засуджених);

5. за суб'єктом застосування: заходи безпеки, які застосовуються безпосередньо уповноваженим державним органом або його посадовою особою, заходи безпеки, які застосовуються виключно з дозволу (погодження) уповноваженої посадової особи, заходи безпеки, які застосовуються з обов'язковим залучення спеціальних суб'єктів здійснення заходів безпеки (органів Національної поліції); 6. за строками застосування: заходи безпеки разового застосування та продовжувані заходи безпеки; 7. за невідкладністю застосування: невідкладні заходи безпеки та такі заходи безпеки, що застосовуються у звичайному порядку; 8. за підставою застосування: заходи безпеки, які не потребують попереднього дозволу або погодження уповноваженої особи та заходи безпеки, які застосовуються виключно з попереднього дозволу або погодження уповноваженої особи; 9. за процедурою застосування: заходи безпеки застосовуються у певному процесуальному порядку та заходи безпеки, які не потребують спеціальної процедури застосовуються; 10. по відношенню до кримінального провадження: здійснюються у вигляді кримінальних процесуальних засобів забезпечення безпеки особи (процесуальні) та такі, що здійснюються у вигляді інших засобів забезпечення безпеки особи (позапроцесуальні); 11. за обсягом застосування: основні заходи безпеки та додаткові заходи безпеки; 12. залежно від послідовності застосування заходів безпеки: первинні заходи безпеки та подальші заходи безпеки; 13. за режимом проведення: відкриті заходи безпеки та негласні заходи безпеки; 14. залежно від способів здійснення: заходи без-

пеки, що застосовуються з використанням технічних, засобів приладів та обладнання; заходи безпеки, що застосовуються без використання технічних, засобів приладів та обладнання; 15. залежно від умов застосування: заходи безпеки, що застосовуються у звичайних умовах здійснення кримінального судочинства та заходи безпеки, що застосовуються в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Висновки. Дослідивши питання видів заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та їх класифікації, відмічаємо, що це різнопланова за змістом та характером застосування комплексна система дій, засобів і способів захисту життя, здоров'я, майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань, які внаслідок реального або потенційного завдання шкоди таким особам спрямовані на перешкоджання належному відправленню правосуддя у конкретному кримінальному провадженні.

Аналіз видової структури заходів забезпечення безпеки є актуальним з огляду на потребу у пошуку напрямів подальшого підвищення ефективності процесуальної діяльності щодо застосування таких заходів під час кримінального провадження. Зокрема це стосується визначення юридичних обов'язків уповноважених державних органів та їх посадових осіб по застосуванню заходів безпеки у їх сукупності, пе-

редбачення можливості застосування як відповідних заходів забезпечення безпеки будь-яких передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів, які здатні забезпечити безпеку учасника кримінального провадження, у тому числі і в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Виокремлення видів та класифікація заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, по-перше, створює передумови для їх подальшого змістовного вивчення, опрацювання пропозицій щодо удосконалення їх нормативно-правового опосередкування та форм і методів їх здійснення, по-друге, отримані висновки та їх належна правова, організаційна та методологічна реалізація у кримінальному провадженні є основою підвищення ефективності захисту прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства та умовою належного відправлення правосуддя.

Перспективними напрямами наукових досліджень вказаного питання є питання кола учасників правовідносин з приводу застосування вказаних заходів та їх прав і обов'язків, а також повноти нормативно-правового регулювання відповідної процесуальної діяльності з застосування заходів забезпечення безпеки. Як вбачається, їх належне опрацювання є запорукою забезпечення належного виконання завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Зеленецький В. С., Куркін М. В. Поняття безпеки та її забезпечення суб'єктам кримінального процесу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 84–88.

2. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
3. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
4. Гловюк І. Як Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» співвідноситься з кримінальним процесуальним кодексом України в контексті СНПК? : коментар. Київ: АЦ ЮрФем. 2024. URL : <https://jurfem.com.ua/expertnyy-komentar-bezpeka-snpk/>
5. Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. Київ, 2010. 55 с.
6. Котова В. В. Спеціальні правила забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4, т. 3. С. 37-41.
7. Шило О., Маринів В. Державний захист суддів, працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, як гарантія здійснення правосуддя у кримінальних справах. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 2000. № 2(21). С. 157-66.
8. Азаров М. Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн.* К., 2003. № 7. С. 139-145.
9. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : навчальний посібник / В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрушук та ін. Ірпінь. 2007. 194 с.
10. Серебрянський П. В. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини). *Право і суспільство*. 2016. № 3(1). С. 193-198.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
12. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М. С., Тетерятник Г. К., Бурлака В. В., Тарасенко В. Є., Гайду С. В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 65 с.
13. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.08. Львів; 2019. 222 с.
14. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.2093 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 24.01.2025).
15. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 216 с.
16. Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : «ВАІТЕ», 2012. 50 с.
17. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 3 (7). С. 87-92.
18. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Д., 2002. 432 с.

Nahorny Petro, Postgraduate student of Penitentiary Academy of Ukraine
ORCID : 0009-0002-1310-3570

Types and classification of measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings

The article examines the issue of types of measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings as the main phenomena, the application of which serves as a means of protecting the life, health, and property of a person. The view is substantiated that measures to ensure the safety of a person in criminal proceedings constitute a diverse system of means of preventing and terminating unlawful influence on persons participating in criminal proceedings. It is noted that the analysis of the specific structure of security measures is relevant in view of the need to find directions for further improving the efficiency of procedural activities regarding the application of such measures during criminal proceedings. The study concludes that the system of security measures, which is provided for by criminal procedural legislation, can be classified on various grounds. As criteria for classification, it is proposed to choose: the nature of the security measure, the features and duration of their application, the ability to counteract specific threats, the criterion of urgency for the application of security measures, the open or secret nature of their application, by the subjects of their application and the subjects to whom such measures can be applied, etc. The identification of types and classification of measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings creates the prerequisites for their meaningful study and development of proposals to improve their regulatory and legal mediation, and the conclusions obtained are the basis for further increasing the effectiveness of protecting the rights and freedoms of individuals in criminal proceedings and a condition for the proper administration of justice. in criminal proceedings and a condition for the proper administration of justice.

Keywords: *criminal proceedings; security measures; ensuring the safety of participants in criminal proceedings; guarantees of the rights and freedoms of individuals in criminal proceedings; proper administration of justice.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.19
УДК 343.983.7

Степанюк Р. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності та розкриття
злочинів Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8201-4013

Костенко Р. С.,
доктор філософії,
асистент кафедри стоматології
Донецького національного медичного
університету
ORCID: 0000-0001-7524-442X

ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ЩОДО ДНК-ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖЕРТВ ВІЙНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті надано рекомендації щодо вирішення слідчими типових тактичних завдань, які виникають на стадії досудового розслідування у зв'язку з ДНК-ідентифікацією жертв війни. Наголошено, що через війну тактичні завдання щодо ідентифікації особи із використанням ДНК-аналізу постають перед слідчими значно частіше, ніж це було раніше. Їх вирішення характеризується підвищеною складністю. Це у більшості випадків пов'язано із невізначеним колом об'єктів для порівняння. В таких умовах потрібно використовувати весь наявний арсенал засобів криміналістичного ДНК-аналізу, зокрема використовувати спеціальні знання у формі швидкого ДНК-тестування спеціалістами-криміналістами, судової молекулярно-генетичної експертизи та перевірки за криміналістичною базою даних ДНК. На стадії досудового розслідування типовими ситуаціями, в яких постають відповідні тактичні завдання, є: виявлення трупа невідомої особи, впізнати який іншими методами не вдається; виявлення фрагментів і частин тіл; зникнення особи за обставин, які ймовірно вказують на її загибель; наявність особи, яка не може повідомити інформацію про себе, тощо. Щодо кожної ситуації потрібно застосовувати алгоритм дій з оптимального обрання способів вирішення поставлених завдань. Зокрема важливе значення має одержання посмертних і прижиттєвих зразків біологічного матеріалу, проведення досліджень спеціалістами-криміналістами з використанням приладів швидкого ДНК-тестування, наповнення та використання локальних баз даних ДНК і центрального обліку геномної інформації людини. При виявленні часткових збігів ДНК-профілів за базою даних слідчим і прокурорам необхідно вживати заходів за рекомендаціями експертів щодо одержання біологічних зразків у родичів за пріоритетністю подальших досліджень. Корисними можуть

бути консультації фахівців у галузі судової генетики на всіх стадіях досудового розслідування.

Ключові слова: ідентифікація, ДНК-аналіз, тактичні завдання, слідчі ситуації, досудове розслідування, судова наука, судова експертиза.

Постановка проблеми. В умовах війни органи досудового розслідування все частіше стикаються з необхідністю ідентифікувати осіб за ДНК, оскільки молекулярно-генетичні дослідження є найточнішим, а при значному спотворенні тіла фактично єдиним, методом підтвердження особистості загиблих. Сучасні технології ДНК-ідентифікації надають широкі можливості в цьому контексті, але є досить коштовними і специфічними, тому потребують грамотного підходу до постановки і вирішення відповідних завдань під час розслідування кримінальних правопорушень.

У практичній діяльності слідчі і прокурори стикаються з певними труднощами в організації молекулярно-генетичних досліджень і судових експертиз, зокрема під час встановлення особи загиблих внаслідок бойових дій в умовах величезного невизначеного кола ймовірних жертв. Така ситуація, яка зараз склалась в Україні, вважається найскладнішою у світовій практиці, тому потребує вжиття комплексних заходів. У зв'язку з цим у вітчизняну правозастосовну практику за підтримки іноземних партнерів і міжнародних організацій в останні роки було впроваджено низку новітніх інструментів криміналістичного і судово-медичного ДНК-аналізу. Разом із цим, у числі іншого, ці заходи мають бути спрямовані на формування дієвих науково-методичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань у галузі молеку-

лярної генетики на стадії досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Проблематика ДНК-ідентифікації загиблих є широко дослідженою в зарубіжній науковій літературі в контексті застосування молекулярно-генетичних методів під час розслідування катастроф із масовими жертвами. Ґрунтовні рекомендації з цього приводу сформовані Інтерполом, Міністерством юстиції США та комісією Міжнародного товариства судової генетики (ISFG). Вони насамперед стосуються загальних організаційних і методичних основ. Але наукових досліджень, спрямованих на адаптацію відповідних рекомендацій до українських реалій майже не проводилось. Вітчизняними науковцями було проаналізовано відповідні міжнародні засади (Р. Л. Степанюк і В. О. Гусєва) та проблеми правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу (О. О. Юхно і Д. Д. Заяць, Д. Р. Степанюк, В. В. Кікінчук та ін.), опрацьовано особливості використання сучасних приладів швидкого ДНК-тестування для ідентифікації загиблих в умовах війни (А. О. Левицький, Є. Ю. Свобода, Т. В. Михальчук, О. О. Шульга, К. О. Чаплинський, І. В. Пиріг, Р. Л. Степанюк та ін.), узагальнено судово-медичну літературу щодо особливостей ідентифікації загиблих під час війни (А. М. Біляков, Н. М. Ергард) і підкреслено значення ДНК-ідентифікації (О. В. Матарикіна, О. Г. Волошин, В. А. Колесник та ін.). Проте існує потреба формування на

цих підставах конкретних рекомендацій, які варто застосовувати безпосередньо в слідчій діяльності за конкретними кримінальними провадженнями.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів вирішення слідчими типових тактичних завдань, які виникають на стадії досудового розслідування у зв'язку з ідентифікацією жертв війни за ДНК.

Виклад основного матеріалу. Під час війни тактичні завдання щодо ідентифікації особи із використанням ДНК-аналізу постають перед слідчими значно частіше, ніж це відбувається в мирний час. Зокрема досить поширеними є ситуації виявлення спотворених тіл та їх фрагментів на полях битв, у масових захороненнях, на місцях обстрілів тощо. Значна кількість військово-службовців і цивільних громадян зникли безвісти за обставин, які можуть свідчити про їхню ймовірну загибель внаслідок бойових дій. В усіх подібних випадках слідчому потрібно вміти ефективно діяти як на початковому етапі розслідування з метою забезпечення подальшої перспективи ДНК-дослідження, так і на наступному етапі задля одержання достовірних результатів.

ДНК-ідентифікація на стадії досудового розслідування завжди здійснюється із використанням спеціальних знань у галузі судової генетики. Основною формою їх використання є судова молекулярно-генетична експертиза. Крім безпосереднього порівняльного дослідження експертом зразків біологічного матеріалу, важливим інструментом також є автоматизована база даних ДНК, яка дозволяє швидко здійсню-

вати пошуки збігів генетичних ознак. Також нещодавно, вже під час повномасштабної війни, в правоохоронну практику було запроваджено інструменти швидкого ДНК-тестування, які використовують спеціалісти-криміналісти у формі досліджень, що проводяться на початковому етапі розслідування.

Ефективність вирішення завдань щодо встановлення особистості загиблих внаслідок бойових дій під час досудового розслідування злочинів не тільки вимагає застосування найсучасніших експертних методів [1], а і значною мірою залежить від належної організації процедур одержання посмертних і референтних біологічних зразків, організації процесу ДНК-аналізу та порівняння отриманих результатів [2, с. 34]. Сьогодні найбільші труднощі виникають при дослідженні трупів, що мають фрагментований вигляд, а враховуючи, що характерною особливістю подій воєнного часу, завдання із встановлення особи набуває особливої актуальності [3, с. 52-53].

Коли ситуація ускладнена масовістю жертв і у слідства немає даних щодо конкретного трупа або відносно невеликого кола тіл і осіб, які перевіряються, на допомогу може прийти криміналістична база даних ДНК, якісне наповнення якої є надзвичайно важливим завданням. В Україні тривалий час була відсутня належна правова основа для державної реєстрації генетичних даних людини в криміналістичних цілях, хоча потреба її прийняття була очевидною [4]. Профільний закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» було прийнято і введено в дію вже під час масштабних бойових дій. Це дозво-

лило забезпечити умови для належного функціонування вітчизняної бази даних ДНК. Такий крок назрів вже давно, але запровадження відповідних норм в практику відбувається з певними труднощами. Науковці відзначають вади зазначеного закону, який потребує подальшого вдосконалення [5], як і є потреба доповнити КПК України положеннями, спрямованими на належне унормування процедур одержання помертних і прижиттєвих біологічних зразків зниклої безвісти особи та зразків ймовірних родичів [6, 7].

Удосконалення потребує також законодавче регулювання і правозастосовна практика щодо збирання та зберігання прижиттєвого біологічного матеріалу осіб, які ризикують втратити життя у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Адже саме такі зразки є важливим об'єктом для порівняння за потреби ДНК-ідентифікації під час війни. Зараз нормативними актами передбачено одержання і зберігання зразків біологічного матеріалу військовослужбовців, поліцейських і членів добровольчих формувань територіальних громад. Зразки повинні відбирати за місцем несення служби і зберігати у спеціально визначених місцях, якими переважно є кадрові підрозділи або відомчі заклади охорони здоров'я. Але ця робота тільки розпочалась і виникає низка труднощів щодо її належної організації. Варто розуміти, що реалізація завдань щодо ДНК-ідентифікації людини на стадії досудового розслідування має здійснюватися при суворому дотриманні законодавства, тому що генетичні дані відносяться до числа найбільш чутливих різновидів персональних даних і потребують особ-

ливого правового захисту задля забезпечення права особи на повагу до приватного і сімейного життя.

Наразі відповідно до вимог законодавства про державну реєстрацію геномної інформації обов'язковій реєстрації підлягають ДНК-профілі підозрюваних, обвинувачених і засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, передбачених розділами I, II, III, IV, VI, IX, XIII, XX Особливої частини Кримінального кодексу України, а також осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, невідомих осіб, чий слід виявлений під час проведення слідчих дій, невпізнаних трупів, осіб, зниклих безвісти, осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе, та військовополонених [8]. Якщо під час досудового розслідування проводиться судова молекулярно-генетична експертиза, слідчому потрібно враховувати, що в передбачених законом випадках геномна інформація, яка підлягає обов'язковій державній реєстрації, поміщується до Електронного реєстру геномної інформації людини (далі – ЕРГІЛ). З цією метою уповноважені особи експертних установ складають реєстраційні картки. Якщо в ході автоматизованого пошуку за базою даних виявляється збіг генетичних даних, про цей факт експерти повідомляють орган досудового розслідування.

Найпростішою є ситуація, коли має місце повний збіг, тобто виявляється, що ДНК-профіль невстановленого тіла належить особі, чия геномна інформація міститься в базі даних. Але таких випадків поки що небагато, зважаючи на те, що активне наповнення вітчизняної бази да-

них тільки розпочалось. Тому на стадії досудового розслідування частіше виникають більш проблемні ситуації, коли збігів не трапляється, або експерти виявляють тільки часткові збіги, що засвідчують ймовірність біологічної спорідненості трупа з певними особами. Тоді для того, щоби ідентифікувати невпізнане тіло за ДНК, необхідно провести порівняльне дослідження із референтними зразками біологічного матеріалу. Такими зразками можуть бути прижиттєві зразки зниклої особи та зразки її біологічних родичів.

Співставлення з прижиттєвими зразками надає можливість достовірно констатувати наявність або відсутність повного збігу. Тому такі зразки є найбільш інформативними. Але знайти їх можна тільки у заздалегідь відібраному біологічному матеріалі певної категорії осіб (військовослужбовців, поліцейських тощо), про що вказувалось вище, або з особистих речей зниклої безвісти особи. До особистих речей, з яких можуть бути отримані прижиттєві зразки ДНК, варто відносити тільки предмети особистого користування. Це може бути зубна щітка, станок для гоління, непрасована натільна білизна, речі з місцями ймовірного контакту з тілом людини. Такі речі як постільна білизна, рушники, машинки для стрижки і т.п., якими можуть користуватися інші члени сім'ї при сумісному проживанні, як правило, для цих цілей непридатні, адже вони вміщують суміш ДНК всіх користувачів [9, с. 450]. Знайти особисті речі можна далеко не завжди і тільки на початковому етапі в ситуаціях, коли розслідування починається за фактом зникнення особи. У таких

випадках слідчому доцільно з'ясовувати можливість виявити особисті речі, вилучати їх і призначати молекулярно-генетичну експертизу, що створить умови для подальших порівняльних досліджень зі зразками ДНК невстановлених тіл.

Якщо прижиттєвих ДНК-профілів і біологічних зразків немає, ідентифікація можлива за зразками ДНК родичів. Згідно чинного законодавства геномна інформація близьких родичів осіб, зниклих безвісти, підлягає добровільній державній реєстрації. Цей аспект є важливим для розслідування, оскільки слідчому необхідно не тільки одержати біологічні зразки у родичів і призначити молекулярно-генетичну експертизу, а і забезпечити можливість поміщення ДНК-профілів до бази даних і здійснення відповідної перевірки. Для цього слідчому потрібно отримати у особи письмову згоду на обробку її персональних даних і внесення їх до ЄРГІЛ та сформулювати запит на перевірку. Такі згоди і запити долучають до постанов про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи. Після проведення експертизи уповноважена особа експертної установи формує реєстраційну картку для поміщення ДНК-профіля до ЄРГІЛ і проведення перевірки за обліком. Якщо в результаті виявляються родинні збіги, про це повідомляють слідчого, якому потрібно провести додаткові процесуальні дії.

У лабораторіях судової генетики основним методом ідентифікації є порівняння генетичних ознак за набором локусів аутосомної ДНК. Зараз порівняльне дослідження біологічних зразків невпізнаних трупів і родичів зниклих безвісти

осіб здійснюють не менше, ніж за 23 аутосомними STR-локусами. Але у випадку з родичами цього методу недостатньо і потрібно додатково вдаватись до інших методів дослідження, зокрема щодо Y-хромосоми, X-хромосоми, мітохондріальної ДНК (мтДНК). Тільки комплекс методів дозволяє достовірно встановити особу загиблого, тому слідчому важливо виконувати надані експертами рекомендації стосовно одержання біологічних зразків у певних родичів за пріоритетністю і призначення додаткових молекулярно-генетичних експертиз. У зв'язку з цим, відповідно до вироблених у практиці підрозділів Експертної служби МВС України підходів, слідчому разом із повідомленням про збіг надають конкретні рекомендації щодо подальших дій, зокрема кола осіб, у яких варто отримати зразки для наступних молекулярно-генетичних досліджень. Рекомендації базуються на розроблених алгоритмах із пріоритетністю подальших молекулярно-генетичних досліджень залежно від первинного збігу.

Дієвим інструментом ДНК-ідентифікації тіл загиблих в умовах війни виявились засоби швидкого ДНК-тестування (rapid DNA), які використовують спеціалісти-криміналісти підрозділів Національної поліції. Дослідниками підкреслено, що використання Rapid DNA на місці події усуває будь-які збої, які виникають через затримки зберігання та обробки, і в той же час забезпечує негайне підтвердження того, що ДНК є придатною для аналізу і була зібрана до того, як місце злочину або особа більше не доступні [10, с. 155]. Важливе значення має застосування

таких приладів у польових умовах, що дозволяє за короткий проміжок часу визначити профіль ДНК значної кількості осіб. Це значно зменшує час очікування близькими, рідними й іншими зацікавленими особами довідкових відомостей про розпізнавання особи невідізнаних трупів [11, с. 20]. Актуальність таких технологій зумовила внесення доповнень до КПК України і розширення прав спеціаліста наданням довідок і висновків щодо ідентифікації особи (п 9 ч. 4 ст. 71 КПК України). Таким чином у органів досудового розслідування є можливість встановлювати ДНК-профілі невідізнаних тіл і родичів зниклих осіб у більш стислі строки, ніж потрібні для проведення судових молекулярно-генетичних експертиз. Але є певні застереги, які пов'язані з тим, що одержані результати не повинні підміняти молекулярно-генетичну експертизу. Значення експрес-досліджень полягає у вирішенні невідкладних завдань розслідування щодо сортування тіл і попереднього встановлення особистості загиблих в умовах масових жертв. Надалі в кримінальному провадженні потрібно призначити судову молекулярно-генетичну експертизу. Як видається, зараз є нагальна потреба у формалізації методичних вимог щодо одержання зразків біологічного матеріалу та їх дослідження з використанням інструментів швидкого ДНК-тестування та систематичного навчання персоналу, задіяного в цих процесах, що в нинішніх умовах масштабності вирішуваних завдань є досить складним завданням [12, с. 252].

Типовими слідчими ситуаціями, коли постає тактичне завдання щодо ідентифікації людини за

ДНК, є наступні: 1) виявлення трупа невідомої особи, впізнати який іншими методами не вдається; 2) виявлення фрагментів і частин тіл; 3) звернення родичів і знайомих осіб військовослужбовців, які зникли безвісти; 4) зникнення особи за обставин, які ймовірно вказують на її загибель; 5) наявності особи, яка не може повідомити інформацію про себе, або якщо є підстави вважати, що повідомляє неправдиві дані тощо. Способи вирішення цього завдання значною мірою залежать від обставин справи, але варто запропонувати рекомендації загального характеру.

Так, при виявленні невпізнаного трупа слідчому необхідно одержати посмертні зразки біологічного матеріалу, призначити судову молекулярно-генетичну експертизу й одержати результат перевірки ДНК-профілю за ЄРГІЛ. Якщо виявлено частини трупа/трупів, варто спочатку здійснити їх дослідження спеціалістами-криміналістами з використанням приладів швидкого ДНК-тестування для встановлення належності певних фрагментів конкретному тілу. У ситуації масових жертв за допомогою експрес-дослідження також доцільно встановити ДНК-профілі родичів імовірних жертв і порівняти їх з генетичними ознаками біологічного матеріалу тіл загиблих з використанням локальної бази даних ДНК. Надалі призначаються судові молекулярно-генетичні експертизи з урахуванням проміжних результатів досліджень спеціалістів.

Під час розслідування факту зникнення особи за обставин, які ймовірно вказують на її загибель, слідчому слід невідкладно вжити заходів щодо виявлення та вилучен-

ня її особистих речей, з яких можуть бути одержані зразки біологічного матеріалу. За цими речами признається молекулярно-генетична експертиза з метою встановлення придатного для ідентифікації ДНК-профілю. Крім того, коли є родичі зниклої особи, їхні біологічні зразки потрібно відразу направляти на молекулярно-генетичну експертизу із оформленням добровільної інформованої згоди на поміщення ДНК-профілів до ЄРГІЛ і здійснення відповідної перевірки. При виявленні за базою даних ДНК збігу за родинними зв'язками ДНК-профілів невпізнаного трупа та родичів зниклих осіб слідчому необхідно виконати рекомендації експертів щодо одержання біологічних зразків у родичів за пріоритетністю подальших досліджень.

Крім того варто наголосити, що в усіх випадках слідчому доцільно одержувати консультативну допомогу фахівців у галузі судової біології та враховувати специфіку конкретної справи.

Висновки. Вирішення тактичних завдань з ДНК-ідентифікації невпізнаних тіл під час війни характеризується підвищеною складністю, оскільки у більшості випадків пов'язано із відсутністю визнаємого кола об'єктів для порівняння. В таких умовах потрібно використовувати весь наявний арсенал засобів криміналістичного ДНК-аналізу, зокрема шляхом використання спеціальних знань у формі швидкого ДНК-тестування спеціалістами-криміналістами, призначення судової молекулярно-генетичної експертизи та проведення перевірок за криміналістичною базою даних ДНК.

На стадії досудового розслідування типовими ситуаціями, в яких постають відповідні тактичні завдання, є: виявлення трупа невідомої особи, впізнати який іншими методами не вдається; виявлення фрагментів і частин тіл; зникнення особи за обставин, які ймовірно вказують на її загибель; наявності особи, яка не може повідомити інформацію про себе тощо. Щодо кожної ситуації потрібно застосовувати алгоритм дій щодо оптимального обрання способів вирішення поставлених завдань. Зокрема важливе значення має одержання посмертних і прижиттєвих зразків біологічного матеріалу,

проведення досліджень спеціалістами-криміналістами з використанням приладів швидкого ДНК-тестування, наповнення та використання локальних баз даних ДНК і центрального обліку геномної інформації людини. У випадку виявлення часткових збігів за базою даних слідчим і прокурорам необхідно вживати заходів згідно рекомендацій експертів щодо одержання біологічних зразків у родичів за пріоритетністю подальших досліджень. Корисними можуть бути консультації фахівців у галузі судової генетики на всіх стадіях досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Костіков І. Ю., Марійко В. В., Щербакова Ю. В., Мартиненко С. В., Сірівля А. І., Сандалович Б. О., Аббасов Р. Г. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми. *Криміналістичний вісник*. 2023. Вип. 39 (1). С. 10–28.
2. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. Вип. 39(1). С. 29–38.
3. Колесник В. А. До питання про ідентифікацію жертв війни. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 липня 2024 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 49–53.
4. Білоус В. В. Законодавче забезпечення генетичної ідентифікації в Україні: проблеми теорії і практики криміналістики. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 3. С. 216–224.
5. Степанюк Д. Р. Проблемні аспекти правового регулювання державної реєстрації геномної інформації людини в Україні. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 12. С. 426–429.
6. Stepaniuk R., Kikinchuk V., Pyrih I., Pletenets V., Prylovskiy V. Multifaceted approach to legislative regulation for using DNA analysis in criminal proceedings of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. V. 11(50)/ P. 130-139. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.13>.
7. Юхно О. О., Заяць Д. Д. Проблеми правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 43–48.
8. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#n55>.
9. Степанюк Р. Л., Матарикіна О. В. Особливості призначення молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації невпізнаних трупів. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали V міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 грудня 2023 р.) / за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад.: А. О. Полянський, О. В. Баулін, Ю. О. Мазниченко, Н. А. Гаврилюк, Ю. Б. Форіс; Міністерство юстиції України. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Київ, 2023. С. 447–451.

10. Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В., Шульга О. О. Технологія швидкісного встановлення ДНК-профілю–Rapid DNA. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 3 (81). С. 150–156.

11. Чаплинський К. Основні напрями використання технічного приладу ANDE Rapid DNA. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 трав. 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 19–23.

12. Степанюк Р. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 247–254.

Stepaniuk Ruslan, Doctor of Law, Professor, Department of Operational and Investigative Activity and Crime Solution of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-8201-4013

Kostenko Roman, Ph.D. (Medicine), Department of Dentistry of Donetsk National Medical University Donetsk National Medical University

ORCID: 0000-0001-7524-442X

Solving problems of DNA identification of war victims at the pre-trial investigation stage

In the article, the authors provide recommendations for investigators to address typical tactical tasks that arise at the pre-trial investigation stage in connection with DNA identification of war victims. The authors emphasise that due to the war, tactical tasks of identifying a person using DNA analysis are faced by investigators much more often than before. Solving such problems is characterised by increased complexity. In most cases, this is due to an indefinite range of objects for comparison. In such circumstances, it is necessary to use the entire available arsenal of forensic DNA analysis tools. In particular, it is necessary to use specialised knowledge by conducting rapid DNA testing by forensic specialists, conducting forensic molecular genetic examination and checking the forensic DNA database. At the stage of pre-trial investigation, typical situations in which relevant tactical tasks arise include: the discovery of a corpse of an unknown person who cannot be identified by other methods; the discovery of body fragments and parts; the disappearance of a person under circumstances that may indicate his or her death; the presence of a person who cannot provide information about himself or herself, etc. For each situation, an algorithm of actions should be applied to optimise the choice of ways to solve the tasks. In particular, it is important to obtain postmortem and lifetime samples of biological material, conduct research by forensic specialists using rapid DNA testing devices,

fill and use local DNA databases and central records of human genomic information. If partial matches of DNA profiles are found in the database, investigators and prosecutors should take action on the recommendations of experts to obtain biological samples from relatives as a priority for further research. Consultations with experts in the field of forensic genetics at all stages of the pre-trial investigation may be useful.

Keywords: *identification, DNA analysis, tactical tasks, investigative situations, pre-trial investigation, forensic science, forensic examination.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.20

УДК 341.63:339.727.22

Бондар І. С.,

*аспірант відділу міжнародно права та
права Європейського Союзу Інституту
держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0002-3838-8357*

ГЕНЕЗА ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена комплексному аналізу генези інвестиційних спорів у міжнародному праві крізь призму історичного, правового та інституційного розвитку цього феномена в системі глобального регулювання економічних відносин. У фокусі дослідження – трансформація правових механізмів захисту іноземних інвесторів у контексті зростання обсягів транскордонного руху капіталу та зміцнення ролі держав як суб'єктів, що не лише приймають, але й обмежують інвестиційну діяльність через реалізацію своїх суверенних функцій.

Обґрунтовано, що інвестиційні спори мають глибоко вкорінене історичне підґрунтя, яке сягає торговельних відносин античних часів, еволюціонує через колоніальну практику європейських держав і знаходить сучасне втілення в інституціалізованих механізмах міжнародного інвестиційного арбітражу.

У дослідженні окремо проаналізовано ключові міжнародні інституції, що визначають архітектуру врегулювання інвестиційних спорів: ICSID, а також Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ). Розкрито юридичну природу двосторонніх інвестиційних договорів (BITs), які виступають основним джерелом зобов'язань держав щодо дотримання міжнародних стандартів поведінки з іноземними інвесторами, та визначено їхній вплив на правовий статус інвестора в міжнародному праві. Оцінено сучасну практику арбітражного розгляду спорів.

Зосереджено увагу на критиці сучасної системи інвестиційного арбітражу, зокрема за надмірну захищеність інвестора на шкоду державному регуляторному простору, а також за відсутність механізмів апеляції, демократичного контролю й участі третіх сторін. Підкреслено, що виклики, породжені цифровою економікою, кліматичними зобов'язаннями держав, необхідністю забезпечення сталого розвитку, вимагають переорієнтації наявної парадигми – від абсолютизації інтересів капіталу до балансу з публічними інтересами.

У контексті України висвітлено особливості застосування міжнародного арбітражу як інструменту захисту інвесторів з огляду на недовіру до на-

ціональної судової системи, обмежену ефективність правозастосування та необхідність залучення капіталу на умовах юридичної визначеності.

Ключові слова: міжнародне інвестиційне право, інвестиційні спори, економічна декарбонізація, інвестиційні договори, дипломатичний захист, експропріація, формула Халла, мінімальний міжнародний стандарт, технологічні трансформації, економічний імперіалізм, інвестиційні арбітражі, міжнародне економічне врегулювання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному міжнародному праві питання генези інвестиційних спорів набуває особливого значення в умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності держав і транснаціональних корпорацій. Іноземні інвестиції є ключовим чинником економічного розвитку, сприяючи модернізації інфраструктури, залученню технологій та підвищенню конкурентоспроможності національних економік, проте їх зростання супроводжується збільшенням кількості спорів між інвесторами та приймаючими державами. Такі конфлікти зазвичай виникають у зв'язку з виконанням державою міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту інвестицій, зміною правового режиму чи націоналізацією активів, а їхнє врегулювання здійснюється через механізми інвестор-державного арбітражу на основі міжнародних угод та норм звичаєвого права. Отже, дослідження генези інвестиційних спорів є необхідним для розуміння їхньої природи, причин виникнення та пошуку ефективних правових механізмів їх урегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз досліджень у сфері інвестиційних спорів у міжнародному праві свідчить, що окремі теоретичні та практичні аспекти цієї проблематики вивчали такі науковці, як: І. Вівчарик, К. В. Громошенко, І. Ю. Діп, А. С. Кропова,

В. І. Любашенко та ін. Серед іноземних вчених значний внесок у дослідження міжнародного інвестиційного права зробили Р. Дольцер, Д. Коллінз, М. Сорнараджа, С. Субеді, К. Шроєр та ін. Однак, попри значну кількість наукових праць, питання генези інвестиційних спорів у міжнародному праві крізь призму історичного, правового та інституційного розвитку цього феномена в системі глобального регулювання економічних відносин залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є комплексний аналіз генези інвестиційних спорів у міжнародному праві крізь призму історичного, правового та інституційного розвитку цього феномена в системі глобального регулювання економічних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія інвестиційних спорів тісно пов'язана з розвитком міжнародного права загалом, яке, в свою чергу, еволюціонувало під впливом зміни балансу сил між державами, колоніальною та постколоніальною трансформацією, глобалізацією та лібералізацією міжнародної економіки. Як зазначають Ч. Браун (Chester Brown) та К. Майлз (Kate Miles), сучасний режим інвестиційного арбітражу є продуктом століть правового та інституційного розвитку, який відображає складну динаміку взаємодії між державним суверенітетом, економічними інтересами

та правами іноземців [10]. Цей процес трансформації значно вплинув на формування сучасної комплексної системи міжнародного інвестиційного права та арбітражу.

Згідно з К. Діром та А. Кроповою перші ознаки становлення міжнародного інвестиційного права можна відстежити ще в діяльності давніх цивілізацій, які встановлювали торговельні зв'язки та обмінювалися знаннями [2]. Перші іноземні інвестицій виникли ще в епоху Фінікії та отримали подальший розвиток завдяки створенню Шовкового шляху, що з'єднував країни Сходу з Римською імперією, і зрештою сприяв розвитку мореплавства та міжнародної торгівлі.

У період середньовіччя склалася практика укладення торгових угод між містами-державами та королівствами, в яких дедалі частіше обумовлювалися гарантії для купців, безпека їх майна та захист від свавілля місцевої влади. Утім, як зазначає М. Сорнараджа (M. Sornarajah), систематизація цих гарантії відбулася значно пізніше, коли держави усвідомили стратегічну важливість залучення капіталу та створили перші двосторонні договори, спрямовані на стимулювання іноземних вкладень [27].

Важливим етапом у розвитку інвестиційних відносин став колоніальний період, коли метрополії активно використовували ресурси своїх колоній. Цей період характеризувався початком організованої інвестиційної діяльності. У 1602 році була заснована перша багатонаціональна компанія – Голландська Ост-Індійська компанія, що займалася торгівлею в Індонезії [2]. Проте в цей час правове регулювання інвестиційної

діяльності здійснювалося переважно на основі національного законодавства метрополій, а не міжнародного права. Як зазначають дослідники, до Другої світової війни інвестори з колоніальних держав не мали жодних ризиків, пов'язаних із законодавчим регулюванням [27], оскільки відносини між інвестором і країною, що приймала іноземні інвестиції, здебільшого визначалися нормами колоніального права.

Перші спроби міжнародно-правового регулювання інвестиційних відносин можна простежити з кінця XVIII ст. Д. Коллінз (D. Collins) зазначає, що потребу в регулюванні інвестицій згідно з принципами міжнародного права вперше озвучив американський політик Джон Адамс, коли у 1796 році він ініціював укладення першого Договору про дружбу, торгівлю та мореплавство між Францією та США [11]. Однак до середини XX ст. ці спроби не набули системного характеру.

Значний поштовх до формування сучасних механізмів захисту інвестицій відбувся в XIX ст., коли посилився європейський капітал, і країни-експортери капіталу (Велика Британія, Франція, Німеччина) почали укладати з менш розвиненими державами (переважно з Азії та Латинської Америки) окремі угоди, що гарантували права їхнім громадянам [14, р. 12]. У той час найбільш поширеною формою захисту була доктрина дипломатичного захисту, відповідно до якої держава могла втрутитися від імені свого громадянина, вимагати відшкодування збитків та сатисфакції. Однак доктрина дипломатичного захисту мала чимало обмежень, зокрема, вимогу вичерпання національних засобів правового за-

хисту (exhaustion of local remedies) та залежність від доброї волі країни-господаря [27]. Відповідно, конфлікти між державою інвестора та державою, де стався збиток, могли набувати політичного й навіть силового забарвлення, призводячи до «дипломатичних» чи «каральних» заходів.

Проте з плином часу міжнародна спільнота почала шукати менш конфліктних шляхів захисту іноземних інвесторів. Так, наприкінці XIX і на початку XX ст. постали різні комісії з врегулювання спорів (claims commissions), які діяли на ad hoc основі. Прикладом може слугувати арбітражна практика за участі США та держав Латинської Америки, коли створювалися спеціальні комісії, уповноважені розглядати претензії громадян США, що зазнали збитків у результаті дій уряду приймаючої держави [26]. Ці комісії дали імпульс розвитку договірних інструментів та норм, спрямованих на захист життя, здоров'я, власності та інвестицій, а також сприяли появі перших прообразів міжнародних правових стандартів, що лягли в основу нинішнього інвестиційного права.

Ключовим етапом у розвитку механізмів вирішення інвестиційних спорів стала Друга міжнародна мирна конференція, що відбулася в 1907 році в Гаазі. Під час цієї конференції була ухвалена Конвенція про мирне врегулювання міжнародних суперечок, в якій окремі пункти стосувалися арбітражу інвестиційних конфліктів.

Слід відзначити, що захист іноземних інвестицій аж до XX століття здійснювався переважно через механізм дипломатичного захисту, який базувався на звичаєвому міжнародному праві. Ендрю Ньюкомб

(A. Newcomb) підкреслює, що дипломатичний захист виник як єдиний доступний механізм для держав захищати своїх громадян та їхнє майно за кордоном у часи, коли поняття прав людини та безпосереднього доступу до міжнародного правосуддя для фізичних та юридичних осіб були відсутні [22].

Концепція дипломатичного захисту базувалася на принципі, що шкода, заподіяна громадянину за кордоном, розглядалася як шкода, заподіяна самій державі. Ян Полсон (J. Paulsson) зазначає, що дипломатичний захист розглядав інвестора не як суб'єкта міжнародного права, а як об'єкт, чиї права могли бути захищені лише через державу громадянства [24, р. 132]. Це призводило до політизації інвестиційних спорів, оскільки їх врегулювання залежало від політичної волі держави громадянства інвестора та її відносин з приймаючою державою.

Історично дипломатичний захист часто супроводжувався застосуванням «дипломатії канонерок» – практики силового втручання розвинених держав у справи слабших держав для захисту економічних інтересів своїх громадян. Мартті Коскенніємі (M. Koskenniemi) писав, що практика силового втручання під приводом захисту власності створила глибоку недовіру до міжнародного економічного порядку серед країн, що розвиваються, і заклала основу для майбутньої конфронтації щодо стандартів захисту іноземних інвестицій [18].

У відповідь на зловживання дипломатичним захистом латиноамериканський юрист і дипломат Карлос Кальво розробив у XIX столітті доктрину, яка отримала його

ім'я. Доктрина Кальво базувалася на принципах національного суверенітету та рівності держав, стверджуючи, що іноземці повинні мати ті ж права, що й громадяни, але не більше, і повинні вирішувати спори винятково в місцевих судах без залучення своїх держав.

Учені відзначають, що Доктрина Кальво була не просто юридичною концепцією, але й потужною політичною відповіддю на нерівність у міжнародних відносинах. Вона відображала прагнення нових незалежних держав Латинської Америки захистити свій суверенітет від економічного імперіалізму європейських держав та США [20]. Доктрина отримала широке визнання в Латинській Америці та пізніше серед колишніх колоній після деколонізації, що призвело до включення «застережень Кальво» в конституції, законодавство та контракти багатьох держав.

Однак, як зазначає Меган Діноскі (M. Dinowski), розвинені держави ніколи не визнавали юридичну силу застережень Кальво, вважаючи, що держава не може відмовитися від права на дипломатичний захист своїх громадян, оскільки це право належить самій державі, а не її громадянам [12, р.112]. Це протистояння позицій створило підґрунтя для багатьох міжнародних спорів та вплинуло на подальший розвиток міжнародного інвестиційного права.

У відповідь на доктрину Кальво розвинені держави просували концепцію «міжнародного мінімального стандарту» поведінки з іноземцями та їхньою власністю. Цей стандарт передбачав, що, незалежно від національного законодавства, існує мінімальний рівень поведінки,

якого мають дотримуватися всі «цивілізовані держави».

Справа «Нір проти Мексики» («*Neer v. Mexico*») (1926) є ключовим прецедентом у формулюванні цього стандарту. Рішення щодо неї встановило, що поведінка з іноземцями має становити обурливе, недобросовісне, навмисно неправильне або кричуще порушення міжнародних стандартів, щоб викликати міжнародну відповідальність держави [13; 21]. Цей стандарт став основою для оцінки дій держав щодо іноземних інвесторів у багатьох міжнародних арбітражних справах.

Науковці, зокрема М. Папарінскіс (M. Paparinskis), підкреслюють, що хоча спочатку мінімальний стандарт був сформульований у контексті фізичної безпеки іноземців, він поступово еволюціонував, щоб охопити економічні інтереси та інвестиції, ставши предтечею сучасного стандарту справедливого та рівного поведінки в інвестиційних договорах [23].

Однак, найбільш інтенсивний розвиток міжнародного інвестиційного права розпочався після Другої світової війни, коли відбувся розпад колоніальної системи і з'явилися нові незалежні держави.

Міжнародна спільнота, прагнучи закріпити ліберальну модель економічного розвитку та відновлення, стала активно укладати двосторонні угоди про взаємний захист інвестицій. Першими були договори, укладені ФРН з країнами, що розвиваються, на початку 1950-х років. Згодом аналогічні договори почали укладати інші європейські країни та США [14, с. 17]. Ці двосторонні інвестиційні договори (BITs) поступово сформували доволі уніфікований

комплекс норм, що закріплювали принципи захисту від експропріації, справедливого й рівноправного режиму (fair and equitable treatment, FET), режиму найбільшого сприяння (most-favoured-nation, MFN), а також механізми врегулювання спорів через міжнародний арбітраж.

Так, одним із найважливіших вважається принцип надання справедливого та рівноправного режиму (FET). Як зазначають Рудольф Дольцер (R. Dolzer) і Крістоф Шройер (Ch. Schreuer), цей стандарт може мати різне тлумачення, залежно від формулювання у договорі та інтерпретації арбітражного трибуналу [14, с. 134]. Однак загальною рисою FET є захист інвестора від свавілля, дискримінації, грубого порушення процесуальних норм і відсутності прозорості з боку приймаючої держави. Тому порушення державою обов'язку діяти добросовісно, надавати інвестору належну правову процедуру чи «легітимні очікування» (legitimate expectations), може кваліфікуватися як порушення FET.

Іншим наріжним каменем є заборона нелегальної експропріації (direct or indirect expropriation) без виплати належної компенсації. М. Сорнараджа (M. Sornarajah) наголошує, що експропріація може набувати форми не лише явного вилучення власності, а й суттєвого обмеження майнових прав інвестора, яке за впливом прирівнюється до експропріації (creeping expropriation) [27, р. 162]. Згідно з типовими BITs, якщо експропріація здійснюється для суспільної мети, на недискримінаційній основі та з дотриманням законної процедури, то держава зобов'язана сплатити «швидко, адекватну та ефективну» компенсацію

(prompt, adequate and effective compensation).

Щодо стандартів режиму найбільшого сприяння (MFN) та національного режиму (national treatment), то вони покликані забезпечити, щоб держава ставилася до іноземного інвестора не гірше, ніж до вітчизняних інвесторів або інвесторів із третіх держав (за однакових обставин). Це дає інвесторам можливість звертатися до положень інших договорів, якщо там гарантії кращі, аніж передбачені в поточному (через механізм MFN), що розширює захисні інструменти [14].

Проте не всі вчені одностайно оцінюють дію згаданих вище стандартів. Наприклад, М. Сорнараджа (M. Sornarajah) критикує доктрину FET і MFN як надмірно широко інтерпретовану арбітражними трибуналами, що, на його думку, може обмежувати державний суверенітет та здатність урядів проводити регуляторні реформи [27]. Натомість Р. Дольцер (R. Dolzer) і К. Шройер (Ch. Schreuer) підкреслюють, що саме через ясність та прогнозованість цих стандартів вдається зменшити інвестиційні ризики, стимулюючи приплив іноземного капіталу [14]. У цьому полягає одна з найгостріших дискусій у сфері міжнародного інвестиційного права: баланс між захистом інвестора й правом держави на регулювання в інтересах суспільства.

Таким чином період після Другої світової війни характеризувався двома паралельними тенденціями: спробами створити багатосторонній інвестиційний режим з боку розвинених держав та рухом за «Новий міжнародний економічний порядок» (далі – НМЕП) з боку країн, що роз-

виваються, особливо після хвилі деколонізації у 1950–1960-х роках.

На думку С. Субеді (S. Subedi), НМЕП представляв собою радикальний виклик традиційним нормам міжнародного економічного права. Його прихильники відкидали класичне міжнародне право як колоніальну спадщину та наполягали на праві держав націоналізувати іноземну власність відповідно до своїх економічних потреб [28].

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 1803 (1962) «Постійний суверенітет над природними ресурсами» та Хартія економічних прав та обов'язків держав (1974), що визнавала за державами юридичні права та права власності на ресурси, що перебувають на їх території, стали відображенням цих прагнень [15]. Вони стали важливим кроком у формуванні міжнародного інвестиційного права, оскільки закріпили принцип права держави на регулювання своїх ресурсів, від якого вона частково відмовляється через зобов'язання у міжнародних інвестиційних договорах.

Проте, як зазначає Ж. Марку (J. Marcoux), незважаючи на потужну політичну підтримку в ООН, правові наслідки цих документів залишалися суперечливими, оскільки розвинені держави послідовно заперечували їх обов'язковий характер щодо компенсації за націоналізацію, наполягаючи на збереженні стандарту негайної, адекватної та ефективної компенсації, відомого як формула Халла [30].

З середини 1960-х років одним із ключових нововведень у двосторонніх інвестиційних договорах стало включення положення, згідно з яким країна, яка приймає інвестиції, погоджується на арбітражне вирі-

шення певних спорів з інвесторами, зазвичай таких, що виникають через умови інвестиційної угоди [5]. Це нововведення суттєво змінило характер вирішення інвестиційних спорів, деполітизувавши їх і перемістивши у сферу права.

Ключовим моментом у розвитку системи вирішення інвестиційних спорів стало прийняття Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Вашингтонська конвенція) 1965 року, на підставі якої було створено Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID) [4; 17]. Цей центр став основною інституцією для вирішення спорів між інвесторами та державами.

Згідно зі статтею 25 (1) цієї конвенції, Центр має юрисдикцію для вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями, між Договірною державою (або будь-яким уповноваженим органом цієї держави, про що повідомлено Центру) та особою іншої Договірної держави, за умови, що учасники спору нададуть письмову згоду на передачу цього спору для вирішення Центру [4].

К. Шройер (C. Schreuer) зазначає, що створення ICSID було революційним кроком, оскільки вперше в історії міжнародного права приватні особи отримали прямий доступ до міжнародного арбітражу проти суверенних держав без необхідності залучення своєї держави [26]. Тобто це означало відхід від традиційної моделі дипломатичного захисту та деполітизацію інвестиційних спорів. ICSID відіграв вирішальну роль також у формуванні послідовної юриспруденції з ключових питань інвес-

тиційного права, таких як визначення інвестиції, обсяг захисту, справедливе та рівне поводження, непряма експропріація та компенсація.

Слід відзначити, що саме невдачі у створенні багатостороннього інвестиційного режиму призвели до проліферації двосторонніх інвестиційних договорів (ДІД) як основного інструменту регулювання іноземних інвестицій. Перший сучасний ДІД був укладений між Німеччиною та Пакистаном у 1959 році. Поширення ДІД відображало прагматичний підхід розвинених держав до захисту своїх інвесторів. Замість того, щоб наполягати на універсальних нормах, вони обрали стратегію поступового створення мережі двосторонніх угод, які в сукупності формували де-факто міжнародний режим захисту інвестицій.

До кінця 1980-х років кількість ДІД різко зростає (особливо після розпаду Радянського Союзу та соціалістичного блоку, коли колишні соціалістичні країни почали активно укладати такі договори для залучення іноземних інвестицій). Як підкреслює Д. Те Вельде (D. Te Velde), ДІД виконували не лише юридичну, але й сигнальну функцію, демонструючи прихильність держав до ринкової економіки та захисту прав власності [29].

У 1985 році була прийнята Сельська конвенція, яка заснувала Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ). Ця конвенція стала важливим механізмом для стимулювання міжнародних інвестицій, надаючи гарантії від некомерційних ризиків [8]. Цей документ започаткував діяльність організації, яка відіграє ключову роль у системі міжнародного інвестиційного права та

сприяє піднесенню економік країн, що розвиваються, шляхом залучення прямих іноземних інвестицій.

Головною функцією БАГІ є страхування інвесторів від некомерційних ризиків, які можуть виникнути внаслідок політичної нестабільності або недобросовісних дій держави. БАГІ також сприяє вирішенню інвестиційних спорів між державами та приватними інвесторами [8]. Організація виступає посередником у переговорах, сприяє врегулюванню конфліктів і запобігає затяжним судовим розглядам, що може позитивно позначитися на довгострокових економічних відносинах між інвесторами та приймаючими країнами.

Таким чином створення БАГІ стало важливим етапом у розвитку міжнародного інвестиційного права, оскільки воно закріпило принципи захисту інвесторів на багатосторонньому рівні. Це доповнило вже існуючі механізми захисту, зокрема систему двосторонніх інвестиційних угод (BITs) та арбітражних процедур у межах Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID).

Подальший розвиток системи вирішення інвестиційних спорів пов'язаний із розпадом соціалістичної системи та переходом багатьох країн до ринкової економіки.

Після розпаду Радянського Союзу на початку 1990-х років країни Східного блоку розпочали лібералізацію своїх економік та інвестиційних систем, що спричинило суттєве збільшення кількості міжнародних інвестиційних угод і, відповідно, інвестиційних спорів.

Як зазначають К. Дір та А. Кропова, сплеск прямих іноземних інвестицій у другій половині XX ст. приз-

вів до потреби забезпечення правового захисту іноземних інвесторів через міжнародні угоди. Це було тісно пов'язано з падінням комунізму як форми правління та, як результат, переходом до ринкової економіки в країнах колишнього радянського блоку [2, с. 174]. Укладання інвестиційних договорів стало для цих країн способом продемонструвати готовність приймати іноземних інвесторів.

На початку XXI ст. країни почали отримувати вигоди від впровадження політики вільного ринку, зокрема зниження торговельних бар'єрів, що сприяло залученню прямих іноземних інвестицій [11]. Це створило нові можливості та виклики для системи вирішення інвестиційних спорів, яка продовжує розвиватися і вдосконалюватися.

Сучасна система регулювання інвестиційних спорів базується на складній структурі міжнародно-правових документів та національного законодавства. К. Громовенко та В. Любашенко виокремлюють такі типи міжнародних договорів, які регулюють міжнародні інвестиційні правовідносини: багатосторонні, регіональні, двосторонні, універсальні, секторальні та процедурні [5, с. 8]. Ця різноманітність джерел створює комплексну правову основу для захисту прав інвесторів та вирішення спорів.

Особливу увагу заслуговують секторальні багатосторонні інвестиційні угоди, зокрема Договір про Енергетичну хартію 1994 року [3]. Цей договір охоплює питання енергетичних інвестицій та включає норми, що регулюють вирішення спорів у даній сфері.

Ключову роль відіграють також договори Світової організації

торгівлі, зокрема Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (ТРИМС). Остання є суттєвим інструментом регулювання інвестицій, оскільки встановлює правила щодо заходів, що впливають на торгівлю. Набувши чинності у 1995 році, вона забороняє такі обмеження, як вимога місцевого вмісту, торговельний баланс, а також обмеження валютних операцій, які суперечать принципам Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) [6]. ТРИМС сприяє відкритості ринків і створенню передбачуваного інвестиційного середовища. Водночас угода не охоплює захисту інвесторів і механізмів врегулювання спорів, що обмежує її ефективність. Незважаючи на це, її положення допомагають зменшити бар'єри для міжнародного бізнесу та сприяють залученню іноземних інвестицій.

Україна є учасником численних двосторонніх інвестиційних угод, які передбачають можливість вирішення інвестиційних спорів через міжнародний арбітраж. Окрім захисту прав інвесторів на національному рівні, також існує міжнародний механізм через арбітражний процес. Інвестор має право звертатися до національних судів відповідно до законодавства та двосторонніх інвестиційних угод, відомих як БІТ (bilateral investment treaty). Це діє лише в разі укладення відповідних угод, які наразі є між Україною та такими країнами, як Греція, Індія, США, Португалія та ін. [7].

Згідно з даними Європейської бізнес-асоціації, за Індексом інвестиційної привабливості за перше півріччя 2021 року, 90% опитаних інвесторів оцінюють судову систему України як недосконалу та слабку,

особливо в справах, де відповідачем є сама держава. Це є однією з причин, чому інвестори часто обирають міжнародний арбітраж як спосіб вирішення спорів [7].

Згідно зі ст. 42 Вашингтонської конвенції, арбітраж вирішує спір, керуючись нормами права, згідно з погодженістю сторін. Якщо сторони не досягли угоди, арбітраж застосовує право держави, що є стороною у спорі, а також відповідні норми міжнародного права, що можуть бути застосовані [4].

І. Вівчарик зазначає, що в інвестиційних спорах найчастіше предметом позову є втручання держави в інвестиційну діяльність, зокрема через скасування контрактів, відмову у наданні ліцензій та інших дозволів або їх анулювання, націоналізацію інвестицій, а також зміни в законодавстві, які негативно позначаються на інвестиціях. Часто також оскаржуються умови та порядок виплати компенсацій у випадку націоналізації (експропріації), застосування примусових заходів та завдання шкоди інвестору через дії або бездіяльність органів державної влади та їх посадових осіб [2].

У контексті цього слід відзначити, що система інвестиційного арбітражу переживає кризу легітимності, яка проявляється у виході окремих держав з інвестиційних договорів та ІКСІД (наприклад, Болівія, Еквадор, Венесуела), перегляді інвестиційної політики (Індія, Південна Африка, Індонезія) та зростаючій критиці з боку громадянського суспільства. Учені акцентують, що криза легітимності інвестиційного арбітражу відображає ширшу проблему демократичного дефіциту в глобальному економічному врядуванні, де

рішення з потенційно значним впливом на суспільство приймаються в установах, віддалених від демократичних процесів [9].

Зокрема, Ч. Котубі (С. Kotuby) та Л. Собота (L. Sobota) пропонують комплексний підхід і відзначають, що подолання кризи легітимності вимагає багаторівневих реформ, які включають інституційні зміни (прозорість, апеляційний механізм, постійні судді), матеріально-правові реформи (збалансовані інвестиційні договори з чіткими гарантіями щодо регуляторного простору) та процедурні вдосконалення (розширення доступу третіх сторін, *amicus curiae*) [19].

Технологічний прогрес створює нові виклики для міжнародного інвестиційного права, зокрема, щодо визначення поняття «інвестиції» в цифрову епоху та регулювання нових форм інвестиційної діяльності. Традиційні критерії визначення інвестиції, такі як тривалість, вклад капіталу та ризик, потребують переосмислення в контексті цифрової економіки, де вартість створюється через нематеріальні активи, дані та алгоритми.

На думку Р. Поланко (R. Polanco) зростаюча роль технологічних гігантів у глобальній економіці та потенційні конфлікти між державним регулюванням цифрової сфери та інтересами технологічних компаній можуть стати новим фронтом інвестиційних спорів у наступні десятиліття [25].

Глобальні виклики сталого розвитку та кліматичних змін також створюють нові проблеми в міжнародному інвестиційному праві. Енергетичний перехід та декарбонізація економіки вимагають масштабних

регуляторних змін, які потенційно можуть суперечити очікуванням інвесторів, особливо у видобувній та енергетичній галузях [16].

Необхідна фундаментальна переорієнтація інвестиційного права на підтримку цілей сталого розвитку через встановлення екологічних та соціальних стандартів для захищених інвестицій, визнання регуляторного простору держав для досягнення кліматичних цілей та інтеграцію екологічних міркувань у процес вирішення інвестиційних спорів.

Крім того, на розвиток міжнародного інвестиційного права також впливають і зміни в глобальному балансі економічної та політичної сили. Зростання економічної потужності Китаю та інших країн, що розвиваються, трансформує характер міжнародних інвестиційних відносин. Країни, які традиційно були імпортерами капіталу, стають експортерами, що впливає на їхні позиції щодо структури та змісту інвестиційних договорів. Зокрема, зростаюча роль країн Глобального Півдня у формуванні інвестиційної політики відкриває можливості для більш інклюзивного та збалансованого підходу, який краще враховує специфічні потреби та пріоритети країн, що розвиваються. Водночас замість єдиної глобальної системи інвестиційного права ми можемо спостерігати формування регіональних підходів, які відображають різні моделі економічного розвитку та політичні цінності, з потенціалом для конкуренції між цими моделями.

Таким чином сучасна система інвестиційних спорів є результатом складного балансування між різними інтересами та цінностями – захистом прав інвесторів та регуляторним

простором держав, економічним розвитком та екологічною сталістю, глобальними стандартами та національними особливостями. Водночас система переживає період переосмислення та трансформації у відповідь на кризу легітимності, зміни в глобальному економічному балансі сил та нові виклики, пов'язані з цифровізацією, кліматичними змінами та сталим розвитком.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження генези інвестиційних спорів у міжнародному праві дозволяє констатувати, що еволюція механізмів їх вирішення відображає фундаментальну трансформацію міжнародних економічних відносин від колоніальної епохи до глобалізованого світу. Створення ICSID та розвиток системи двосторонніх інвестиційних договорів стали переломними моментами, що забезпечили деполітизацію інвестиційних спорів і формування сучасної системи інвестиційного арбітражу. Нинішня система захисту інвестицій, що базується на комплексі міжнародно-правових інструментів та ключових стандартах справедливого режиму, захисту від експропріації та недискримінації, переживає кризу легітимності, яка вимагає комплексних реформ для збалансування інтересів усіх зацікавлених сторін. Глобальні виклики сучасності – цифровізація економіки, кліматичні зміни та зміщення центрів економічної сили – суттєво впливають на парадигму регулювання інвестиційних відносин, змушуючи переосмислювати усталені підходи.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері охоплюють розробку конкретних пропозицій щодо реформування системи інвестицій-

ного арбітражу, аналіз впливу цифровізації на міжнародне інвестиційне право, пошук шляхів інтеграції цілей сталого розвитку в інвестиційні ре-

жими, а також вивчення можливостей гармонізації національних систем захисту інвесторів з міжнародними стандартами.

Список використаних джерел

1. Вівчарик І. Інвестиційний арбітраж. *Юрист&Закон*. 2019. Вип. № 31. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/investment_arbitration/ (дата звернення: 11.02.2025).
2. Діп І. Ю., Кропова А. С. Еволюція розвитку міжнародного інвестиційного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Т. 3, № 75. С. 171–174.
3. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів : ООН, Міжнародний документ від 17.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 11.02.2025).
4. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : Міжнародний документ від 18.05.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text (дата звернення: 11.02.2025).
5. Любашенко В. І., Громовенко К. В. Міжнародне інвестиційне право : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2018. 125 с.
6. Міністерство економіки України. Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (TPIMC). URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=dd400b3a-1218-4bb4-9b0e-558f7e9949e3&lang=uk-UA&title=TekstiUgodSot> (дата звернення: 11.02.2025).
7. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні та захист прав інвесторів. URL: <https://www.univer.ua/invest-map/pravove-regulyuvannya-investiciynoyi-diyalnosti-v-ukrayini-ta-zahist-prav-investoriv> (дата звернення: 11.02.2025).
8. Сеульська конвенція про заснування багатостороннього агентства з гарантій інвестицій від 11.10.1985 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_268 (дата звернення: 11.02.2025).
9. Aliu A., Melemen M., Aliu D., Özkan Ö. Legitimacy of Global Economic Governance and Effectiveness of the World Trade Organization: An Empirical Investigation of 36 OECD and EU Member States. 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=3840982> (date of access: 11.02.2025).
10. Brown C., Miles K. Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 756 p.
11. Collins D. An Introduction to International Investment Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 350 p.
12. Dinowski M. The Calvo Doctrine in the 21st Century. Oxford : Oxford University Press, 2014. 280 p.
13. Dolzer R. Evolution of Investment Protection Standards in International Law. Oxford : Oxford University Press, 2013. 320 p.
14. Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 456 p.
15. General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962 "Permanent sovereignty over natural resources". United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent> (date of access: 11.02.2025).

16. Gündoğdu Y. Navigating the Climate-Friendly Shift in International Investment Law and Treaty Arbitration. TDM. October 2024. URL: www.transnational-dispute-management.com (date of access: 11.02.2025).
17. ICSID. URL: <https://icsid.worldbank.org/> (date of access: 11.02.2025).
18. Koskeniemi M. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 683 p.
19. Kotuby C. T., Sobota L. A. Practical Suggestions to Promote the Legitimacy and Vitality of International Investment Arbitration. ICSID Review - Foreign Investment Law Journal. 2013. Vol. 28, № 2. P. 454-465. DOI: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/sit013>.
20. Montt S. International Law and Investment Treaties: Evolution of the Calvo Doctrine. London : Routledge, 2013. 415 p.
21. Neer v. Mexico, 1926, Reports of International Arbitral Awards. Vol. 4. P. 60.
22. Newcomb A. The Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2009. 780 p.
23. Paparinskis M. The International Minimum Standard and Fair and Equitable Treatment. Oxford : Oxford University Press, 2013. 320 p.
24. Paulsson J. Denial of State Immunity in Investment Treaties. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 240 p.
25. Polanco R. The impact of digitalization on international investment law: Are investment treaties analogue or digital? Cambridge : Cambridge University Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1017/S003224742300015X>.
26. Schreuer C. The ICSID Convention: A Commentary. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 1524 p.
27. Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 542 p.
28. Subedi S. P. International Investment Law: Reconciling Policy and Principle. Oxford : Hart Publishing, 2008. 246 p.
29. Te Velde D. W. Foreign Direct Investment and Development: An Historical Perspective. London, 2006. 32 p.
30. Marcoux J.-M. International Investment Law and Globalization: Foreign Investment, Responsibilities and Intergovernmental Organizations. London: Routledge, 2018. 274 p.

Bondar Igor, *Postgraduate Student of the Department of International Law and Law of the European Union at V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine*
ORCID: 0009-0002-3838-8357

Genesis of investment disputes in international law

The article is devoted to a comprehensive analysis of the genesis of investment disputes in international law through the prism of the historical, legal, and institutional development of this phenomenon within the system of global regulation of economic relations. The focus of the study is the transformation of legal mechanisms for protecting foreign investors in the context of growing cross-border capital flows and the strengthening of the role of states as actors that not only host but also restrict investment activities through the exercise of their sovereign functions.

It is argued that investment disputes have deep historical roots, dating back to the trade relations of ancient times, evolving through the colonial practices of European powers, and finding modern expression in institutionalized mechanisms of international investment arbitration.

The study separately analyzes key international institutions that shape the architecture of investment dispute resolution: ICSID, and the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA). The legal nature of bilateral investment treaties (BITs), which serve as the primary source of state obligations to uphold international standards in the treatment of foreign investors, is examined, and their impact on the legal status of investors under international law is determined. The article evaluates current practices in investment arbitration.

Attention is given to criticism of the modern investment arbitration system, particularly for its excessive protection of investors at the expense of states' regulatory space, the absence of appeal mechanisms, lack of democratic oversight, and limited participation of third parties. The article emphasizes that challenges stemming from the digital economy, climate obligations of states, and the need to ensure sustainable development require a reorientation of the current paradigm – from the absolutization of capital interests toward a balance with public interests.

In the context of Ukraine, the article highlights the peculiarities of applying international arbitration as a tool for investor protection, considering the lack of trust in the national judiciary, limited enforcement effectiveness, and the urgent need to attract capital under conditions of legal certainty.

Keywords: *international investment law, investment disputes, economic decarbonization, investment treaties, diplomatic protection, expropriation, Hull formula, minimum international standard, technological transformations, economic imperialism, investment arbitration, international economic governance.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською й англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

Abstracts must be submitted in Ukrainian and English, no less than 1800 characters each, including keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Вавринчук А. С.,**
ВІДМЕЖУВАННЯ ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ВІД
СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС 5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Бойко С. Ю., Маринів А. В.,**
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІСЦЕВЕ
САМОВРЯДУВАННЯ 15

- Топчій В. В., Колб О. Г., Коваленко В. В.,**
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА – НАЙБІЛЬШ
ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ 23

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Астаф'єв Д. С.,**
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ МЕДИЧНОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 32

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- Костюк Ю. В.,**
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЬ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО
ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ДОГЛЯДУ 42

- Панасюк О. С.,**
СУДОВА ПРАКТИКА З ПИТАНЬ РОЗГЛЯДУ ТРУДОВИХ СПОРІВ:
ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ ТА РОЗВИТКУ 40

Яворська Н. О., ЗАГАЛЬНА МЕТА, ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ	64
---	-----------

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Грачов Є. О., ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	72
Гідаят Азімов, НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ	80
Донков С. В., АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ	92
Пичурин А. А., ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	101
Теремецький В. І., МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА СКЛАДОВА РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ МІСТ	108
Федоренко Р. О., ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	126

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Загиней-Заболотенко З. А., КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (СТАТТЯ 438 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ): ОКРЕМІ АСПЕКТИ	133
Коломієць С. С., КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИПРАВЛЕННЯМ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВІДБУВАЄ ПОКАРАННЯ	146

Степанюк А. Х.,
НАЛЕЖНІ І НЕНАЛЕЖНІ УМОВИ ТРИМАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ **159**

Ткаченко В. В.,
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСВІТЯНИНА-КОЛАБОРАНТА **170**

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Нагорний П. В.,
ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ **180**

Степанюк Р. Л., Костенко Р. С.,
ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ЩОДО ДНК-ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖЕРТВ ВІЙНИ
НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ **192**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бондар І. С.,
ГЕНЕЗА ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ **202**

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- Vavrynychuk Adriana,**
DISTINGUISHING THE CONCEPT OF ADAPTATION OF LEGISLATION
FROM RELATED CATEGORIES IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S
ACCESSION TO THE EU 13

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

- Boyko Sergiy, Maryniv Andrii,**
THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AND ITS IMPACT ON LOCAL
SELF-GOVERNMENT 21

- Topchiy Vasyl, Kolb Oleksandr, Kovalenko Vitaliy,**
ADHERENCE TO THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IS THE MOST
EFFECTIVE MEANS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
UKRAINE 30

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

- Astafiev Denys,**
ECONOMIC AND LEGAL STATUS OF MEDICAL TOURISM ENTITIES IN
UKRAINE 41

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Kostyuk Yurii,**
PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF
PERSONS WITH DISABILITIES AS PARTICIPANTS IN SOCIAL SECURITY
RELATIONS IN THE FIELD OF CARE 52

- Panasyuk Oleg,**
JUDICIAL PRACTICE ON LABOR DISPUTES: APPROACHES TO
KNOWLEDGE AND DEVELOPMENT 62

Yavorska Nadiia, THE GENERAL GOAL, FUNCTIONS AND METHODS OF THE LEGAL REGULATION MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE	70
---	-----------

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

Hrachov Yehor, LEGAL PRINCIPLES OF DIGITALIZATION OF THE SPHERE OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW NORMS AMONG THEM	79
Azimov Hidaia, REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE STATE RESERVE SYSTEM BY THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE	90
Donkov Serhii, ADMINISTRATIVE REGULATION OF DISCIPLINARY LIABILITY OF BANKRUPTCY TRUSTEES	99
Pychurn Artem, THE CONCEPT OF STATE CONTROL IN THE SPHERE OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES	107
Teremetskyi Vladyslav, MEDICAL TOURISM AS A FACTOR OF ECONOMIC RECOVERY AND A COMPONENT OF URBAN RESILIENCE	124
Fedorenko Roman, LEGAL PRINCIPLES FOR ENSURING THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES UNDER MARTIAL LAW AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW NORMS AMONG THEM	132

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Zahynei-Zabolotenko Zoia, CRIMINOLOGICAL CHARACTERIZATION OF WAR CRIMES (ARTICLE 438 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): SOME ASPECTS	145
Kolomiets Serhiy, CONCEPTUAL MODEL OF GROUP RULES RELEASE FROM PUNISHMENT IN CONNECTION WITH THE CORRECTION OF A CONVICTED PERSON SERVING A SENTENCE	158

Stepanyuk Anatolii, PROPER AND IMPROPER CONDITIONS OF DETENTION OF PERSONS, SENTENCED TO IMPRISONMENT	169
Tkachenko Valentyna, A CRIMINOLOGICAL PORTRAIT OF A COLLABORATING EDUCATOR	179

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS;
FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE
ACTIVITY**

Nahorny Petro, TYPES AND CLASSIFICATION OF MEASURES TO ENSURE THE SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	191
Stepaniuk Ruslan, Kostenko Roman, SOLVING PROBLEMS OF DNA IDENTIFICATION OF WAR VICTIMS AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE	200

INTERNATIONAL LAW

Bondar Igor, GENESIS OF INVESTMENT DISPUTES IN INTERNATIONAL LAW	214
--	------------

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 1(31)/ 2025

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 1(31)/ 2025

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Підписано до друку 25.03.2025.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 26,4
Зам. № ____

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

ISSN 2523-4552

